ماهتاب محبوب

جيءَ جهروڪا

(هند، سنڌ جي ليکڪن جا خاڪا)

ماهتاب محبوب

ارم پبليڪيشن 312/D يونٽ 6 لطيف آباد
حيدرآباد سنڌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇاپو : پھريون
ڳاڻاٽو : ٻه هزار
سال : ڊسمبر ١٩٨٢ع
ڇپائيندڙ: تاج ٻلوچ
ڇپيندڙ: سنڌ اڪيڊمي پرنٽرس، حالي روڊ حيدرآباد (شروعاتي ١٦ صفحا پرفيڪٽ پرنٽرس صدر حيدرآباد ۾ ڇپيا)
سرورق: فتاح

(مصنف جا سڀ حق ۽ واسطا قائم)

Digitized by
M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

قيمت ٠٠-٢٥ رپيا

لکپڙهه لاءِ :
'ارم پبليڪيشن'
312/D يونٽ 6، لطيف آباد حيدرآباد سنڌ

پاران : ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنين ڀَسيو جِنڊُ کيءِ جيءَ جهروڪن مان،
لِڪ لڪايون ڪيترو، آڏون اڪيڙين ڪان،
وِجهي هَٿَ هِيانءَ، لهن مَنجهُم وجود جو.

— ذوالفقار راشدي

سيد حسام الدين راشديءَ
جي ڏالي

ــــ ماهتاب محبوب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وچور

O پبلشر پاران ...	
O پنهنجي پاران	
O پ لفظ	٩
O مهاڳ	١٢
O جيئن چنڊ لڪي ڪوتارن ۾	١٧
O سچ، سونهن ۽ پلاڻيءَ جو عاشق	٣٢
O سنڌي ٻوليءَ جو بي تاج بادشاهه	٤٠
O ساگر ڪان گهرو ..... هيري ڪان سخت	٦٦
O شهنشاهه مرڪ	٨٧
O هري هرڪيولس	٩٨
O ادبي ولين، ادبي هيرو	١٠٢
O شاداب من، شاداب چهرو	١١٧
O آمر، آمر	١٢١
O فرسٽ جينٽلمين	١٢٥
O ڪرتين جو ڪوڏيو	١٣٠
O سندر من، مندر	١٤٣
O سنڌي ادب جي خاتون اول	١٥٠
O قربانيءَ مزاج واري ليکڪا	١٥٥
O سنڌي ادب جو گلدستو	١٦٠
O سنڌي ادب جو ڪمپيوٽر	١٦٨

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پبلشر پاران

هن ڀيري ماهتاب محبوب جو پنجون ڪتاب آڇيندي مون کي ايڏي خوشي ٿي رهي آهي، جهڙي مون کي سندس ڀورين ڪهاڻين جي مجموعي، ”چانديءَ جون تارون“ پيش ڪرڻ تي ٿي هئي- مون اڄ کان تيرهن سال اڳ، ماهتاب جي فن ۽ مزاج جي پاڪيزگيءَ جي مهانتا کي پرکيندي، جيڪا اڳڪٿي ڪئي هئي، سا اڄ نه رڳو پوري ٿي آهي، پر ماهتاب جي مهانتا جو چرچو، هند- سنڌ ۾ هلي رهيو آهي.

منهنجي دعا آهي ته سندس فن ۽ فڪر کي ڪنهن جي بدنظر نه لڳي ۽ ماهتاب محبوب پنهنجي خلوص، ديانت ۽ دردمنديءَ سان، دکي انسانيت جي خدمت ڪندي رهي.

نياز مند:
(تاج بلوچ)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پنهنجي پاران

'جيءَ جهروڪا' اوهانجي هٿن ۾ آهي، شال قبول پوي.

اڄ ڪيترن ئي سڄڻن تي خاڪا لکيا اٿم، جن جون طبيعتون ۽ مزاج منهنجي اڳيان هوبهو آهن. هند جي جن معزز ليکڪن جا خاڪا هن مجموعي ۾ شامل آهن، تن تي تفصيل سان لکڻ لاءِ ٻن گهڙي مشاهدي ماڻڻ جي ضرورت هئي، جيڪو ٿوري وقت جي ساٿ ۽ ڪجهه گهڙين جي ملاقات ۾ ناممڪن هو. حياتيءَ ۾ وري انهن سڄڻن جو ديدار نصيب ٿئي، تنهن جي به ڪا اهڙي پڪ ناهي جو مان سندن گهرو مشاهدو ماڻي سگهان، ۽ ان انتظار ۾ شايد ته عمر ئي گذري وڃي ها. مون هنن تي مختصر ئي سهي پر خلوص دل سان لکيو آهي- اهو بيپناهه خلوص، جيڪو ڏيئي هنن مون کان 'اندر جنيون اڄ' لکرايو. مان پنهنجي ڪڙڪي ارم کي ڪوڙ دعائون ٿي ڏيان، جيڪا پياري سدوري ڌيءَ گهر جي ذميدارين ۾ وس آهر منهنجو هٿ ونڊائيندي، مون کي لکڻ لاءِ ايئن مجبور ڪري ڇڏيندي هئي، جيئن ڪا استاد پنهنجي ڪمزور شاگرد کي اسڪول جو ڪم ڪرڻ جي نصيحت ڪندي هجي- روح کي غذا پهچائڻ لاءِ اڄ ڪا ميوزڪڙي ٻڌندس ته ٽيپ کي ٽونگي سان اسٽاپ ڪندي چوندي:

"جان، ڇو ٿا وقت وڃايو، اٿو اٿي لکو نه!"

محبوب به ڪهڙي رعب رکيا.

هُتان تاج به ڪراچيءَ مان ٽيليفون جا ٽڙڪات لائي ڏنا ته، "جلدي ڪري مسودو لکي وٺو ته ان کي فائنلائيز ڪري پريس ۾ ڏيون."

ان وٽ پڪڙ ۾ ڪڏهن ته اهڙي وائڙي ٿيو وڃان جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڻيان تہ هاڻي ماڳهين ڪجهہ لکي نہ سگهندس، پر وري سڀني جي سهڪار جو احساس ٿيم تہ آهستي آهستي لکڻ کي لڳيو وڃان.

نيٺ ڪتاب پريس ۾ ويو- چار چار پيرا پروف پڙهڻ ڪاڻپوءِ بہ ڪمپازيٽر حضرات ڪان چڪون رهجي وڃن تہ اِها اسان ليکڪن جي بي‌وسي ٿي ڇٽي- سو هن پيري ڦُلن چُڪن ۾ مڙني برڪت پئي ڏسجي- پٺو ڪان ڦلنامو بہ نئي ڏيان تہ ڪٿي ڪمپازيٽرن جي ڪرم سان، ڦلنامي جو ڦلنامو، يعني 'ڦٽڙ ڦلنامو' نہ ڏيٺو پوي- پر جي اهو بہ ڦُلن سان ڀرپور ٿي پيو تہ مون کي ان جو 'نئڙ ڦلنامو' پاڻ پوڻ سان لکي ڪتابن تي چنبڙائڻو پوي ها! بهرحال، پنهنجي سڄاڻ پڙهندڙن مان ايتري اميد ڪري سگهان ٿي تہ هو 'پرنسپل سيڪريٽري' کي پرسنل سيڪريٽري سمجهڻ جو شعور ضرور رکندا.

ڪن سڄڻن صلاح ڏني تہ مان محبوب تي بہ خاڪو لکان، پر محبوب جا خاڪا، ڪاغذ تي ٿور ٿي لکيا آهن- آهي تہ دل تي لکيل هوندا آهن ۽ اکين مان پڙهبا آهن. محبوب تي رڳو شاعري ڪري سگهبي آهي- مان جيڪر شاعر هجان تہ سندس محبتن ۽ قربتن جا اهڙا اهڙا شعر چوان ها جو مڙني 'هائيڪا چوئيڪا' وائيڪا ٿي پون ها، پر اِها ذات الائي ڇو مون کي نہ ملي- شايد ان ڪري تہ قدرت سڀ‌ڪُجهہ بہ سڄائي ڏيندي آهي، پوءِ بہ مان هن لاءِ ايئن تہ چئي سگهان ٿي:

'هڪڙو سر حبيب کي ڏيندي لڄ مران
هجن سر گهڻا، تہ واري واري ڏيان!'

'ارم نما'
D/312- يونٽ 6،
لطيف آباد، حيدرآباد سنڌ.

— ماهتاب محبوب
30- نومبر 1982

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيش لفظ

سنڌي ادب ۾ ’جيوني ۽ ريکا چتر‘ تي ايتري گهٽ طبع آزمائي ٿي آهي، جو ان جي کوٽ شدت سان محسوس ڪجي ٿي. تنهن ۾ به ’خاڪو‘ عرف ’ريکا چتر‘ تمام ٿورو لکيو ويو آهي. پيش ماهتاب محبوب ’خاڪا‘ لکڻ جي جيڪا ڪوشش ڪئي آهي، اهو هڪ مبارڪ ۽ تحسين جوڳو قدم آهي.

ماهتاب هڪ مقبول ۽ بلندپايه جي ڪهاڻيڪار جي روپ ۾ سنڌ خواه هند ۾ استاپت ٿي چڪي آهي. ”بمبئي پانڙا“ ۽ ”اندر جنين آڳ“ سفرنامي بعد ماهتاب محبوب جي رچنائن کي ڀارت ۾ وڏي چاهه سان پڙهيو ويو ٿو.

”خاڪا“ ادب ۾ هڪ اهڙي دلچسپ ۽ انوکي صنف آهي، جنهن ۾ ريکائن جي چٽرن ۾ مجموعي شخصيت کي آڻي سگهجي ٿو. گويا گاگر ۾ ساگر کي بند ڪري پيا سمائي ڇڏجي.

”اندر جنين آڳ“ پڙهڻ بعد ان تي ’هندواسي‘ ۾ پنجن قسطن جو طويل تبصرو لکندي مون لکيو هو ته ۾ ڏينهن جي سفر ۾ ماهتاب محبوب انيڪ ساهتڪارن ۽ فنڪارن جي لهوچڙ ۾ آئي هئي ۽ کين ويجهڙائيءَ سان ڪيئن ڏسڻ ۽ پرکڻ جو موقعو مليو هو. ماهتاب محبوب انهن جي باري ۾ اهڙو ته ڪماليت سان لکيو آهي ۽ اوڪ ٻوڪ ڪئي آهي، جو اسان گذريل چوٽيهن سالن ۾ ايترو نزديڪ رهندي به هڪ ٻئي کي نه سڃاڻي سگهيا آهيون- هن نير ۽ کير کي الڳ الڳ ڪري ڏيکاريو آهي.

ماهتاب جي سفرنامي ۾ خاڪن ۽ رپورتاج جي فارمن ۾ گهڻو ڪجهه نظر ايندو- ان ڪري سندس فني صلاحيتن ۽ پرک جي ذات سندس خاڪن کي هڪ نئون رنگ ۽ روپ ڏنو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن ليکڪا پنهنجي ادبي صلاحيتن جو بهترين مظاهرو ڪيو آهي.

هن مجموعي ۾ ڪيترين ادبي- علمي شخصيتن جي جهڙي انداز سان واقفيت ڪرائي ٿي، ان ۾ شروع کان پڇاڙي تائين دلچسپي برقرار رکي ٿي. هرهڪ اديب، عالم ۽ فنڪار جي شخصيت جا ڪي اهم پهلو اجاگر ڪري پاڙهڪن کي روشناس ڪرائي ٿي.

ريکاچتر يا خاڪي ۾ شخصيت جي عڪاسي ڪئي وڃي ٿي. بذات خود ان شخصيت کي پاڻ کي سمجهڻ ۽ سڃاڻڻ ۾ مدد ملي ٿي. ۽ پڙهندڙ (پاڙهڪ) انهن کان متاثر ٿيڻ کان رهي نٿو سگهي.

سنڌ جي بزرگ، عالم ۽ اديب مرحوم پير حسام الدين راشدي ۽ ڀارت ۾ سنڌين جي سيبتڪ پروفيسر ايلچي، رام پنجواڻي جي رنگارنگي شخصيتن تي ماهتاب جنهن خوبيءَ سان قلم هلايو آهي، اهو سندس علمي- ادبي شناس ڪانسواءِ سندس حساس دل ۽ مؤدبانہ عقيدت، قدرداني جي پاڪ جذبي، ۽ سعادتمندي جي ڳڻن کي نئين ۽ نرالي روپ ۾ پيش ڪري ٿو.

ڪهاڻين ۾ تہ ماهتاب پنهنجي آسپاس جا آنيؤ، آزمودا ۽ ڪردار ڪئي انهن کي جاوداني بخشي ٿي پر هنن حقيقي ڪردارن روپي گلن کي هڪ 'گلدستي' ۾ ويهي سجايو اٿائين.

ماهتاب کي پنهنجي شخصي خواه ادبي زندگيءَ جي مختصر عرصي ۾ جن کان قرب، پيار، شفقت، دعائون، پريرنا ۽ داد مليو آهي- جن کي نهايت نزديڪ کان ڏسڻ ۽ سمجهڻ جو وجهہ مليو آهي، انهن کي هن 'ريکا چترن' (خاڪن) ۾ چٽ 'امر' ڪري ڇڏيو آهي.

انهن ۾ سنڌيت ۽ سنڌي ادب ۽ علم و فن جا مهارٿي پير حسام الدين راشدي ۽ پروفيسر رام پنجواڻي تہ آهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿي آهن پر سنڌ ۽ هند ۾ ڪهاڻيءَ جي ڪيتر ۾ نوان ماڻ قائم ڪندڙ نسيم کرل، امر جليل، پوپٽي هيراننداڻي، حميد سنڌي، تاج بلوچ، موهن ڪلپنا، هري موٽواڻي، شاد ۽ گوبند پنجابي جهڙا ليکڪ به آهن، جن پنهنجي ادبي ذوق ۽ ادبي رشتي کي ڏيءَ ۽ ڀيڻ جي پوتر سنبنڌ سان جوڙيو آهي. جنهن ڪري سنڌ ۽ هند جي وچ ۾ 'پل' جو ڪم ڪيو آهي ۽ ناتن کي اڻٽوٽ بڻايو آهي.

ليکڪا جي انهن خاڪن ۾ ڪافي گهرائي نظر اچي ٿي جنهن کي هن پنهنجي ظرافت، فياضي، سوجهه ٻوجهه سان سنواري ڪنهن حد تائين مزاحيه به بڻايو آهي، جنهن ۾ سنڌس ٻيباڪائي جو به رنگ چڙهيل آهي.

ماهتاب جي ٻوليءَ ۾ اڄ به نج سنڌيت جو هڳاءُ ملي ٿو. مروج لفظن کي ڇڏي، ٺوري ۾ گهڻو چوڻ جي صلاحيت، سلجهيل ۽ صالح خيالن جي بلند پروازي کانسواءِ 'ذوق سليم' ته اهڙن آهي جيئن سون ۾ سهاڳو!

ماهتاب جي محاوريدار ڀاشا سندس هڪ خاص خوبي آهي جنهن هند جي اديبن ۽ پاڙهڪن کي ڏانهس ڇڪيو آهي ۽ کين نئين دِشا ڏني آهي.

سنڌي ادب ۾ ريکاچتر يا خاڪا نئون اضافو آهي جنهن جو ساهت جڳت ۾ دلي سواگت ٿيندو ۽ سنڌ – هند جي سيپتڪ رشتن ناتن جي اتهاس ۾ نئون ورق ورائيندو.

لاشڪ ماهتاب محبوب جي هيءَ تصنيف ساهت مالا ۾ هڪ "آبدار موتي" ثابت ٿيندي.

— ڍولرام آزاد

ٻمبئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڀاڱو - ١

اول الله عليم —

جيءَ جهروڪا آهي من مندر وارين مورتين جا عڪس ۽ اولڙا — جي زبان ۽ بيان جي سنگت ۽ سنگيت ۾ ايئن سمايل آهن، جيئن سپيءَ ۾ ماڻڪ موتي. پريت جي انهن لڙهين ۾ پوتل آهن ڪي سندر سپنا. ڪجهه پرين جا پاڇا — جي هتؤن ويم هاڻي هلي. جن جو ڳليءَ ڳليءَ واس. وساريان نه وسرن. سندن هيڪار روشنيءَ جهان دل جي شيشي ۾ سانڍيل محال. پيون آهن ونجارن جون وايون. جن اڃان به اڳيرو وڃي ڏورانهان ڏيهه وسايا، ۽ جيڏري جدائي ڪئي پر وري به جس هجين جو پرڏيهه ۾ ونسو ڪندي به نه وساريائون ديس کي، نه ويس ۽ نه پاڻهاري ٻولي. ننڍ نوڙي جاڳ، اهي ڏي ماڳ پيا ساريون ۽ اوساريون — جن لاءِ جنم ڏنو. باقي چٽيل آهن، ڪجهه چهرا ساڻيهه جي ساٿين جا "جي اڃان ڪي آهن جو ڳي سندي جوءِ ۾." ديس اديسي ۽ پرديسي پرين جي درشن پسڻ لاءِ" "اندر جنهن آڇ،" تن جي پيڙ لاءِ اڪيلي آس، 'جيءَ جهروڪا' چٽساليءَ هجي يا چترڪاري، پر سڀ ڳالهه آهي سونهن سينگار ۽ سجاوٽ جي. اهميت ڪتهن ڪنهن فنڪار جي فن ۾ ان عظيم هستيءَ جو جلوو پيو ڏک ڏئي جنهن جي هواڙ لڳڻ سان مٽيءَ جو بوتو آدم بڻجي اٿي کڙو ٿيو هو. الاهي عشق ۽ حقيقي حسن نه هر جان ۾ بي جان ۾ پيو تجلا ڏئي، پر هجي ڪو اهڙو جوڳي جو ان جوت کي جاڳائي پنهنجي مٽيا کي چمڪائي. 'جيءَ جهروڪا' ۾ به ڪٿي ڪٿي اهڙي جوهري جهلڪ پيئي پسجي. عجب اهو جو اکرن جي ماندان ۾ سجايل خاڪا اکين آڏو ايئن ٿي ايري آيا، جيئن جٽريون جاڳنديون تصويرون. ڏسجي ايئن پيو ته ماهتاب محبوب جو به سنڌ ۽ سنڌين سان "سنهي سٽيءَ سيو سون مارن سين ساهه" وارو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ساڳيو ناتو هيو، جو هيو مارئيءَ جو ملير ۽ مارُوڄن سان
وري جنهن سهڻي ترتيب ۽ سليقي سان هند سنڌ جي ادبي ستارن
کي پڙهندڙن سان روشناس ڪرايو ٿو وڃي- سچ پڇيو ته ان
مڪ ميلي ٿيڻ کانپوءِ وڇولا، فاصلا ۽ ورهين جا وڇوڙا لڙهه مٽي
ٿي ميسار جي ٿا وڃن- ايامن جو گذريل عرصو ڄڻ ته هڪ خواب
پيو ڏسجي. پاڻن ته ڪالهوڪو قصو آهي. ۽ نه ڪا جدائي
هئي ۽ نه آهي. وري جنهن پريت ۽ پاپوهه سان چهرا چٽيا
ويا آهن ان سڪ واري سوجهري لاءِ ته مونکي به ساڻس ريس
پئي ٿئي ته شال الله پاڪ مونکي به ماهتاب واري اڻاه الفت
سان نوازي، جو هر اکڪ اهڙي لئو لڳائي لکي سگهان، جهڙي
پاڻ ٿي لکي.

ڪهاڻي لکڻ هڪ عجيب ۽ اوکو فن آهي. ڪهاڻيڪار جو
مقصد آهي پڙهندڙن اڳيان انهن واقعن ۽ حادثن جي صحيح ۽
مڪمل تصوير پيش ڪرڻ، جي قصا سندس دل ۽ دماغ جي
گهڙت ۽ سوچ جو نتيجو آهن. هو ڪهاڻيءَ وسيلي پڙهندڙ جي
خيال ۽ تصور واري دنيا جو ڏيان ڇڪائي ٿو. ٻين فنڪارن کي
پنهنجي ڪاريگريءَ جي نمائش لاءِ جي ذريعا ميسر آهن، ڪهاڻيڪار
انهن وسيلن کان بنهه محروم آهي. مثال طور چترڪار ڪنهن
پهاڙ ماٿري يا درياهه جي سينري جٽي هوبهو تصوير اڪاري
اُٿي ڏسندڙ آڏو پيش ڪري ٿو. پر ڪهاڻيڪار پڙهندڙ جي خيال
کي سجاڳ ڪري ساڳيا حسين نظارا سندس اندر جي اکين
اڳيان آڻي ٿو بيهاري. اهڙي طرح ڊرامو پيش ڪندڙ ڪنهن
نه ڪنهن تواريخي هستيءَ کي ٻيهر زنده ڪري، اسٽيج تي ڏيکاري
ڏسندڙن جي روبرو آڻي کين مرعوب ٿو ڪري. ڪهاڻيڪار انهيءَ
ڪردار کي اکرن جي جامي ويس پهرائي سندس شخصيت کي
اجاگر ٿو ڪري. ڪهاڻي لکندڙ کي نه آهي اسٽيج، نه چترڪار
وارا رنگ ۽ نه رنگين نظارا، نه وري اُنس ناٽڪين وارا ويس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڳا، ميڪاپ جو سامان ۽ سيٽ ڊزائين. هن جي سموري پونجي آهن ”اڪر“. پر هو انهن سڀني سڪتن اڪرن کي اهڙي هنرمنديءَ سان ٿو سينگاري ۽ سنواري جو سڀ ڪسرون پوريون ڪري ٿو ڇڏي. اهو آهي ڪهاڻي لکندڙ جو اوکو ۽ اڻاکو فن، جنهن سان ماهتاب پنهنجي لکڻين جو مهورت ڪيو. ڏکيو هن ڪري آهي جو ڪهاڻي لکڻ لاءِ زندگيءَ جو آزمودو انساني فطرت جو اپياس مشاهدي واري نگاهه هئڻ بلڪل ضروري آهي- جنهن الهڙ عمر ۾ ليکڪا ڪهاڻيون گهڙي لکڻ شروع ڪيون ۽ جنهن دلي لڳاءَ سان ان سلسلي کي سالن تائين لڳاتار ڪاميابيءَ سان پڻي نباهيو آهي، اهو ڏيکاري ٿو ته ڪيس نکريل نثر نگاريءَ تي ڪيتري نه دسترس حاصل آهي.

ماهتاب ڪهاڻيون ڇو ۽ ڇا لاءِ ٿي لکيون؟ خاص طور جڏهن پاڻ به اڃا آڪاڻين پڙهڻ جي اوستا ۾ هئي؟ اها ڄاڻ ڪيس به خبر ڪي هئي. گل کي ڪهڙو سڌ سماءَ ته هو پنهنجي خوشبوءِ هواءَ حوالي ڇو ٿو سونپي؟ غلط يا برابر پر منهنجي سوچ ۾ اها سمجهاڻي ڪجهه هن طرح جي آهي- ته انسان به سمنڊ جي لهر جيان پنهنجي سر الڳ ته ڪا هستي آهي ئي نه- لهريون نه آهن ساگر جي ڇاتيءَ جون ڇوليون، جي سنڌس اپرندڙ ۽ سمندڙ ساهه کڻ پينگهه جيان پيون هيٺ مٿي ٿين. ماهتاب جو به جيون فقط سندس ذات تائين محدود نه هيو پر ان تجربي جو حصو هيو جو سندس چوڌاري ٿي رهيو هيو. ڪيس زندگيءَ زندگيءَ جون هزار نعمتون عطا ٿيل هيون. صحت سونهن جسم ۽ جان. سڀ آمريڪن ايڊ جيان مفت ۾ مليل. اهي سڀ سوکڙيون بخشيش ۾ قبول ڪرڻ بجاءِ ماهتاب انهن جو ڪجهه عيوضو ڏيڻ ٿي گهريو. هن زندگي بدلي رواجي قدر قيمت کان وڌيڪ اجورو پيش ڪرڻ ٿي چاهيو. پر پنهنجي پونجي وٽس هئي ڪٿي؟ جڏهن تعليم پرائيندي ڪيس علم جي ڌن دولت آڌي ته سندس دل به

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گهريو ۽ هٿ ٻه چيو ڪيو. ايئن اڻ کٽ ڪهاڻي شروع ٿي.

شروعاتي دور ۾ ماهتاب محبوب پنهنجي ڪهاڻين کي اخلاقي قدرن سان هٿيار بند ڪري سماجي برائين ۽ دقيانوسي ريتن رسمن خلاف ڪات ڪهاڙا کنيا. ڪجهه اڳتي هلي پنهنجي هم جنسن متان ٿيندڙ دائمي ۽ دستوري ڏاڍ ۽ ڏاڍائن جا داستان ڪهاڻين جي شڪل ۾ قلمبند ڪري انساني ضمير کي للڪاريائين. پوءِ هي ٻي ڳالهه آهي ته صدين جي سم ۽ سيڪ سبب اسانجو قومي ضمير زنگجي ضعيف ٿي چڪو آهي جو هاڻ ڪو زلزلو ئي کيس سجاڳ ڪري سگهي. پر هن نرٻل ناري واڪا ڪرڻ کان وسان نه گهٽايو. سندس ڪهاڻيون مشهور ۽ مقبول عام ٿينديون رهيون ڇاڪاڻ ته وندر ورونهه جو وسيلو هئڻ گڏ ثقافتي ۽ سماجي زندگيءَ جو آئينو پڻ هيون. وڏي ڳالهه ته سندس ڪهاڻين جا پلاٽ ديس جي ڌرتي تي ٻڌل آهن. پلاٽن جي اڏاوت ٻه ٻهراڙيءَ جي جهوپڙين جهڙي. ڪکائين جهڳي ۽ سندس پنجر پترون ۽ ٽوٽا سڀ سوديشي. نه غير ملڪي بزائين ۽ نه سمگل ڪيل سجاوٽي نظريا. سليس سنڌيءَ ۽ معصوم انداز ۾ لکيل، اوپرن اکرن جي ملاوٽ کان صاف پاڪ هي ڪهاڻيون سنڌي ادب ۾ هڪ صحتمند ۽ بي بها اضافو آهن.

ماهتاب محبوب جي اڻکٽ واري سونهن سوڀيا ڏسڻ وٽان آهي سندس سفرنامي ”اندر جنين آڳ“ ۾، جو منهنجي خيال مطابق سنڌي ادب ۾ هڪ نئون موڙ آهي. سونکي ته پيٽاڙيءَ واري ”الٽي اپٽار“ ’سنڌ پوڙهيو مهراڻ‘ جي پوري پروڙ ٿي هن ڪتاب پڙهڻ کان پوءِ پيئي. هڪ ته گهران نڪتي هئي سسيءَ جوان اڪيلي، گهرگهاٽ، ٻار ٻچا ۽ محبوب مڙس کي پٺتي ڇڏي- سيني ۾ ماستا جو سمر سان کڻي، هلي آئي وڇڙيل ويڙهيچن وٽ... سي پاڻ ٻه ايامن کان امڙ لاءِ آتا ۽ اباڻڪا هوا. ۽ ان اوسيئڙي ۾ جوان ڪرڙوڙ ۽ پڪي عمر وارا پيرسن ٿي چڪا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوا. جڏهن ميلو ملاقات ٿي ته مڙني جا چهرا ٽڙي پيا. ڪن ڳراٽڙيون پاتيون. ڪن ڳلي لڳايو ته ڪي ڏسي ڳوڙها ڳاڙيندا رهيا. سينڌي جي سينن ۾ سنڌوءَ جي ٿڌ چوليون هڻي ڇلڪڻ لڳي. سونهاري ساٿيهه جي سڪ هر هڪ جي اکين ۾ تري آئي. اڳي ته وٽن ڪو اهڙي اڪيرڪٿي ڪونه آيو هيو. ڪي ڪتابڙا ڪڇ ۾ ڪري صاحبلوڪ ضرور اچي سهڙيا هوا. پر اهي پنهنجو پاڻ پڏائڻ، سچ واري سيڄ ۽ چنڊ جي چانڊاڻ ڳان هيٺ ٿي نه لٿا هوا. هي پهريون ڀيرو هيو جو وٽن "سنڌ" نه آئي هئي پر "سنڌ" پاڻ ڀيري پري پهتي هئي. اها سڳنڌ واري سگڌامي سنڌ، جنهن کي "سچي سر بچاءُ" صدقي سنڌي ڇڏي ۽ لڏي آيا هوا. سنڌن هٿ جي وڍي هئي؟ قسمت جو لکيو هيو، يا وري واڻڪو ليکو هيو، پر ماهتاب ڪين ڪا ميار نه ڏني. هوءَ ويڻ ڪيڻ يا ڏوراپا ڏيڻ تورونئي آئي هئي، هن لاءِ ته ورهاڱو ڪو آنڌي يا طوفان هيو، جنهن ۾ ڪجهه ڀيرا سٽ کان وڇڙي لڙهي ويا هئا پٽي پاره. هوءَ ته سڪ جو سنيهو کڻي وٽن آئي هئي. ته "اوهان کي سدا پيئي سنڌ ساري سنڀاري، اوهان ڏور برابر آهيو پر اسان جي دلين اوڏو آهيو. هڪوار اچي ته ڏسو." اهو هيو نينهن نياپو، جنهن هرهڪ کي جهوريو ۽ رت رڳاريو.

منهنجي نقطه نگاه "جيءَ جهروڪا" به "اندر جنين اڄ " سلسلي جي هڪ ڪڙي آهي. هن ڪتاب ۾ هند توڙي سنڌ جي برک اديبن، ممتاز مورخن ۽ لاڪيڻن ليکڪن جي زندگيءَ جون جهلڪيون ۽ دلچسپ خاڪا پيش ڪيا ويا آهن. انهن ادبي ستارن ۽ دانشورن ۾ ڪجهه .ڪڙا ته چاتل سڃاتل آهن. پر جن مهاندن سان اڳ اهڙي ڪا خاص ڏيٺ ويٺ نه به هئي ته هن ڪتاب جي پڙهڻ کانپوءِ، پڙهندڙن کي ديسي ۽ پرديسي پرين جي خاصي ڄاڻ سڃاڻ حاصل ٿي سگهندي. عبارت جي آئيني ۾ چهرن کي جنهن ادبي نموني ۾ سينگاري جرڪايو ويو آهي ان لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ليڪڪا واقعي ڪيرون لهڻيون. ان ڏس ۾ ”سندر من مندر“، ”جيئن چنڊ لڳي ڪو تارن ۾“، ”سچ سونهن ۽ پلائيءَ جو عاشق“، ”پوليءَ جو بادشاهه“ ۽ ”ساگر ڪان گهرو“، بلاشڪ بلند پايه جا مضمون آهن. گوبند پنجابي، رشيد ڀٽي، رشيده حجاب، آتمارام آزاد، هري موٽواڻي، ۽ ارجن شاد جا خاڪا جنهن دلي لڳاوَ سان چٽيا ويا آهن سو قابل قدر ضرور آهي، پر قصو مختصر هنن ڪري ملاقات اڌوري رهجي وڃڻ جو احساس موجود رهي ٿو. هيءَ ٻي ڳالهه آهي ته هر زندگيءَ جي سربستي احوال لاءِ ڪيئي ڪتاب گهرجن. مرحوم حسام الدين شاهه راشدي، ثميره زرين، نسيم احمد کرل ۽ الطاف عباسيءَ جي مٺڙي ياد زنده رکڻ لاءِ ليکڪا کي سؤ بار سلام. اسين سنڌي هوندي به عام طور اهڙا بي شڪر بندا آهيون جو ماڻهن کي مرڻ کان به اڳ ئي پيا وساري ۽ سندن ياد ميساري ڇڏيون. خاص طور غريب فنڪار ۽ اديب ته اسان جي ڪنهن ڳڻتي ۾ آهن ئي ڪونه. ڪم لٿو ۽ ڏکڻ وسريو. جوليس سيزر جو قول آهي، ته ”غريبن مٿي آسمان ۾ ڪو پڇڙ تارو ڪونه ايرندو آهي، باقي شهزادن ۽ شهنشاهن مٿي آسمان به ماتم ڪندو آهي.“

گلن ڦلن جي هن گلدستي کڻ پوپٽيءَ جو ذڪر ضروري هيو نه ته ٻي حالت ۾ گلن جي ڪاغذي هئڻ جو گمان ٿئي ها. سرخين (عنوانن) ۾ لفظن جي ورڪا ڪجهه وڌاءُ واري ٿي ڏسجي پر سگهن آهي ته ان فياضيءَ ۾ ليکڪا جي دستوري ”سخن واري سخا“ کي وڏيڪ دخل هجي. باقي سچن موتين جي مالها ۾ جي پلاسٽڪ ۽ اڻ گهڙيل ڪاٺ جا ٻه ٽي داڻا پويا ويا آهن. اهي يا ته تسبيح وارا ٻانگا آهن يا وري دوستيءَ جي دم نباهڻ خاطر اهله، ماڻڪن کڏ مڙهيا ويا آهن. يا وري ڪن ماڻهن ٻڪڙن کي چمڪائڻ مقصد هيو. جئن مغل شهزاديون پاڻ سان شيدي ٻانهيون کڏ گهمائيندڀون رهنديون هيون محض هن ڪارڻ ته جيئن ڪاري ۽ ڪوجهي رنگت جي پيٽ ۾ سندن سونهن وڌيڪ جرڪي!

ڪي اهڙا به ڏکوئيل هن ڏيهه ۾ پيا وسن جن لاءِ ماضيءَ جي ياد جهڙي جيءَ جو جنجال - اهڙو عذاب، جو ”ڪوهه ٻنهي ٻن پريتڻون،“ چوندي حافظو گنوائڻ جون پيا دعائون گهرن- ڪي وري تو اهان پارا سالن جا سڪايل، وتن سڄڻن لاءِ سانگ ٻچائيندا ۽ ڪانگ اڏاريندا. ماندا ٿي پيا جهونگارين ته آءُ ڪانگا ڪر ڳالهه. مونکي ٿن مارووئڙن جي. اهڙن اڇايلن جي اسان ٻجهاڙڻ لاءِ امرت ڌارا آهي، ”جيءَ جهروڪا“ جنهن ۾ پرين جي پچار وارا پيچ ۽ پيوند ائين ڳتيل جئين غاليچي ۾ آڏيل نقش. سڄڻ جي سڪ ۽ اکرن جي آڪر ۾ خيال جي خوبصورتي سمايل، جهڙو جادوءَ جو منتر ڦوڪ ۽ ڦيڻي ۾- ٻهڳڻ ٻوليءَ جي لئه لست واري. جي. لاند سان پڙهجي ته منڙي امڙ واري لولي. سڪهڙن واري سينگار جون ٻيون سڪون لهن. سنڌي سلوڻي ۽ سيبائتي جنهن ۾ ٻهاڪا ۽ چوڻيون هنر سان مڙهيل جيئن گج ۾ ڪاوا پرت پرويل. چهرن جي چٽسالي نيٽ ۽ ٺاهوڪي. هر مارڪي جي فن ۽ فڪر جي صحيح عڪاسي. زندگيءَ جي اونهي عميق ۾ ٽٻيون هڻي هٿوراڙيون ڏيئي بدلي اصلي روپ سروپ ٿي قناعت ڪيل. هوندن به چهرا اندر جو آئينو چون. ٿي سگهي ٿو ته ليکڪا جي معصوم نگاهه لڪي ڇپي اندر جا ليڪا پائڻ جي اصل عادي ٿي نه هجي!

حسن جي ٻاٽ ٻوڇا هر اک جو شغل. پر ليکڪا جي اکين واريون عادتون به عجيب- ڪنهن عيب ۽ اوڻاين ڏسڻ کون پيون ڪيٻائين. اونده ڏسڻ کان اکپوٽ پائي. جي وس پڄيس ته هر برائي ۽ بڇڙائي کي برقعو پارائي جيڪر پردو ڪرائي. دل جي سهاجهڙي ۽ پاجهاري. نه ڪنهن جو ڏک ڏٺو ۽ سٺو نٿيس ۽ نه ڏولائو. وري شرميلي اهڙي جو اکڻ جي ڪنهن واڪاڻ ڪئي ته حياءُ ۾ ڳاڙهي لعل ٿي ويندي. الاجي ليکڪا ڪيئن ٿي آهي. مونکي ته سنڌس ادبي دنيا ۾ داخلا ڪو حادثو تو ڏسجي. شايد پلي پلي پاڻ آئي هجي. اسان جا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اديب مُلڪ ۾ اڪ جا ٻڪا، سدائين پاڻ پڌائي ۾ پورا. نظم توڙي نثر، پنهنجا ڪِي وِٽا ڪيائن. جئن کهوڙيا پنهنجو وڪر ڇٻي ۾ سجائي کڻندا ۾ هوڪا ڏيندا رهن - ڪي ته اڃان به اڳيرو وِک وڌائي وٺن دمزنيون هڻندا. پوءِ توڙي هجن اهي ڦلهيار ۾ ڦوڪون. ڪي "صدين جو اوجاڳو"، ڪي "رعد جي راز" ته ڪي "وڄ جا چمڪاٽ". سڀ عرش جا ٽنيا ۽ ٽوڻهون. ڪي عظيم ٿي چڪا آهن ۽ ڪي عظمت جي اڏوات تي پنڌ ۾. پر هيءَ ليکا الاجي ڪنهن تي ويٺي؟

علم و ادب هڪ اهڙو تحرڪ آهي جو انسان طرفان شروع ٿي وري انسان جي رخ ۾ ڦهلجي ٿو. انڪري ادب جو حشر به اڪثر ساڳيو ٿي ٿئي ٿو جو سندس باني اديبن جو. ڪڏهن پريءَ ۾ ڪڏهن پاڪر ۾، ڪڏهن ساراهيو وڃي ته ڪڏهن ڌڪاريو ۽ وساريو وڃي. آزاديءَ جي لهر اچي ته ڦري ۽ ڦلي ۽ رچي راس ٿئي. آزادي وڃي، پابنديءَ جي پوسٽ ۾ اچي ته ڪومائجي ۽ مرجهائجي وڃي، نازڪ ۽ نفيس اهڙو جو هر ننڍي وڏي انقلاب جو اثر مٿس حاوي. سيتالين وارو سيلاب آيو، ته جو ڪجهه گذريل اڌ صديءَ ۾ ڦٽيءَ تلاءُ ٿيو هو، انجو منو حصو ته ليٽ ۾ لڙهي ويو. باقي وڃي ٿري ۾ ڪجهه پاڇي بچيو. اهو به بي ساهو ۽ بيجان جنهن بيٺل پاڻي. وري ون يونٽ وارو وهڪرو آيو. جنهن رهيل ذري کهٽ سنڌي ادب کي نهوڙي نيو هو، پر سنڌ جي نوجوان اديبن سر ڌڙ جي بازي لائي ۽ پاڻ پتوڙي پلو آجا ڪرايا. جڏهن ون يونٽ جو ڪِٽ ڪڇيءَ مون نڪتو ته سنڌي ادب ٽڪجي ساڻو ٿي پيو. ۽ اديب رلهي تاڻي لت ڏيئي ليٽي پيا. اڄڪلهه سنڌ موسوم پڻ ساڳي آهي. پر ڪجهه لهر مڙوڙي آئي آهي. سنڌي ادب اڳوڻن مهٽي آرس پيچي سجاڳ ٿيو آهي. مري مري بچيو آهي يا شايد نئون جاڳو آهي. ڪو پر ڪر ساهي آئي ڪڙو ٿيو آهي. پر سواءِ ڪنهن سماجي سهاري يا سرڪاري پشڀرائيءَ جي اڪيلو، پنهنجي ليکي ۽ ڇڙوڇڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنهن پانمرادو ڪندي اپرندڙ ڪانهن ۽ ٻوڙاء سفر جاري آهي پر مسافري بي مقصد ۽ بي منزل. پر شڪر آهي جو وري به ميڙو متل آهي. اسان لاء اهو به دم غنيمت آهي. ڪو سيند ۾ مارئي پيو ڳائي. ڪو وناڻي جيان پاڻهي پاڻ ڪلي ۽ روئي. ڪو ڪٿي روئندي رت به پيو ولوڙي.ان بي تڪي ڀڳت ۾ ڪٿي ڪٿي سريلن سرن جا پڙلاء به ڪنن تي پيا پون. شايد ڪي "الو ميان" جي آلاپ ۾ راهه جي ڏاهه پيا ڏين. ان ڏس ۾ ساٿيهه جي نئين ٽهيءَ وارن اديبن جي جاڪوڙ واڪاڻ جي لائق آهي. هنن چرخو چوريجو ڪجهه ڪچو پڪو ڪتي جا ادب جي اچ رکي آهي تنهن جرئت جذبي ۽ همت لاء ڪين منهنجو سلام. خاص طور ماهتاب محبوب جون ان سلسلي ۾ ادبي ڪوششون ۽ ڪاوشون سنڌي ادب توڙي سنڌي ادب جي شائقن لاء وڏو آٿت آهن.

'جيء جهروڪا' ان دنيا ۾ پاهر قدم رکي رهيو آهي جنهن اندر ڪتاب آڪاس جي رخ ۾ اڏڻ اپرندا رهن ٿا جيئن همالي پربت جا پهاڙ. اهو به ان زماني ۾ جڏهن چوڌس چوڌار دماغي ڌمچر متل آهي، منهن جون دعائون هن جيتامڙي جي سفر سڌائيءَ لاء آهن. مهاڪي ڪي وڏيڪ اينگهائي مناسب نه سمجهي ڪتاب ڪي انهن جي رحم ڪرم تي ڇڏيان ٿو جن جي هٿن ۾ هي ڪتابڙو پهچي چڙهندو منهنجي ڪاب سفارش پڙهندڙن جي لوڪڪا واري معصوم دل تائين رسائي ڪرڻ ۾ ايتري ڪارگر نه ٿي سگهندي جهڙا سندس پنهنجا خيال جي پين لاء جاڙايا اٿائين - ۽ انڪري ــــ

فقط

علي احمد بروهي

11-11-1982

38.A. Sindhi Society

Karachi.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيئن چنڊ لڳي ڪو تارن ۾

باوقار شخصيت، پرڪشش انداز و گفتار، رومينٽڪ گهوڙت وارا مهانڊا، نهايت ئي عمدي ۽ اعليٰ ذوق جو مالڪ، ڪپڙي لٽي پائڻ جو ٺاهوڪو، ڪمپليٽ سوٽ ۾ به نهي ته يڪ رنگي ويڪري پوشاڪ سلوار قميص ۾ به ڏاڍو شانائتو لڳي- اهو آهي اسانجو محترم سدا بهار ساٿي پير حسام الدين راشدي.

برف جهڙا اڇا وار سون رڱيو تن شخصيتن تي سوهندي ڏٺا آهن- هڪ ته اسانجو شهيد اڳواڻ، پيو ممتاز مرزا ۽ ٽيون راشدي صاحب- اوڀاريون لهواريون ڪندي تنهن ڏينهن اچي اهو ذڪر ڇڙيو، راشدي صاحب اِن ڳالهه تي مونسان سوڙهن آنا سهمت ڪئي ته جيڪر ممتاز مرزا جا وار ڪارا هجن ها ته هنجي شخصيت ۾ شايد موجوده جاذبيت نه رهي ها. جڏهن ساڳيو ئي اظهار سندس لاءِ ڪيم ته هو ڪلڻ لڳو پر اهو به سچ آهي ته اڇن وارن سندس رومينٽڪ گهوڙت واري فيچرس کي ڪجهه وڌيڪ چٽو ڪيو آهي.

پيرن ۽ شاعرن کي آڻ ڏٺ ۽ لاڳيتا عشق ڪرڻ جا پڪا ڪاغذ ته عرشئون ئي عطا ٿيل آهن، ڪيس به گهٽئي وجهه واٽون ميسر هيون پر بقول سندس هن زندگي ۾ ڪڏهن به ڪو عشق ناهي ڪيو پر سندس دوستن جو چوڻ آهي ته محبن جي ملڻ لاءِ راتن جون راتون هڪ پير تي بيهي عبادتون ڪيون اٿس- بهرحال، راشدي صاحب عشق ڪرڻ کان ڀل انڪاري هجي پر جن سائس عشق ڪيو، تن کان پاڻ بيخبر هوندو، سو ائين به ٿتو چئي سگهجي- سندس شرافت ۽ ذهني بلندي چئبي جو انهن جو پردو رکيو اچي نه ته ڪيس ڪهڙي جهل هئي- اِن پيرائي ۽ ٿورو ٿورو شاعرائي ناتي شاه سعود بن عزيز سان ڪلهو هٽندي ڪيترائي حرم ڪري پئي سگهيو پيو نه ته به پنهنجي برادر محترم

پير علي محمد راشدي جي جتيءَ ۾ پير وجهندي شرع محمدي وارا چار حرم ته ڪيس هجن ئي هجن ها. پر هن هڪ تي ئي صبر شڪر سان قناعت ڪئي جيڪا قربدار هستي به ويجهڙائيءَ ۾ وڃي ٻي ڏيهه پهتي. مونکي رڳو سندس هڪ ئي عالم آشڪار رومانس جي خبر آهي جيڪو سنڌي ادب سان اٽس، جنهن سان توڙ نڀائيندي هن لاجواب تخليقون ڏنيون آهن.

’نئين زندگي‘ جي محترم ايڊيٽر عبدالواحد سنڌي، جنهن جي ڀرپور همت افزاين ۽ قدر دانين جو مونکي اديب بنائڻ ۾ وڏو هٿ آهي تنهن هڪ ڀيري ڳالهه ڪئي ته راشدي صاحب ڪيس چيو آهي ته، ”تون اسانجي نياڻين کي ادب ۾ آڻي ڪارين ٿو.“ اهو ٻڌي مونکي راشدي صاحب جو تنگ دلي وارو ڀيرائتو تصور ذهن ۾ ويهي رهيو پوءِ به هن جي سهڻي سيبتي ٻوليءَ وارين لکڻين کان منهن نه موڙي سگهيس. گهڻو پوءِ ساڻس ملڻ جي سڪ به جاڳي پر ڪڏهن اهڙو اتفاق ئي نه ٿيو. هڪ ڀيري تاج بلوچ سان هُن جي لکڻين جي واکاڻ ڪيم ته تاج پنهنجي ڪمپيونڊراڻي انداز ۾ لفظ ئي ڇڙا ۽ ڳالهايا جيڪي ڪنهن جي هستي مٽائڻ لاءِ ڪافي هئا. چيائين،

”هُن مسڪين کي پڙهڻ ئي ڪونه اچي ته لکڻ وري ڪيئن ايندس.“

”ادا ڪهڙي ٿا ڳالهه ڪريو!“

”الله جو قسم، تنهن ڏينهن اخبار به آبتي جهليو ويٺو هو.“

اها حقيقت ڄاڻي مونکي عجب وٺي ويو ته محبوب ڪلندي چيم، ”چو ٿا هڙن بي‌ايمان جي چوڻ تي لڳو.“

ڏسان ته تاج منهن ٻي پاسي ڪري ڪِل لڪائڻ جي ڪوشش پئي ڪئي. هاڻي وڃي سمجهيو اٿم ته تاج جيڪي الله جا قسم ڪڻندو آهي سي سڀ ڪوڙا ۽ ٻچن جا قسم ڪڻندو آهي سي سڀ سچا، جيڪي وري مان ڪيس ڪڻڻ ئي ڪونه ڏيان ۽

ان ڳالهه تي سدائين ساڻس جهيڙو ڪريان.

جڏهن راشدي صاحب سان منهنجي ساهرن سڳورن جو سڀ سيٺپي وارو سڱ ٿيو ته اسانجي ملاقات جو به مورت ڪليو، تڏهن پتو پيم ته عبدالواحد سنڌي صاحب تي نينگرين ڪارڻ وارو الزام تنگ دلي سبب نه پر محض پنهنجي مخصوص مزاح واري انداز ۽ ادا سان ڪيس چيڙائڻ لاءِ هو، جنهن هو راشدي صاحب کي چوي: ”هئه! زوراور مارائين ٿو.“

پر اها حقيقت آهي ته راشدي صاحب ڳالهيون برابر ڪيس مارائڻ واريون ڪندو آهي جو سدائين کان سندس اها خواهش رهي آهي ته سنڌي صاحب هڪ وار وري ’آڪريءَ‘ ۾ مٿو ڏيئي نيئن سنئين سنڌي ’گهر‘ ڪري ۽ ٺيٺ سنڌي ڪپڙا پائي.

ان ۾ ڪو به شڪ ناهي ته راشدي برادران چمندي چام آهن، نه انهن ڪنهن مدرسي اسڪول جو منهن ڏٺو نه ئي ڊگرين جي چڪر ۾ وسن جهڙي عمر ڳاري- پر خانگي طور عربي، فارسي، انگريزي ۽ سنڌي ۾ جيڪا تعليم حاصل ڪئي اٿن تنهن سان اعليٰ ڊگرين وارن جي پڄڻ جي پيٺي ناهي، وٽن علم جا آهي پنڊار پريل آهن جو سنڌي ادب جا وڏا عالم دانشور ۽ محقق پنهنجي پياري سنڌ جي تاريخ سندن علمي ادبي خدمتن سان سٺي پئي آهي.

چمندي چام پنهنجي ڪمزورين يا ڪوتاهين جو اعتراف ڪندي ڪا هٻڪ محسوس ڪونه ڪن- پوءِ ڏائو ڪيڏيون ئي ڏاڙون هڻي پاڻ پڏائي ته به ڪنهن جي اک نه ٻڏندي، راشدي صاحب کي پنهنجي ڪمزورين جو اعتراف ڪندي ڪا هٻڪ محسوس نه ٿيندي آهي- مونکي سندس اِها سچائي نهايت ئي موهيندڙ لڳي جنهن جو اظهار هن پنهنجي ڪتاب ’هو ڏوٿي، هو ڏينهن‘ ۾ ڪيو آهي ته هڪ ادبي محفل ۾ پهريون ڀيرو اسٽيج تي شعر پڙهندي ڪيس ڪيڏي نه ڦڦڙي لڳي ڪيڏيون نه ڪُشڪيون چڙهيون ڪيئن نه سندس همٿ ڏڪيا دل ڌڙڪي ۽ ٽنگن سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ست ڇڏائجي ويو هئس! ان ڪتاب ڪي ايڏي ته دلچسپي سان پڙهيم جو اکر اکر حفظ ٿي ويو. مونکي لڳو چڻ هن اهو ڪتاب لکي سنڌي ادب ۾ نين ننگي ڇڏيا آهن. اڄ اهو راشدي صاحب آهي جيڪو پنهنجي خاص شاهاڻي انداز سان بنا ڪنهن ٽيڪي جهلي جي اهڙيون ته بي مثال تقريرون ٿو ڪري جو دل پئي گهرندي ته ختم ئي نه ٿين، ڇا جا پنا جهلڻ ڇا جون ڏڪڻيون ڪنبڻيون. سندس انداز بيان ۾ اهڙي ته جاذبيت ۽ جان آهي جو وڏا ته ٺهيو ننڍي ٺهيءَ جي نوجوانن جو به دل گهريو دوست بڻجي پيو آهي، جن جا حوصلا ۽ همٿون وڌائڻ جو ڪيس وڏو ڏانءُ آهي. سندس مقبوليت جو عالم اِهو آهي جو هڪ ڏينهن لاءِ هوٽيل فاران حيدرآباد ۾ ترسندو ته وٽس نوجوانن جا جهرمٽ لڳا پيا هوندا. ان وقت راشدي صاحب جي پسنديده فنڪارا راڳ جي راڻي عابده پروين جو ڳايل ڪلام 'جيئن چنڊ لڳي ڪو تارن ۾....' ذهن تي ايريو اچي.

راشدي صاحب گيتن جو شيدائي آهي مون ڪيس سندس دل گهرين گيتن تي لڏڪ لاڙيندي ته وري جهومندي به ڏٺو آهي. سيد مرتضيٰ ڏاڏاهي جي ڪلاسن جو ڪيسٽ جهومي جهومي ٻڌڻ ڪانپوءِ چوڻ لڳو:

"مرتضيٰ اهل دل جو شاعر آهي. جيڪي اهل دل ناهن مرتضيٰ جي شاعري انهن لاءِ ناهي."

"برابر" وراڻيم. "مرتضيٰ دلين جو ترجمان شاعر آهي سندس شاعريءَ تي ڪنهن به ڌاري زبان جو اثر ناهي جڏهن ته ٻين جي شاعريءَ ۾ ٻن ٽن ٻولين جا اثر آهن."

"مرتضيٰ جي شاعريءَ ۾ ٺيٺ سنڌي لفظ ڪم آندل آهن." هن مونسان اتفاق ڪندي چيو.

راشدي صاحب ڪي قومي يا انقلابي نغمن کان ڏاڍي ٻڇان وٺي، ڪلندي چوڻ لڳو: "قوم ڪي ڳاني سان سجاڳ ڪبو آهي ڇا؟ قوم ڳاني سان سجاڳ ٿي پوندي ڇا؟ شاعري قوم يا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وطن لاءِ نه صرف دل لاءِ هوندي آهي."

"بلاشڪ بلاشڪ!" وراڻيم، پر دل ۾ سنڌي صاحب جو تڪيه ڪلام دهرائيندي چيم: 'هه! زوراور مارائين ٿو.'

مرتضيٰ جو ڪيسٽ هلندو رهيو جنهن کي راشدي صاحب اڪيون بند ڪري نهايت گهريءَ سوچ مان پئي ٻڌو.

'هم سريءَ جي هام ڪهڙي! مان ذرو تون ماهتاب....'

واريون سڻون ٻڌي هن جي سموري سنجيدگي غائب ٿي وئي، شوخيءَ مان مرڪندي چيائين:

"مان تنهنجي ڪتاب جو پيش لفظ لکندس ته انهيءَ جو عنوان رکندس، 'مان ذرو تون ماهتاب.' اها ته سندس ڪسر نفسي هئي نه ته....

'چه نسبت خاڪ را با عالم پاڪ' بهرحال مون مرڪي ڪٺي مات ڪئي ته هن پڇيو:

"ڪڏهن ڇپندو ڪتاب؟"

"اڳئين سال." وراڻيم

"تيستائين ڪير جيئي...." هن بي نيازيءَ مان چيو، هو سدائين پنهنجي باري ۾ اهڙو اظهار ڪندو آهي.

تنهن ڏينهن 'اديون' ۾ ڇپيل سندس انٽرويو جي پڇاڙي، الائي ڇو هيانءُ هاري ڇڏيو.... مون ان دم ڪيس ڪراچي فون ڪيو ۽ چيو:

"ڇو ٿا ڏيو اهڙا انٽرويو جيڪي اسان کان سٺا نه ٿين."

"ڇو بابا ڇا ٿيو؟ مونکي ته ياد ناهي ته مان ڇا ڳالهايو هو. پلا ڪڏوڪو آ اهو پرچو؟"

"تازو پرچو."

"ڇا لکيل هو ان منجهه؟"

"هڪ سوال جي جواب ۾ اوهان چيو آ: 'منهنجي ذهن ۾ ٻي چار شيون آهن جن تي ٿورو ٿورو ڪم ڪري رهيو آهيان، انکي مڪمل ڪري سگهان يا نه، چئي نٿو سگهان."

اهو ٻڌي راشدي صاحب ٺهڪ ڏنا ڀريون پيرو مونکي

ان ٿڪن ۾ درد نظر آيو جيڪو سچي خلوص کي محسوس ڪري پاڻ مرادو ظاهر ٿي پوندو آهي- هن ڪي پل ماٺ رهي ڏاڍي قرب مان پڇيو:

”پلا ڏيو خبر اڄڪلهه ڇا پيا لکو؟“

”مون به ٻه چار شيون گڏ ڪيون آهن، پر مڪمل ڪري سگهان يا نه ڇئي نٿو سگهجي.“ منهنجي زباني پنهنجا اکر ٻڌي هن ڪلندي پڇيو:

”ڇا ڪهاڻيون لکيون آٿو؟“

”ها، ڪهاڻيون ۽ خاڪا ٻئي- توهان تي به لکيو اٿم.“

”الائي اسان سان ڪهڙا ڪلور ڪيا هوندوَ؟“ وري به ڪلندي پڇيائين.

”اها خبر ته خاڪو ڇپجڻ ڪانپوءِ ئي پوندي.“ وراڻيم.

”ٻيو ڪهڙو ادبي حال احوال؟“

”حميد سنڌي جي ڪتاب ’ويريون‘ جي پڌرائي ٿيڻي آهي- اوهان ته ڪيس ڇرڪائي ڇڏيو آهي.“

”ماڪئون ڇرڪي ٿو! ماڪي ته ڏاڍو پيارو آ.“

”تازو امريڪا مان گهمي آيو آهي.“

”اهو بيوقوف وري ايڏهين ڇا ڪرڻ ويو هو؟“ راشدي صاحب جي شوخين واري رڳ ڦڙڪي.

”بس مڙئي سير سڙو ڪرڻ خاطر ٻنڌ پيو پر امريڪا پانءِ نه پيس.“

”ڇو پلا؟ ڇا ٿيو ان احمق کي؟“

”امريڪا مان آندل نوان نوان شرٽ پينٽ آڌو آيا اٿس جيڪي هر روز پائي گهمندو ٿو وتي ۽ اهڙيءَ طرح وس وارن جي اکين ۾ اچي ويو آهي.“

”حميد ته پلو ماڻهو آ، پلا ڪڏهن تا ڪراچي اچو؟“

”جيترو اسين اچون تيتر توهان ئي اچو.“ وراڻيم.

”جي توهان نه آيا ته پوءِ مان ايندس.“

راشدي صاحب ڪوڙ ساريون دعائون ڏنيون- سندس شفقتن پريو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پرخلوص آواز ۾ ٻڌي دلجاءِ ٿي، مون ۾ ڪيس دل ۾ هزارين دعائون ڏيندي فون رکيو.

جيتر ڪنهن کي پتائي نه تيتر ماني نه وٽيس سندس خاص نشانو حميد سنڌي رهيو آهي جيڪو ڪڏهن نياز منديءَ سان ته ڪڏهن مسڪين انداز سان سڀئي سِتم زوراورين مرڪي مرڪي پيو سهندو آهي.

ڪراچيءَ کان ٻاهر هوندو ته دوستن جو جٿو به ساڻ هوندس. محمد ابراهيم جويو صاحب سندس دل گهرين دوستن مان آهي جيڪو نهايت سڀاجهو، قربدار ۽ اعليٰ ظرف وارو انسان آهي. اسان جا ڀلا ڀاڳ جو راشدي صاحب معرفت اهڙي انسان جي قربت نصيب ٿي. ”ٽائيمز“ فوٽو گرافر نور محمد به سندس ئي سٽ جو آهي، جنهن جي ذهانت ڀري گفتگو جو سنجيده ۽ آرٽسٽڪ انداز مونکي سدائين وڻي. راشدي صاحب کي فوٽوگرافي سان ڏاڍي دل آهي، هن جي تصنيفن ۾ ڏنل سموريون تصويرون گهڻو ڪري سندس ئي نڪتل آهن. ڪراچي کان ٻاهر ويندو ته ڪئمرا ساڻ هوندس ئي هوندس. حيدرآباد ۾ وري نور محمد سندس هٿ ونڊائي. هن ويجهڙائي ۾ راشدي صاحب جي اهڙي ته نيچرل ۽ شاندار ڪلر ٽرانسپيرينسي ڪڍي آهي جنهن مشهور مفڪرن ۽ شاعرن جي ”ٽونشا مارڪ“ پوز کي به مات ڏيئي ڇڏي. اهو پورٽريٽ راشدي صاحب جي تازه تصنيف ”ڳالهيون ڳوٺ وڻن جون“ ۾ ڏنل آهي جيڪو ڪيس پنهنجي سڀني تصويرن مان ڏاڍو وڻيو.

سفر ذهن کي وڏيڪ وسيع ڪندا آهن، هن خوشقسمت انسان تقريباً سڄي دنيا جو سير ڪيو آهي، جنهن جي نتيجي ۾ هن ڪيترائي ڪتاب لکيا آهن. ڪاش! دنيا جي سير سفر ڪرڻ جو وجهه سنڌ جي هر تخليقي ذهن کي ملي ته جيڪر سنڌي ادب ترقيءَ جون منزلون طي ڪندي الائي ڪٿي جو ڪٿي وڃي پهچي.

”اندر جنين اُڃ“، جي ڪمپليمينٽري ڪاپي راشدي صاحب کي اڳواٽ ئي ڏياري موڪليم، نه ته جڏهن به ملندو ته چوندو هئم،

"بابا اڇا ڪونہ لکيو آٺو ڪتاب، جلدي ڪري لکو پوءِ ڳالهيون پراڻيون ٿينديون تہ ويندو وسري."

پر جيڪي ڳالهيون دل تي لکجي وڃن سي پلا مونکان ڪيئن پي وسري سگهيون. باقي ايئن ضروري آهي تہ راشدي صاحب ۽ ٻين سڄڻن جي همٿائڻ سان اهو ڪتاب جلد لکجي ويو. راشدي صاحب پاڻ شڪارپور ويل هو، دير سان ٽڪو ماندو اتان موٽيو تہ گهروارن ڪتاب آڻي ڏنس، جيڪو ان ئي رات جاڳي پڙهي پورو ڪيائين. پوءِ ڏينهن بيحد خوشيءَ مان مبارڪون، شاباسون ۽ دعائون ڏيندي هن منهنجا هٿ چميا. اِن پرخلوص شفقتن تي دل پرجي آيم. اگر ئي نہ پيو آڪلي تہ ڪيئن سندس ٿورا مڃان، بهرحال اِن سادي سودي ڪتاب کي جڻ مڃتا جو سرٽيفڪيٽ ملي ويو. راشدي صاحب کي وٽيو تہ معنيٰ جڳ کي وٽيو، اُن کي نہ وٽيو تہ معنيٰ ڪنهن کي نہ وٽيو.

ڪتاب جي پڌرائي جي تاريخ تاج بلوچ اڳواٽ ئي سگا وارن سان طئي ڪري ڇڏي. راشدي صاحب کان آٽنر سببن ڪري ان ڏينهن تي نہ اچڻ جو پڌائي اسانکي ڳڻتيون ڏيئي ڇڏيون ۽ چيائين تہ ڪا بي تاريخ رکو. جنهن تي تاج وراڻيس:

"سائين هاڻ تہ ڪارڊ بہ وراهجي ويا آهن."

"تہ ڇا ٿي پيو." راشدي صاحب بينيازيءَ مان چيو.

"سائين ٻاهريان مهمان بہ اچڻ شروع ٿي ويا آهن."

"اهي هليا ويندا." راشدي صاحب وراڻيو.

"نوڪري وارن کي تہ وري اچڻ لاءِ هر هر موڪل نہ ملي سگهندي." تاج چيو.

"پلي نہ ملين. توهانکي جي منهنجي سڪ آهي تہ پوءِ جيڪا تاريخ مان چوان اها رکو."

هوڏانهن راشدي صاحب جو ضد ۽ هيڏانهن تاج جي مجبوري. هڪ اڌ ساٿيءَ کي ڇيل هجي ها تہ ان کي جهاي ڇڏڻ بہ ڪا ڳالهہ نہ هئي، پر هت تہ راجن کي رولڙي بہ وجهڻو ٿيو. لاچار راشدي صاحب ڪانسواءِ ئي فنڪشن ڪرڻو پيو جنهن جو ارمان هميشہ رهندو. ان موقعي تي هڪ 'پروفيسر' ڪتاب جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آڏ وٺي جيڪي ذاتي ڪسرون ڪڍيون، ٽن جي 'هاڪ' جڏهن راشدي صاحب تائين پهتي ته اسانکي چوڻ لڳو:

"ڏٺو، منهنجو چوڻ نه ڪيو. تڏهن اِهو سڀ ڀڏتو پيو، مان هچان ها ته اهڙي مجال ئي نه ٿيئس ها." هين لفظن ۾ سندس مطلب هو ته 'رندن ۾ رنائڙيانس ها.' هو لاشڪ ته ائين ڪري گذري ها جو راشدي برادران لاءِ مشهور آهي ته اهي ڪنهن کي قبر ۾ به ڪونه ڇڏين، 'ننگ جون پاڙون دوزخ ۾' جي چوائي، منهنجو ڪيس ڪيئن نه سيڪ اچي ها، پر شايد ته پير زور هئا ان شخص جا، جو حالي ته سموريون بيهودگيون ڦٻي ويس. شال نه ڪا ڳالهه راشدي صاحب کي هٿ اچي، اٽندي ويهندي ان جي پچار هوندس، گهر ۾ گيٽ ٽوگيدر جو پروگرام رٿيوسين ته چيائين:

"اڳهون هُن کي دعوت تي نه سڏايوءِ تڏهن ڪتاب جي پذرائيءَ تي ايڏو گند ڪيائين، مان ڪيس هن پيري پاڻ سان وٺيو ايندس."

"اوهانجو پنهنجو گهر آهي، مان اوهانکي نه جهليندس باقي اِهو جي آيو ته مان هلي ويندس. پاڻهي پيا منهن ڏجوس."

"ها ها ها!" راشدي صاحب ته ان وقت وڏو ٽهڪ ڏيئي مات تي ويو پر اها ڳالهه ڪانئس اچا نٽي وسري. واري ڦيري سان پيو چوندو:

"گهرايو نه هنکي مانيءَ تي، سڀئي ناراضگيون دور ٿي ويندس."

بهرحال راشدي صاحب جي شاندار دعوتن اڳيان اسانجون دعوتون ته ڪنهن ڳڻپ ۾ ئي ناهن. جڏهن به ڪراچي وڃون تڏهن هو انهن دعوتن سان ضرور نوازي. ڇڙو ڪراچي پهچڻ جي دير هوندي، جيئن ئي ڪيس ڪڙڪ پوندي ته پنهنجي سڪيلڏي پرنسپل سيڪريٽري ۽ ڊرائيور سچوءَ کي، جيڪو ڪلهوڙو عباسي هئڻ ڪري منهنجو ذات ڀائي ٿئي ۽ راشدي گهراڻي تي اٽندي ويهندي پنهنجا شاهاڻا شجرا ٻڌائي چڱو رعب رکيو ويٺو آهي، تنهن کي ان دم اسان ڏي نياپو ڪرائيندو ته اڄ مونسان گڏ

ساني ڪائجو وري تاڪيد به ڪرائيندو ته تاج بلوچ کي آٽڻ نه ويسارجو. هڪ ڀيري تاج نه اچي سگهيو ته هر هر پڇي:
”تاج کي ڇو نه آندوَ بابا، ان بي‌ايمان جون ڳالهيون سونکي ڏاڍو وڻن ٿيون.“
تاج مليو ته سون تنهائين ڪيس ڦٽليون ڏنيون:
”ادا بس ڇا ٻڌايانوَ راشدي صاحب توهانکي ايڏو ته ياد پيو ڪري جڻ اسان ته ڪنهن ليکي ۾ ئي ڪونه هئاسين.“
راشدي صاحب جي دل ۾ پاڻ لاءِ ايڏي گنجائش ڏسي تاج خوشيءَ مان ٽڙي ٽوٽر ٿي پيو ۽ وڏا وڏا ٽهڪ ڏيڻ لڳو، جن ٽهڪن جي تعريف ڪري راشدي صاحب ’اڳ ئي نينگر نچڻي ويتر پيس گهنڊڙي‘ وارو ڪم ڪيو آ. وري ٻڌائيندو به ايئن اٿس جڻ ٻين کي رت رئارڻ واري تاج جهڙي زوراور جو منهن ئي لهي ويندو آهي- تنهن ڏينهن سنهنجي ڪتاب ۾ پاڻ سان گڏ تاج جو ذڪر پڙهي تاج جي سامهون ئي چوڻ لڳو:
”بابا اهو ڇا ڪيوءِ! ان بدمعاش جو نالو وري سونسان گڏ ڇو لکيوءِ؟“
تاڙو سچل سرمست واري ميلي تي تاج جي شاعريءَ جي حوالي سان راشدي صاحب جي ڪنهن دجت پرٺي گفتي کيس ڏاڍو رنجايو جنهن جو اظهار هن سونسان ڪيو- ان مهل تاج جي صورت ۾ سونکي اهو منصور نظر آيو جنهن ٻين جي پترن لڳڻ تي دانهن نه ڪئي پر دوست وڏان گل لڳڻ تي تڙڦي اٿيو- سون کيس دلداري ڏيندي چيو:
”راشدي صاحب توهان سان چرچو ڪيو هوندو.“
”نه ڀيڻ؛ چرچو نه هو- پريءَ ڪچهريءَ ۾ سنهنجو نظم ٻڌي چوڻ لڳو:
”تاج وڏو شاعر آ.“
”اها ته پاڻ ساراهه ڪيائين.“
”نه ڀيڻ ٽوڪ سان چيو هيائين- هونءَ ته مدائين منهنج شعرن کي ساراهيندو آهي، تنهن ڏينهن وڏو شاعر چوڻ جو پ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪهڙو ضرور هئس؟“ تاج نهايت سنجيدگي سان چيو نه ته اهڙين ننڍين ننڍين ڳالهين کي هو ليکيندو ئي ناهي. خير ڳالهه آئي وئي- ڪافي ڏينهن بعد اوچتو ’هلال‘ ۾ تاج جي قطعا ’آئينو‘ تي نظر پئي، جنهن ڇڻ سندس ڏکويل دل جي ترجماني پي ڪئي،

”ڏسي پنهنجي حالت، تا ڪهرا پئو،
ڏسو منهنجو باطن، ته پوڇا ڪريو،
قلمڪار آهيان، نه سيد نه پير،
شهيدن سان يارو، نه چرچا ڪريو.“

مون ان دم صحيح ڪيو ته اهو اشارو ڪنهن ڏانهن آهي.

جڏهن راشدي صاحب، جويو صاحب سان گڏجي گهر تي آيو ته مون ساڻس تاج واري حقيقت ڪئي- حسب عادت مرڪي مرڪي ساري ڪٿا ٻڌندو رهيو. پر ان مرڪ ۾ تاج جي دل آزاري وارو ڏک به جهلڪندو نظر پي آيو- پوء به پنهنجو مخصوص انداز قائم رکندي چوڻ لڳو:

”وڏو بي‌ايمان آ تاج، منهنجون ڳالهيون ته دل ۾ ڪري! ڪيس خبر ناهي ته هو مونکي ڪيڏو پيارو آهي.“ راشدي صاحب دل جي گهراڻن مان چيو.

”تاج هڪ شعر جوڙيو آهي، لڳي ٿو اشارو اوهان ڏي آهي.“

”ڪٿي آ اهو شعر؟“ پڇيائين.

مون اهو شعر فاعيل مان آڻي کيس ڏنو- هو مرڪي مرڪي پڙهڻ لڳو.

”برابر اِهو مون تي ئي لکيو آ بي‌ايمان! وڏو احمق آ تاج بي‌وقوف ڪنهن جاء جو....“

راشدي صاحب تاج تي پنهنجي اڻسئي قربن جون ورڪائون وڇائيندي چيو- پر ايڪسري نظرن کان اهي تاثرات لڪي نه سگهيا جنهن مان تاج جي دل آزاري وارو ڏک چاڻون ڪري پي ڇٽيو. توڙي جو دل آزاري ڪرڻ هرگز سندس مقصد نه هو پر نيڪ نيت قربدارن کان اڻ ڄاڻائيءَ ۾ ڪڏهن اهڙيون ڳالهيون ٿي ويندڙيون آهن جن کي فوري طور در گذر نه ڪري سگهبو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اِن ملاقات جي ڪجهه ڏينهن بعد تاج جو ڪراچيءَ کان فون آيو. هو ڏاڍو سرهو پئي لڳو، چيائين:

”راشدي صاحب مونسان مليو هو، مونکي پرچائيندي وڏا ٻاڪر ٻاتائين، ڏاڍا پيار ڪيائين!“

مان راشدي صاحب جي عظمت جي ته اڳ ئي قائل آهيان پر سندس ان روپ مونکي ويتر هنجو معتقد بنائي ڇڏيو. هن تاج جي هيانءُ تان ڪس لاهي ثابت ڪري ڏيکاريو ته هو عظيم ليک بنجڻ کان پهريائين عظيم انسان آهي. دلين تان ڪس لاهي ان تي قلعي ڪرڻ جهڙي تهڙي جي وس جي ڳالهه ناهي، اِهي ڪاريگريون به راشدي صاحب جي حصي ۾ وڏيڪ آيون ٿيون ڏسجن.

ڪراچي ۾ ڪنهن گهر جي دل سان ماني کاڌي اٿم ته اهو راشدي صاحب جو ’علي رضا هاؤس‘ آهي. سندس وڏي ڀاڄائي محترمه، بي بي امان جي هٿ ۾ جيڪا شيري ۽ سواد سمايل آهي تنهن جي جيتري ساراه ڪجي گهٽ آهي. مونکي دال ڳارڻ جو آسان طريقو ان محترم هستيءَ سمجهايو نه ته ان دال محشر ئي رولي ڇڏيو هو. ايڏو سارو پاڻي وجهڻ کانپوءِ به نه ڳرندي هئي پر جڏهن کان پيراڻي هٿن واري حڪمت جو طريقو اختيار ڪيو اٿم ته ٻن چڪن ۾ ئي اڌو ٿيو وڃي. سندس ئي هٿ جو ڪوڪ پلو ماسٽر چندر گهراڻي لاءِ سوڪڙي ڪري بمبئي کڻي ويئي هئس، جن جو اِن سوادي پلي مان جيءُ نٿي پليو.

پلي کائڻ جو راشدي صاحب پڻ شوقين آهي. هڪ وار سندس فرمائش تي ٽن قسمن جو پلو تيار ڪيم. کائڻ ٿي ويٺاسين ته ڪا وسريل ڳالهه ياد اچي ويس. سرڪي چوڻ لڳو:

”جڏهن دوستيءَ کي چاليهه سال گذرندا آهن ته پوءِ کارائبو آ پلو، ان کان اڳ هرگز نه-“

مون سمجهيو ڪٿي سچ پچ نه منهنجي محنت برباد ٿئي، ان ڪري تڪڙ ۾ ورائيم:

”چاليهه مهنا ته ٿي ويا آهن.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”اهي ته برابر ٿيا آهن.“ هن ڪلڪندي چيو، نيٺ وڃي ڪو ٻلي جو سورت ڪليو.

گهڻو ۽ اڄايو ڳالهائڻ هرو ڀرو ڪم فهم يا جاهلن جو ورثو ناهي. ڪن پڙهيل ڳڙهيل خانداني ماڻهن جي فطرت ۾ پڻ اهو اوگڻ شامل ٿيو پئي. افسوس رڳو ان ڳالهه جو آهي ته اهڙا ماڻهو جهان جي خاصين خوبين جي ته وڏي خبرگيري رکندا آهن پر پنهنجي اِن خطرناڪ خامي طرف ڀلجي به ڌيان نه ويندن ته هو ٻين سان ڪيڏو نه ويل ٿا وهائين جو پوءِ اهي سندن پاڇي کان پيا لڪندا ڇپندا آهن. پر جي ڪو قضا سان ور چڙهي وين ته آر وانگر ايڏو ته مٿو هڻندا جو اڳلو ذري گهٽ پنهنجا هوش وڃائي ويهندو، دل پئي چوندس ڪپڙا ڦاڙي ٻاهر ڀڄي وڃي، پر اينيڪيٽ يا اخلاق کيس اهو زهر صبر سان آمر الاهي سمجهي پيئڻ تي مجبور ڪيو ڇڏي. راشدي صاحب جو اڪثر اهڙن ماڻهن سان واسطو پوندو رهندو آهي. پاڻ ان مهل ٻئي هٿ مٿي تي رکي ڪنڌ جهڪائي ڇڏيندو؛ جيڪا سندس بيزار ٿيڻ ۽ ٻيچان وٺڻ جي خاص نشاني ڪري ليکبي آهي. پر سندس قوت برداشت ۽ صبر تي آفرين. بلڪ صد آفرين ڏيڻ ڪانسواءِ رهي نٿو سگهجي. سندس بند تڏهن خلاص ٿين جڏهن ڪو اچي ان جهڳي هڻندڙ ڳڪ کي ڪنهي وڃي يا سيڪريٽري سچو، ’ڏتڙيلن جو ڏاتار‘ بڻجي اچي کيس ڪنهن مهمان جي آمد جو اطلاع ڏي. راشدي صاحب جيڪو اڳ ئي اهڙي وجهه لاءِ پيو واجهائيندو؛ تنهن جي چڻ الله ٻڌندو آهي سو وٺي ڪڙين تي زور رکندو. بهرحال راشدي صاحب جي دوستن کي اڄايو ڪانشيس ٿيڻ جي ڪائي ضرورت ناهي ڪٿي ساڳيهين ڪاوڙجي چپ پيڙي نه ويهي رهن. منهنجو اشارو بنهه انهن ڏي ناهي ڇو ته راشدي صاحب پنهنجن دوستن کي دل و جان سان ڀانئيندو آهي، مان ته انهن جي ٿي ڳالهه ڪريان جيڪي جٽيءَ سوڙو جهول ۾ اچو پونس.

راشدي صاحب جي طبيعت وري ناساز ٿي پئي آهي کيس فوري طور لنڊن وٺي وڃڻ جا سانباها ٿيڻ لڳا. اسين ساڻس ملڻ وياسين ته هو هميشه جيان شاندار پوشاڪ پهري پنهنجي اڻرفريشنر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي خوشبوءَ سان مهڪندڙ لائبريري ۾ ويٺل نظر آيو. وڏي حب مان اُٿي مليو. الائي ڪيئن ايڏا سارا لفظ منهنجي اکين ۾ پرجي آيا جن جڻ هن بهادر انسان کي سلامي ٿي ڏني.

”ڪيئن آهيو بابا؟“ هن ڪرسيءَ تي ويهندي پيارن مان پڇيو. محبوب ساڻس مخاطب ٿيو، تيتر مون لفظن جي ڏنڊ کي دور ڪري ورتو ۽ ڪا دير ماٺ ۾ کيس ڏسندي رهيس. اهائي مرڪ چپن تي، اهي ئي نيارا انداز.

ڳالهين دوران رکي رکي سنگتين ساٿين جا فون به ٿي آيس جيڪي لاشڪ تہ سنڌس ناچاڪيءَ جو ٻڌي سخت پريشان هئا.

”بابا چا پيا لکو اڄڪلهه؟“ مونکي ماٺ ڏسي پڇيائين.

”ڪهاڻيءَ کي وارو وٺايو اٿم جيئن سال جي ڪوٺا پوري ٿئي.“ وراڻيم.

راشدي صاحب ان ڪهاڻيءَ جو پلاٽ ٻڌڻ جي خواهش ظاهر ڪئي، جو مون کيس ٻڌايو، جيڪا پوءِ ’نئون نياپو‘ ۾ ٻنا شروعات ۽ ٻنا پڇاڙي جي ’ڏاهوڪي‘ انداز ۾ شايع ٿي.

بيماريءَ جون سموريون تڪليفون هن جنهن جگر سان سٺيون آهن سا جهڙي تهڙي جي وس جي ڳالهه ناهي، پر لڳاتار پوڻ ۾ ٽڪائيندڙ عمل آهي جنهن جو کيس احساس آهي، ان هوندي به شجاعت ۽ جرئت جا ڏيا اڄ به هن جي اکين ۾ روشن آهن. بيماريءَ جي باري ۾ هو ڪجهه نہ سوچيندو آهي، هن ڪڏهن به ان لاءِ نہ سوچيو آهي.

تنهن شام ڪافي دير ڪچهريون ڪيون سين پر هن پيري راشدي صاحب جي شوخ ۽ چست گفتن جي پڻيان ڪنهن ڪنهن مهل اداسيءَ جي اولڙن پي ليئو پاتو. ڪاش! مان اهي اولڙا دور ڪري سگهان.... پر منهنجي چا مجال مان اهڙي اڪابر ڪڏهن کان ٿيس جو ان ذهانت جي مجسم کي حوصلي رکڻ جون ويهي هدايتون ڪريان.... حوصلا تہ هن ۾ اڳ ئي آهن، پر جتي قربن جون گهرايون هجن، عقيدتن جون انتهائون هجن اتي محض رسمي ڳالهيون تہ مان بہ ڪونہ ڪري چاڻان، پوءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ چاهيم پي ته دل جي گهراين مان نڪتل ڪي سٺا لفظ هن تائين پهچايان پر اهڙا ڪي لفظ ئي نه پي سجهيا.... مونکان ته سڀ ڪجهه وسري ويو ۽ الائي ڇا جو ڇا ڳالهائي ويس! هو مرڪيو، مرڪ ۾ هن جي شوخي شامل هئي جيڪا شايد ته منهنجي تسلين ۽ دلدارين جا ليڪچر ٻڌي سونهي آئي. اسانجون دعائون آهن ته شال سندس اهي شوخ مرڪون سدائين قائم هجن ۽ هو جلدي صحتياب ٿي اچي دوستن کي قربن ڀريون سٿسريون ٻڌائي محفلون مچائي ۽ جلال چانڊئي جي ڪيسٽ سان گڏ ادبي جلال چانڊين تي به تبصرو ڪري.

—

سچ، سونهن ۽ ڀلائيءَ جو عاشق

چوندا آهن تہ تقرير ڪرڻ فن آهي. مونکي انهيءَ کان انڪار ڪونهي، ڇو تہ سٺي لکيل تقرير برابر فن آهي- ان ڏس ۾ ڪيترن ئي ليکڪن جا نالا وٺي سگهجن ٿا جيڪي ڪاريگريءَ سان لکيل تقريرون پڙهندا آهن پر جيڪا تقرير ٻنا اکڻ جي خاص انداز ۾ ڪجي ٿي اها لاشڪ تہ ذاتر جي ذات آهي. سنڌي ادب ۾ اهڙيون سُرت ڀريون دلڪش تقريرون پنهنجي ڄمار ۾ مون صرف ٻن شاناٿن شخصيتن کان سٽيون آهن. سندن ساڃاهہ واري گفتار ۽ دلفريب تاثرات ڏسي هرڪو پيو ڀائيندو تہ جيڪر ماٺ ئي نہ ڪن- ڇا ڇا نہ هوندو آهي انهن تقريرن ۾! بس ايئن ڪٿي ڇنڇي تہ هيانءُ تيريءَ تي ڪنيو ٿا رکن.

اسانجو پيارو پير حسام الدين راشدي تہ فرشتن کي ستسريون ٻڌائڻ سٽين آسمان هليو ويو نہ تہ انجي تقريرن جي هاڪ بہ هيڪاندي هئي. خدا وڏي حياتي ڏي علي احمد بروهيءَ کي جيڪو تقريرون گهٽ ئي سهي پر غضب جون ٿو ڪري- باقي اِها گهٽ تقريرون ڪرڻ واري ڪوٽ "ڄام، ڄاموٽ، ڄامڙا" واري ڪالم ۾ پوري ڪيو ڇڏي. سندس لکڻين ۾ بہ اهي ئي دم خم ۽ دلنوازيون پيون ڏسبيون جيڪي هنجي ايڪسٽيمپور تقريرن توڙي روز مره جي ڳالهہ ٻولهہ ۾ شامل آهن.

ذات جي ڏيهہ جو ٽيون ڏٺي هند جي سنڌين جو تهذيبي ايلچي، هردلعزيز شخصيت، پدم شري پروفيسر رام پنجواڻي آهي جنهن پنهنجي تقرير ۾ لکـ ورهيہ عمر ماڻڻ جي خواهش ڪندي چيو:

"عمر وڌ ۾ وڌ سؤ ورهيہ تنهن ۾ ماڻهو ڪري بہ تہ ڇا؟ عمر بہ ايڏي هجي ها جيڏي مئي موجود هئي. جام ايڏو هجي ها جيڏو مان مئي نوش هئس- ايڏو نشيدار هجان ۽ هيڏڙو پيالو ملي پيئڻ جو- آسي آئون سؤ ورهين جو، تنهن مان ٻي نيت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇا پيئون.“

سفيد پوشاڪ جو شائق، پروفيسر رام پنجواڻي جنهن کي سندس شيدائي لفظن جو جادوگر ڪري ڏٺا ڪونئين، تنهن جي اها حيرت انگيز تقرير مونکان ڪڏهن نه وسرندي.

سندس مهانڊن لاءِ مان عمارتن ۽ کنڊرن جو رازڪي نوعيت وارو شعر ڪونه ورجائيندس جيڪو عام طور وڏي ڄمار جي خوبرو ماڻهن لاءِ چيو ويندو آهي. هن جي مهانڊن ۾ ته اڄ به اهائي مٺيا آهي جيڪا مٺيادارن جو مقدر آهي پيشانيءَ ۾ اهوئي شان آهي جنهن سان شاندار شخصيتن جي شناس ٿئي- نه ته ڇا عمر ۽ ڇا جگر! اهي سندس ئي زنده دليون آهن جيڪي ستر ورهيه جي ڄمار ۾ کيس تازو توانو، نئو بنو رکنديون اچن- ڇا جا ڪاڙها ڦڪيون، ڇا جا چڪن چوزا، ڇاجون مساج مالشون، جن جي اڪثر وڏي ڄمار ۾ ضرورت پوندي رهندي آهي. هو پنهنجي هانوَ جي سوجهري، ارادي جي سگهه ۽ فن جي دنيا سان وابستگي جي ڪري ڪيترن ئي جوانن کان اڳرو آهي- قدرت جي هن تي خ ص عنايت آهي ته جنهن به ڪم ۾ هٿ وجهندو، ان ۾ آوس سوڀارو ٿيندو پر ان لاءِ کيس ڪو تڪبر ناهي- وس پڄندي پين کي به تڪبر ڪرڻ کان روڪيندو رهندو آهي- هو رب جي رضا جا تورا، خوشيءَ جا لُڙڪ لاڙي جيئندو آهي. هر وقت قادر جي قدرت جا گُڻ ڳائيندڙ هي فنڪار، ليکڪ، شاعر ناٽڪ نويس ۽ ميوزيشن پنهنجو مثال پاڻ آهي- منجهس هڪ خوبي هجي ته سان بنا اوني ان جي ڪير پئجي پنا ڪارا ڪريان، هو ته گُڻن جو گلدستو آهي، ڪهڙا گُڻ ڳائي ڪهڙا ڳائجن. هند ۾ ڪو ڪتاب، رسالو، ڪا محفل ۽ اهڙو گهر ناهي جنهن ۾ هن جي خداداد قابليتن جو ذڪر نه ٿيو هجي- هن جي زندگيءَ جو ڪوبه اهڙو رخ رهيل ناهي جنهن تي لکيو يا ڳالهايو نه ويو هجي.

نظرن جون سرچ لائٽون ڇوڙاري مٿس پيون آهن جن کيس سڄي هندستان ۾ ايئن پڌرو ڪري رکيو آهي جئين نيري آسمان تي سج. هن جون جيتريون ڇڳايون لکندس ان مان ته هرڪو

واقف آهي، ڪا نئين ڳالهه نه ٿيندي- جي هرو ڀرو ڪٿي لڳايون لڪيم ته اهي به ڀڪ ئي پڪ 'باڪس آفيس' تي ناڪام ويندڙيون ڇو ته سون دادا رام پنجواڻيءَ تي ڪن وڏان سڏي توڙي اڻ سڏيءَ طرح تهمتن ۽ طنزن جا تير به وسندي ڏٺا آهن، جيڪي سندس ڪشاده سيني تي قدرت طرفان ڀرايل ذرهه سان ٽڪرائجي ٽٽندا ڏيو پون. جن کي هو ڀاڻ ئي سنئون ڪري حالتن کي هموار ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. اهڙي ريت ردلين تان نفرتن جي ڪٽ لاهي قربن جا قنديل ٻاريندو آهي ڇو ته بهرحال هو سچ، سونهن ۽ ڀلائي جو عاشق آهي.

سندس مقبوليت جو اهو عالم آهي ته ڪنهنجي به نالي سان گڏ ڪٿي 'پنجواڻي' ذات پڙهبي ته ڏيان فوراً رام پنجواڻي ڏانهن ويندو- ڄڻ دنيا ۾ پنجواڻي ذات وارو رڳو ڀاڻ ئي پيدا ٿيو هجي- يا قدرت اهو اڪيلو پنجواڻي خلقيو آهي. ان ۾ شڪ جي ڪا گنجائش به ناهي ته هو برابر پنهنجي نالي سان ناميارو انسان آهي، جنهن کي هرڪو عزت احترام ۽ قرب جي نگاه سان ڏسي ٿو.

اڪثر ماڻهو بظاهر ته شهرت جي ڪا طلب ڪونه ڏيکارين پر اندر ئي اندر اها حاصل ڪرڻ لاءِ ڀڄڻيون مُڪون هڻي لڪيون پيا ڪُنيندا آهن، پر جن وٽ شهرت پاڻمرادو هلي ايندي آهي ته هو آن جو قدر ڪندي خير مقدم ڪن، ائين نه ته ساڳيئن سيٺجي وڃن ته:

"هونهه، اسانکي شهرت جي پرواهه ناهي يا ساراه جي طلب ڪونهي."

ساراهه جي طلب ته پروردگار کي به رهندي اچي، بندو ڪندو ويچارو به ته ان خالق جي ئي مخلوق آهي- اجائي سڪٽي سيٺ ۾ ڇو ڳري. جيڪي اهڙي سيٺ ڪندا آهن آهي لاشڪ ته ڀورين نمبرجا سڪريل هوندا آهن يا بنهه بي حس ۽ ابنارمل! نارمل يا حساس ماڻهو کي ته خوشي توڙي غميءَ جو ڀرپور صورت احساس رهي ٿو- هونءَ به تعريف جا ٻه ٻول فنڪار جو پيدائشي حق

آهي- دل جي گهراين سان ڪيل سچي تعريف فنڪار ۾ وڌيڪ محنت ۽ لگن جا جذبا پيدا ڪندي هن جا جوهر ڏينهون ڏينهن پڌرا ڪري ٿي، جڏهن ته ڪوڙي تعريف فنڪار جا ترا ڪڍي ٿي ۽ ترا رکيو ان جا ئي نڪرندا آهن جيڪي ڪوڙي تعريف کي سچ سمجهندا آهن، پر سچي فنڪار کي ڪوڙ ۽ سچ جي پرک پوندي آهي ڇو ته ڪيس عين جون اکيون آهن. پنهنجي فن تي اعتماد ۽ محنت تي ڀروسو آهي. ڪيس يقين آهي ته هن جي تعريف اجائي ناهي. هو انهيءَ تي خوشيءَ جو اظهار ڪرڻ سان گهٽجي ڪونه ٿو، بلڪ وک وک تي پنهنجي مالڪ جا شڪرانا بجا آڻي ٿو، جيڪو ڪيس ايڏيون عزتون ڏي ٿو جو هترادو پيدا ڪيل ذلتون به عزت جي عميق دريا ۾ ڪک جيان لڙهيو وڃن.
پروفيسر رام پنجواڻي به اهڙي شخصيت جو مالڪ آهي.

تحريرون هجن يا تقريرون، خط، هجن يا ٽيليگرام، سندس منفرد لهجي ۽ اسٽائيل ۾ تر جيترو به فرق ڪونهي- هن ۾ جيڪا ايڏي ته اصليت آهي جو نظرن کان پري هوندي به اڳلي کي پنهنجي تحريري انداز سان ايئن محسوس ڪرائيندو ڄڻ روبرو همڪلام ٿيو هجي- هن جي تقريرن ۾ شاعري جي پلٽ پلٽان سان گڏ اهڙو جوش ۽ رواني آهي جو ڄڻ ڪو پنجويهن ورهين جو نوجوان پيو ڳالهائي- هڏ ڪاٺ ۾ اهڙي مضبوطي جو ڪيس پنجاه کان مٿي جو تصور به نٿو ڪري سگهجي- سنڌ ۾ سندس وهيءَ جي بزرگن ڏي نهار ڪبي ته اهي هلڻ کان هلاڪ ٻنهي پوين پساهن ۾ نظر ايندا. پيو نه ته به، آتندي ويهندي پڻ پڻ ڪري جهان ڇڏڻ جو سهاڀو ضرور ڏيندا ڄڻ ڪين پوڙهو بنائڻ ۾ قدرت جو نه، انسانن جو هٿ هجي. پر دادا رام پنجواڻيءَ ۾ ته اڃان ڪوهن تائين اهڙي ڳالهه جا آثار ڪونه ٿا سجهن. سون سندس زندگيءَ سان ڀرپور جذبا، خداداد صلاحيتون ڏسندي سوچيو هو ته جي ٻڍاپو اهڙو دلڪش آهي ته پوءِ سڄي دنيا جا جوان ستر سالن جا ڇو نٿا ٿي وڃن. منهنجي ان انوکي سوچ جي حوالي سان هند جي مشهور شاعر ارجن شاد، تازو هڪ انٽرويو ۾ رام پنجواڻيءَ کان

سندس غير فاني جوانيءَ جي راز بابت پڇيا ڪئي ته هن ڪلندي وراڻيو، ”اِن ۾ راز جي ڪائي ڳالهه ناهي- حقيقت اها آهي ته سونکي پوڙهو ٿيڻ لاءِ وقت ئي ناهي- مان هميشه نوجوانن سان رهندو آهيان ايتري قدر جو سونکي وقت جي وهڪري جي خبر ئي ڪانه پئي- مان پوڙهو نه ٿيندس، اهو ’وقت‘ آهي جيڪو پوڙهو ٿيندو- پر چاهي مان پنجويهن جو هجان، يا ستر جو، پوءِ به مان ان حقيقت کان خبردار رهندس ته وقت کي دوکو ڏيڻ ئي سگهجي.“

بحيثيت هڪ ليکڪ جي هن ڪيترائي ناول، ڊراما، مضمون ۽ ڪهاڻيون لکيون ته ڪي ترجما به ڪيا آهن- هر ليکڪ جيان هن جي لکڻ جو پنهنجو انداز آهي- سوچڻ ۽ لکڻ کي هن الڳ خانن ۾ تقسيم ڪيو آهي. هو اڪيلائي ۾ سوچيندو آهي پر اظهار وقت اهڙي ضرورت ڪانه پئيس، ڪيترائي گوڙ گهمسان ڇو نه هجي، انجو اثر ڪونه وٺي. فڪر ۾ ايڏي گهرائي ۽ پختگي جو بنا ڪاٽ ڪوٽ جي ڪَس لکي ويندو- هڪ ئي وقت ۾ ادب جي ڪهڙين به ٽن صنفن تي لکڻ هن لاءِ ڪا وڏي ڳالهه ناهي- اهڙيون قابليتون تمام گهٽ ماڻهن جي حصي ۾ اچن- اسان پارا ڏڏ ته ڏات جا محتاج آهن. ڏات ڏيا ڪري ته ڪو ’ليکڙو‘ لکجو وڃي نه ته متو هٽي هٽي بيهجي پر مجال جو ڪو اکر لکيو ٿئي.

لکڻين مان ليکڪ جي شخصيت جي شناس ٿيندي آهي پر اها پروڙ رکڻ وارا به ورلي لڀن، رام پنجواڻي اهڙن ئي پارکن مان هڪ آهي.

هو نون ليکڪن مان مايوس ڪونهي- اِن ڳالهه جو ڪيس قدر آهي ته نون لکندڙن ادب کي نئون سوڙ ۽ نئون مواد ڏنو آهي- البت اها سندس خواهش آهي ته نوان لکندڙ پنهنجي لکڻين ۾ غير ضروري فلاسافي ٽنبڻ کان پاسو ڪن ڪين **Harsh** ۽ **involved** لکڻين بدران سنڌي سادي عام فهم زبان استعمال ڪرڻ گهرجي.

سنڌي اردو شعر هجن يا هندي فلمن جي ڪنهن گاني

جو وٽندڙ بند، ڳالهين ڪندي دعائون ڏيندي خط لکندي ۽ تقريرن دوران لاشعوري طور هو انهن جو استعمال پيو ڪندو. شعر ۾ اهڙا چيدا ۽ رومينٽڪ جو پڙهڻ وارو پريشان ٿي آن مان 'عشق الاهي' وارو روحاني راز ڳولهڻ لڳندو، جو ان راز ۾ ئي ته شاه جي رومينٽڪ رسالي جو ۾ بجاءِ آهي نه ته مذهبي دورن ۾ ڪٿي ٿا اهڙا 'خطرناڪ' رسالا جڻاءِ ڪن.

پروفيسر پنجواڻي جن سان قرب ڪندو آهي انهن جي دوري هن لاءِ ڪا اهميت نٿي رکي، سندس ايمان آهي ته اڪيون پوري دل گهري صورت ساسهون آڻي سگهجي ٿي. دلين جون دوريون شال نه پون باقي نظرن جي دوري هن لاءِ ڪو مسئلو ئي ناهي.

هن پنهنجي گهٽگهرن ڪي سدائين دعائن جون بيشمار پيڻائون پيش ڪيون آهن ته سهٽيون صلاحون ۾ ڏنيون آهن، هن جي اها ڳالهه سنهنجي دل وڻان آهي ته، "نه گهٽي چاڻ چڱي، نه گهٽي ڊيرَ ئي سڻي."

اهڙو اظهار هن پنهنجي هڪ بيت ۾ پڻ ڪيو آهي ته،

'ٿي نٿي تار تنبوري جـي گهٽي تــاڻ ڪري
تار انهيءَ جي نٿي محض گهٽي چاڻ ڪري."

ڪيس فخر آهي ته سمورا سنڌي اڄ سوڌو پنهنجي جنم ڀوميءَ ڪي نه ويساري سگهيا آهن- هند جي هاڪ ڪندي هو سنڌ ڪي ۾ ساراهين ٿا. غالب، تلسيداس ۽ ٽئگور جا گيت ڳائيندي هو ڀٽائي، سچل، بيدل ۽ بيڪس جا ڪلام ۾ جهونگارين ٿا. هو سڄي سنڌين جي نمائندگي ڪندي چوي ٿو،

"شاه اسانجو ساهه، سچل اسانجا پرَ، سامـي اسانجي آتما آهي."

هون ۾ ته دنيا جا سنڌي هڪ ٿيڻ جي وڏي خواهش اٿس پر في الحال هند سنڌ جي سنڌين ڪي هڪ پليٽ فارم تي ڏسڻ ۾ غنيمت ٿو ڄاڻي. ان لاءِ سندس چوڻ آهي ته،

"سنڌ ۽ هند جي سنڌين جي آمدرفت وڏي ته جيڪر ڀيائيءَ جا پڙهڻ ڇڄي پون، سنڌا سميڻجي وڃن، پيد پلجي وڃن."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تازو پدم شري جي پرستارن سندس ستر سالن جو جشن ڏاڍي شان سان ملهايو. هنجي دبئي جي دوستن تہ هيڪاندي سخاوت ڏيکاري ڪيس چنبيلي ءَ جي گلن سان سينگاريل، چانديءَ پڙيل ساهميءَ ۾ ڪٽي توريو. ان سڀاڳي ڏينهن تي جيڪي اخبارون مئگزنون ۽ گرنٿ شايع ٿيا تن ڪٽي ڪيس عرش تي اڏايو پر هي نياز ۽ نوڙت جو پتلو چوي ٿو:

”مان اڄان ڌرتي تي آهيان، پر ڪونہ نڪتا اٿم .... دنيا ۾ آهيان دنيا جو طلب گار ناهيان، بازار مان گذريو آهيان خريدار ناهيان.“

هن ڪيِ اها چاڻ آهي تہ عرش تي بنيادون بيهارڻ ڪانسواءِ ڇت جي ڇانوَ نصيب ڪو نہ ٿئي....

عرش سان ناتو جوڙي هن فرش جي بنيادي اهميت ڪي ڪونہ وساريو آهي اهي نياز ۽ نوڙتون ٿي هن جو بنياد آهن جن ڪيس عرش تي آڻي بيهاريو آهي.

اها ڳالهہ عام آهي تہ ڪيس پين ڪي پل ۾ پنهنجو ڪرڻ جو ڏانءُ اچي، پر هو اِها خوبي نظرانداز ڪري انڪساريءَ مان چوندو:

”اها خدا جي سياڻپ آهي جيڪو سچائپ ڪي پنهجائپ ۾ تبديل ڪري ٿو.“

جيئن تہ رام پنجواڻي هڪ قلمڪار آهي انڪري چاٿي ٿو تہ قلم سان ليکڪ ڪي ڪيڏو نہ پيار ٿئي ان ڪريئي قلم ڪي هڪ ڪارگر هٿيار سان تشبيهہ ڏيندي هن چيو تہ، قلم ۾ ئي اسانجي زندگيءَ جو راز سمايل آهي. ان مناسبت سان هن سهڻو شعر چيو،

”آنڌيان غم ڪي چلينگي تو سنور جاؤنگا،
مين تيري زلف نهين هون ڪہ بکر جاؤنگا،
دارو مقتل مين بلاني ڪي ضرورت ڪيا هي؟
ميري هاٿون سي قلم ڇين لوتو مر جاؤنگا.“

قلم جي حقيقت پنهنجي جاءِ تي پر مان تہ جيڪر چوان دادا پنجواڻيءَ جو وڏو هٿيار سندس جادو ڀري زبان آهي جنهن سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

موتين جي وَرکا ڪري، ڏکن ڀري زندگيءَ کي سکن جي سيج بڻائي ڇڏيندو آهي.

ستر سال گذري وڃڻ ڪانپوءِ به هن جي دلي خواهش آهي ته باقي سالن جو به هڪ هڪ پل وڌ کان وڌ ڪارائتو ڪري. هن جو چوڻ آهي ته زندگيءَ جو مقصد ماڻهن جي جدوجهد آخري وقت تائين جاري رکڻ گهرجي- جيتري زندگي هجي اوتريون اميدون به هجن، اميدون پوريون ٿي وڃن ته ڄڻ زندگي جو انت اچي وڃي.

اڄڪلهه هو ڪيترائي ننڍا وڏا ڪم ڇڏي سيتا سنڌو ڀون، کي صحيح معنيٰ ۾ سنڌيت جو مرڪز بنائڻ جي جاکوڙ ڪري رهيو آهي- ان نيڪ مقصد لاءِ ڪيس هر هنڌان سهڪار جي پڪ ڏياري پئي وڃي. مونکي يقين آهي ته سندس اهو خواب جيڪو هو سالن کان ڏسندو اچي، ضرور حقيقت جو روپ وٺندو. پنجواڻي سنڌين جو قيمتي سرمايو آهي، انمول ملڪ آهي، جنهن کي ساهه سان سانڍي رکڻ هر سنڌيءَ جو فرض آهي.

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي ٻوليءَ جو بي تاج بادشاهه

(اسين هاڻ پڪي پرديسي-

نسيم ڪنهن به ليک سان ايستائين مطمئن نه ٿيندو جيستائين ڪيس انجي پرفيڪٽ هئڻ جي خاطري نه هجي. هن جي شخصيت تي مضمون ڇپجڻ ۾ انهيءَ ڪري ئي دير ٿي. سٿين سئي تي حيدرآباد اچي، هن اهو مضمون پڙهيو ۽ ان جي ڇپجڻ جو انتظار رهيس. هن کي الطاف نمبر پڙهڻ جو به گهڻو انتظار هو، جيڪو خيرپور ۾ سندس ٽيبل تي ڪليو پيو ڏٺم. الائي هن پڙهيو يا نه....! هن کي ادبي فنڪشن جو به انتظار هو، جيڪو اسان سندس ئي خوشيءَ خاطر جون ۾ پنهنجي گهر ڪرڻ وارا هياسين. جنهن لاءِ صبح جو ننڊ مان اٿڻ شرط، هن نالن جي لسٽ به لکرائي هئي. ڪم ڪارين ٿي پيس تنهنڪري جولاءِ جي پهرين هفتي ۾ واندو ٿي اچڻ جو انجام ڪيو هئائين، پر پيو هفتو پورو ٿيڻ تي آيو، جو هو ظلم جو نشان بنجي هميشه لاءِ اسان کان وڇڙجي ويو.... ڊُرجي ويو.... علم ادب جو عظيم مينار ڪري پيو. هاڻ اسين ڪوبه ادبي فنڪشن نه ڪنداسين. هنجي پياري ڀيڻ عظيم فاطمه، جيڪا هن کي سنهنجي مهانڊي لڳندي هئي، مون کي دل ڏاريندڙ دانهن سان چيو: "ماهتاب! مان ٻنهنجي ڪچهريءَ جي موربادا کي توهان ڏي ڳولڻ ايندم.... هو توهان ڏي ضرور ايندو.... تون فنڪشن ڪجانءِ.... هو فنڪشن ۾ ضرور ايندءِ!" عظيم فاطمه جا لفظ دل کي ڏڌ ڏين ٿا، ته هو ضرور ايندو. زبان جو پڪو، قول جو سچو نسيم ضرور ايندو. اسان هن جو آخرت تائين انتظار ڪنداسين.

اڄ به فون جي گهنٽي ٻڌڻ سان لڳي ٿو، نسيم جي ڪال هوندي؛ در تي ٺپالي اچي ٿو، ته به دل کي اجائي آس هجي ٿي، ته نسيم جو آخري لکيل خط متان اسان کي دير سان ملندو هجي!

هن ڪي اهي رنگين تصويرون ڏسڻ جو به انتظار هو، جيڪي تيرهين مئي تي اسان سان گڏجي ڪيڊرايون هئائين ....

ڪيس مون جيان مرتضيٰ ڏاڏاهيءَ جي ڪلامن پڙهڻ جي به سڪ هئي، جن جا مون ٻوان ڪيسٽ تيار ڪري رکيا. حيدرآباد اچي منهنجي ڪتاب لاءِ پيش لفظ لکي ڏيڻ جي به اون هئس، جنهن لاءِ چيائين ٿي، "پيو ڪير نه لکندو، انهيءَ تي منهنجو حق آهي."

هن ڪي اسان ڪان تفصيلي ڳالهيون به پڇڻيون هيون، جن ڪي ٻن - ٽهن منٽن جي ڪال ۾ پڇڻ ڏاڍو مشڪل هو.

هيٺ ڏنل مضمون، ادبي شخصيتن تي لکيل سلسليوار مضمونن جي آخري ڪڙي آهي. باقي شخصيتن تي لکڻ هاڻ منهنجي وس ۾ ناهي، ڇو ته ذهن سان لکڻ جي سوچ - لوچ، آسنگ ۽ سگهه موڪلائي وئي، صدمن ذهن کي ڏيئي ڏنگي کنڊر بنائي ڇڏيو آهي .... يادگيرين جو کنڊر .... ماتم ڪده .... آثار قديمه .... رُک ئي رُک .... مانَ رُک سان چٽنگ ڪٿان ڳوليان ....؟ مون ڪي يادن جي کنڊر ۾ ڪائي چٽنگ نظر نٿي اچي .... ها، پر انهيءَ اونڌائي رُک ۾ به چار عڪس چٽا پيا نظر اچن ....

اسان جي گهر سونهري ريشمي سوڙ ۾ جيئرو جاڳندو مُرڪي گهري ننڊ سمهيل نسيم. چوڏهين جولاءِ جي اها رات، جنهن ۾ پنهنجي ڳوٺ جي ٽڏڙين هيرن ۾.... دشمن جي گهيري ۾ .... ڪٽ تي ستل رتورت ٿيل معصوم صورت، دادلو، ٻودلو نسيم ....

اها شام .... جنهن ۾ ڪفن مٿان ڪارو غلاف اوڍي آبدي ننڊ سمهيل نسيم .... مُرجهايل گل .... ڪومائيل چپ .... زرد چهرو....ڪعبه جي غلاف جي ٽڪرن سان بند ٿيل سنگ آسود جهڙيون اکيون.... روسي شهزادو .... روم شهر جا پيل پاوا ڪرندا ڏئم .... سمورو خيرپور روم جيان سڙندو نظر آيم ....

۽ يادن جي رک ۾ ڏسان پئي نسيم جي آخري آرامگاهه جو عڪس .... جنهن تي سانده ڏهه ڪلاڪ آسمان لڙڪ هاريندو رهيو.... جنهن کي مان چئن فوٽن جي پاڻيءَ مان هاي الوداع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيو .... اها هٿتي هن جي گذاريل پهرين اڪيلي .... ٻوڏائتي .... وڄڻ جي ڪڙڪاٽن .... ڪڪرن جي گجگوڙن واري رات هئي....

خيرپور جي سؤ سالن جي تاريخ ۾ آسمان ايئن ۽ ايترو ڪڏهن به نه رنو .... مان نسيم جي آلي آلي تربت کي ايستائين ڏٺو جيستائين اکين کان اوجهل نه ٿي ....

اڄان ته صبح جا ست ٿيا هئا، مان سوير ئي وڃي پهتي هيس. نسيم ته نوين ڏهين آئندو آهي. ايئن ٿي لڳو ته هو ضرور آئندو.... زندگيءَ سان ڀرپور نسيم ڪٿي مات ڪري ويهي سگهندو....! هو سڀني سنڌين کي ٿرٿلو مچائي تربتن مان جاڳائيندو ۽ حسب معمول چانهه لاءِ سڏ ڪندو. ڀڻ ڀڻ رڪيل ٽيپ آن ڪندو، 'چپڪي چپڪي رات دن آنسون بهانا ياد هي،' اٺ ڀيرا وڄائيندو. 'نال سلوڪ دي بول وي ماهي، اسين هان پکي پرديسي' ڏهه ڀيرا ٻڌندو، تنهن بعد اخبار گهرندو ۽ جڏهن اخبار ۾ پڙهندو 'برک ڪهاڻيڪار نسيم کرل جو قتل' ته بي اختيار ٿي چوندو: "ابول ٿهر ٿي وڻو!!"

—م. م)

سنڌي ڪهاڻيءَ جو امام سنڌي ٻوليءَ جو بي تاج بادشاهه نسيم احمد کرل، قدڪاٺ ۾ روم شهر جو ٻيهل پائو، شڪل صورت به ذري گهٽ آهائي انٿوني سيزر واري. وڏي شلوار ۽ چولي ۾ ملاڪڙي جو مور لڳندو؛ جي پتلون بشرٽ پائيندو، ته ڪوڪڪ وڪيل لڳندو. بنهه شرميلو اصل ڏيئن جهڙو پٽ. اڻواقفن سان ملندي ڀڳهرجي ويندو. پر هڪ ڀيرو فري ٿيو ته ڪيس ڀڳهرائي ڇڏيندو. ڏيگهه ۽ ويڪر جريبن ۾، ته به سهانڄن ۾ معصوميت جي مٺيا اٿس، جيڪا سادگي ۽ صاف دليءَ جو عڪس به پئي پسائيندي، ته شرارت جون شعاعون به پئي اڇليندي. خيرن سان اڏ ڏزن ٻارن جو پيءُ ٿيو آهي، پر ٻالڪپڻو ۽ شرارتون نه ويون اٿس. آهي ئي دريا شاهه جهڙيون من مستيون، ڪا گهڙي پلڪ ماٺ ۾ رهيو ته ٺيڪ؛ نه ته ان وانگر ئي ڪنڌيءَ ٻيڻل ڪاڙهن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻُوڙن، لئي لاڏي، ۽ وڏن ٽُڙن سان پيو ڪُونسڻ جا وجهه ڳوليندو.

هڪ هنڌ ويٺو ته ويٺو ئي رهندو. پيو پاسا بدلائيندو، ليٽيندو پيٽندو، آيتو سُبتو پيو ٿيندو، جهڙو دادلو ٻودلو. ان وقت جي ڪو ڪانئس عمر ۾ ننڍو اديب اچي سهڙيو، ته اٽڻ جو سعيو ئي نه ڪندو ۽ ڪيس ٻه آڱريون هٿ جون ائين ڏيندو، ڄڻ ڪيس ڪو اسلهه خزانو ڏيندو هجي. سندس عمر جو يار دوست ايندو، ته گوڏن جي سور جي مريض جيان مس مس اٿڻ جي ڪوشش ڪندو. پر جي ان وچ ۾ ايندڙ اتيئي ڪيس ڀاڪر پاتو، ته وڏن جيان ويٺي ويٺي ئي ڪيس ٻيڻا ڀاڪر پائي، اها نه اٿڻ واري ڪَس سندس هنيان تان لاهڻ جي ڪوشش ڪندو، سان دپيل ئي دپيل لفظن ۾، سندس ان مزاج جي رُڪائيءَ جو احساس ڏياريو هوندو، ته هن چيو هوندو: ”ماهتاب، سان پربت جهڙو ڳرو مڙس ڪيئن ٿو هرڪنهن سان آٿي آٿي ملي سگهان. وري اهي ته منهنجي ننڍن ڀائرن جيترا آهن، انهن کي اها ڳالهه دل ۾ رکڻ جو ڪو ضرور نه ڪونهي.“ ”پر اها ڳالهه ته هر ڪنهن دل ۾ رکي آهي، ياد ڪونه آٿوَ، هو سرفراز راڄڙ جو نسيم کرل نمبر ۾ مضمون؟“

”ها ها ياد اٿم، پر ڏک جي ڳالهه اها آهي، ته ان ئي سرفراز کي جي سندس ضلعي جي ڊپٽي ڪمشنر جو ڪيس ويٺي ٻه هٿ جون ٻه آڱريون نه ڏنيون هونديون، ته ٻه ونس ڏينهن ۾ ڏهه ڦيرا پائي هن خوشي ڪئي هوندي، پر طارق جي ان ڪڌڙي ۾، آئي هٿ نه ڏيڻ تي هن کي مرچيان لڳي هئي!“

”وري جي مليوَ ته؟“

”ها، ان کي ته سان سمهي هٿ ڏيندس.“

هو مصلحتن سان ته جاڻي ئي ڪونه. ڪنهنجي به ڪٿي ڳالهه ڪندو، ته بي خوف ۽ بي ڌڙڪ چئي ويندو، جنهن ۾ ڪنهن به قسم جو مبالغو، مصلحت يا بناوت نه هوندي. پهريون پيرو مون کي ڏنو هٿائين، ته ڏاڍي مسرت سان وڏي واڪ ٻئي هٿ

مٿي ڪري هوا ۾ لهرائيندي چيو هئائين: ”ماهتاب منور عباسي! ماهتاب محبوب! ! هوهوهو هوا! ....“ ۽ کلندي شرمائيندي واپس صوفي تي ويهي رهيو. مان جيڪو سنهڙي سر ۾ سلامڙو ڪيومانس اهو ته سندس ٺنڊر جيڙن ٺهڪن جي گونج ۾ الائي ڪيڏي وڃائجي ويو! بهرحال مون ڪي سندس ڪيڪارڻ جو انوکو انداز برو نه لڳو.

ڪافي دير تائين مون سان نه ڳالهايو پر محبوب ڏانهن مُنهن ڪندي ڳالهائيندو رهيو، چيو ته هن سان اڳ ئي سندس ملاقاتون ٿيل هيون. مان بور ٿي آٿڻ واري هئس، ته اڇتو مون ڏانهن منهن ڪندي چيائين: ”تمام سٺو ٿيو، جو ننڍي عمر ۾ ئي شينهن ڪاهي چڙهي ويئينءَ. وڏين وڏين ڊگرين جي چس ۾ ڇوڪريون گهڻو ڪري شاديءَ کان محروم رهجو وڃن.

سندس خيالن مان پتو پيو، ته هو ڇوڪرين جي گهڻي تعليم حاصل ڪرڻ جي حق ۾ ناهي. صرف ميٽرڪ يا بي. اي ڪرڻ هنن لاءِ ڪافي آهي. تنهن بعد کين فوراً پيڪا ڇڏي ساهرو گهر ملهائڻ گهرجي.

اسين پوءِ ڊرائينگ روم مان اٿي لان ۾ اچي ويٺاسين. سندس ڳالهيون اهڙيون ته وٺندڙ لڳيون، جو ننڍاڪڙو هوندي به وقت گذرڻ جو احساس ئي نه پي ٿيو. ’سنڌي ادبي انڊسٽري‘ جي اديبن ۽ اديبائن متعلق تفصيلي گفتگو ٿي ڪيائين. ٻڌائڻ جو انداز به نرالو، آسمان ۾ نهاري، مُرڪي مُرڪي ائين پي ڳالهايائين، جڻ جيڪو اسان کي ٻڌايائين پي، اهو کيس آسمان جي اسڪرين تي صاف نظر پي آيو ۽ پاڻ رڳو ڪمينٽري ٿي ڪيائن. اوچتو جو واچ تي نظر پيس، ته ٽپوئي هڪڙو ڏنائين: ”يائو، سان هاڻ وڃان ٿو!“ جيپ جون چاٻيون کڻي گيٽ ڏانهن ذري گهٽ ڊوڙندي محبوب کي چيائين.

نسيم احمد کرل سان اها ملاقات، شام کان رات جو يارهين ٻارهين تائين ٿي هئي، پر پوءِ پئي ڏينهن نسيم پاڻ ٻڌايو، ته آن رات رستي تي سندس جيپ خراب ٿي پئي هئي ۽ کيس پنهنجن ان ڪوڙن سچن ڳالهين جا ڪيتا ڏيڻا پيا هئا. هو

پرهه ڦٽيءَ ڏاري وجي ڪکن پيڙو ٿيو.

نسيم ڪرل ڏاڍو نفاست پسند آهي. لاشڪ ته اهو سندس نالي جي نزاڪت جو اثر هجي. لکڻ پڙهڻ کان وٺي ڪائڻ پيئڻ، سٺائي صفائي ۽ ڪپڙي لٽي تائين، هو زندگيءَ جي هر شعبي ۾ نفاست پسند آهي. ناهي ته رڳو چڙو لکڻ مهل. جڏهن حال مان بيحال هوندو، سگريٽ مان سگريٽ دکائيندو، هڪ ڪوپ مٿان ٻيو ڪوپ چاڙهيندو، چوڌاري پنا پکڙيل هوندا ۽ فرش تي سگريٽن جا ٽوٽا، تيليون ۽ رک ئي رک هوندي. سگريٽن جا پرندڙ ٽوٽا سدائين چڪ پائي ٻيٺا ڪري ڇڏيلي، پوءِ ڪٽي قالين سڙي يا فرش. چوندو، ”پل ته اهو داغ هجي، منهنجي يادگيري ڏياريندو.“

ڪار ۾ ڪراچيءَ کان حيدرآباد ايندي، منهنجي نئين ڪڪي، جنهن کي هو زمر ذري ڪري سڏي، هنج ۾ متل هجيس. بيخياليءَ ۾ سگريٽ جو ٽُلو وڃي پيٽ تي ڪريس، ته هوءَ روئڻ لڳي. نسيم کي به ڏاڍو افسوس ٿيو. ٻئي پيري جڏهن حيدرآباد آيو، ته ڪڪيءَ کي نشان ڏسي چيو هٿائين: ”پل ته اها نشاني هجيس، وڏي ٿي ياد ڪندي“ نسيم جا اهي يادگيرين قائم ڪرڻ جا انوکا مثال مون کي مات ڪرايو ڇڏين.

هن بيل باٽم پتلون ۽ بشرٽن جي دور ۾ به هو شلوار قميص سان ناتو نڀائيندو اچي ۽ اهو لباس مٿس اهڙو ٺهي بيهي، ڄڻ ٺهيو ئي هن لاءِ هجي. سفيد لباس ۾ ته هو پاڪيزگيءَ جو سيمبل يا ڪا آسماني مخلوق لڳندو آهي. تنهن هوندي به هو ڪنهن کان ڪا سُونگ يا بڇان ڪانه ڪندو.

ڊي پي. آر جي زماني ۾ اسان جو ساٿس رهيو هو. هڪ ئي گهر ۾ گڏ آٿڻ ويهڻ، ڪائڻ پيئڻ، ڪل پوگ، دلچسپ گفتگو. آهي ڏينهن ڄڻ اپريل جي بادلن جيان آڏامندا ٿي ويا. نفاست سان گڏ سادگي پڻ هن جي شخصيت جو اهم جزو رهي آهي. هو جو عمده ۽ نفيس ڪراڪرين جو ديوانو آهي، تنهن کي جيڪر ڪُٽ ڪي ٿالهيءَ ۾ ماني ڪائڻ جو اتفاق ٿئي، ته مجال جو منهن ۾ سونڊ پئيس. هو خوشيءَ سان ڪائيندو پر شرط اهو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ته سڀئي پڪل هجي. بيسوادي پوڙ ڀلائن ڪان، سادي سودي ٻاجهر جي ماني ڪير سان ڪائڻ وڌيڪ وڻندس. ماڻ ته وري پوڙ به پاڻ رڌيان. جڏهن ڪانئس پڇندي هئس، ”ادا اڄ ڇا رڌيان؟“

”جيڪو جلدي ۽ آسانيءَ سان تيار ٿي وڃي.“

ماڻ ٻيهر اصرار ڪري پڇندي هئي مانس ته چوندو هو، ”جنهن ۾ اوهان کي گهٽي تڪليف نه ٿئي.“

کيس منهنجي ڏوئي سانجهڻ ۾ دلچسپي نه هئڻ جو احساس هو. سندس قدبُت جهڙي ماڻهو، جي خوراڪ ڪنهن به طرح پولو برادران ڪان گهٽ نه هئڻ گهرجي، پر عجب جي ڳالهه آهي ته هو صبح جو نيرن ۾ ڇڙا به ٿي چانهه جا ڪوپ پيئي. ٻنپهرن جو سا جلدي ۽ تکي بک لڳندس، ته به ماني عام نارمل ماڻهوءَ جيتري ڪائيندو، جنهن ۾ گوشت نهايت ضروري آئيٽم ليکبو. نرين ڪائڻ جو ڏاڍو چاهه اٿس. منهنجن ٻارن جي ۽هنَن جي نـرين تـان، مانيءَ مهل چڪري رهندي هئي. ارم بيبي، جنهن کي هونءَ ته آمي پر چيڙائڻ مهل ’ڇيت‘ ڪري ڪوٺي، سا نسيم جي اک بچائي، اڳواٽ ئي جهٽ ڪري ڊش مان نري ڪڍي، پنهنجي پليٽ ۾ رکندي هئي، جڏهن نسيم ائين ڪندي ڏسي ورتس، تڏهن شوخيءَ مان چيو هيائينس:

”هو....و.... ن ! اڳواٽ ئي کٽي چڏيمهء جيئن ڇا ڇا نه کٽي.“

جواب ۾ ڪڪيءَ جي چپن تي ڦڪي مرڪ پکڙجي وئي هئي.

”ڪاڻ ڪاڻ.... پر سڀاڻي منهنجو وارو اٿئي.“

پوءِ ماڻ ڪوڙ ساريون نريون گهرائيندي هئس، جيئن منهنجي ٻارن سان گڏ اهو ’ٻار‘ به سرچي پوي.

رات جي ماني عام طرح سان نه ڪائي، جي بک گهٽي لڳيس ته لاچار هڪ ٻاجهر جي ماني، ته ٿڌي کير جو ملائيءَ وارو گلاس. اسان کي چوندو هو، ”مان هڪ ويلو ماني ٿو ڪاوان، ڏاڍو مستو مهمان آهيانوَ، تڏهن ماڪي خوشيءَ سان رهايو اٿو.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نسيم لاءِ چانهه ڏاڍي نفاست سان ٺاهڻي پوندي هئي. منهنجو خيال هو، ته يڪي مڪس چانهه ٺاهي ڏيس، پر هن جي فرمائش، ته الڳ ڪندي، الڳ ڪير، سو به گرم گرم! چانهه وري ڪڙڪ ڪڙڪ! ڪوپ ڪٽليون ته ماڳهين ٺهڪندڙ پاڻيءَ ۾ ڌوتل ۽ وري صاف ٽيل، مان بنيادي طرح سست ماڻهو مون کان ايهي ٺراليون، ٺيڪوزين جا ڪنراڳ ڪتان ٺي پڳا! نسيم چانهه پنج-ڇهه پيرا پيئڻ جو هيراڪ. هڪئي وقت ۾ ٻه ٻه ٺي ٺي ڪوپ! مان پاڻ ته نه پيئندي آهيان، پر هن لاءِ سڀئي چانهه ٺاهڻ جي گهڻي ڪوشش ڪندي هئس، ته ڀي اهڙي نه ٺهندي هئي، جيڪا ڪيس گهربل هئي. منهنجي ڪڪي چانهه ٺاهي ڏيندي هئس، پوءِ ڀي مطمئن نه ٿيو. مون ڪي زباني چانهه ٺاهڻ جون هر هر ترڪيبون ٻڌايائين. آخر هڪ ڀيرو ڪڪ ٺي پاڻ ئي چُلهه تي چانهه تيار ڪيائين ۽ ٺري ۾ سجائي ٽيبل تي رکندي چيائين: ”هيئن ٺهندي آهي چانهه، پي ته ڏس.“

”مان نه پيئندي آهيان.“

”جيتر سڀئي چانهه نه پيئنديون، تيتر سڀئي ڪهاڻيڪار نه ٿي سگهنديون.“

”هون! ڇڻ مان آهيان ڪونه!“

سون جهڙي ڪهاڻيڪار تڏهن ٿينديون، جڏهن چانهيون پيئنديون.“

”ٻه ٺي ڪهاڻيون ڇا لکيون، ٻس سمجهو ٿا اوهان جهڙو ڪير ڪهاڻيڪار آهي ئي ڪونه!“

جواب ۾ شرارتي مُرڪ منهن تي ٻڪڙجي ويس ۽ زوريءَ چانهه ڪپ ۾ وجهي سون ڏانهن وڌايائين:

”ادي، پي ته ڏس.“

”سون ڪي وٺي ئي ڪونه.“

”هيءَ چانهه ته پي ڏس.“

”هرو ڀرو!“

”اڇي ٻي“ ڪوپ اڳتي وڌايائين. مون سندس همٿ نه موٽايو ۽ لاچار ڪانئس چانهه ورتي. اهڙي ڪڙڪ جهڙي زهر، ڪير جو بنهه اڌ ڦڙو! هڪ ڍڪ زهر مار ڪيم ته روح ئي ڦري ويو.

”الائي اهڙي چانهه توهان ڪيئن ٿا پيو. مان ته اهو زهر پي جيڪر مري وڃان!“ ڪوپ واپس رکندي چيم.

”چانهه پيئڻ جو ذوق پيدا ڪر، پوءِ ڏسجان ته ڪهڙو نه سٺو ٿو لڳين.“

”چڻ مان خراب لڳندي رهي آهيان.“

”ٻڌ ٻڌ ٻڌ!“ هن اکيون بند ڪري مخصوص انداز ۾ سمجهائيندي چيو: پر مان ڪجهه ٻڌڻ کان اڳ، ’موجهرو‘ ۾ ڇپيل پنهنجي ڪهاڻي ’ڏکو پير پيران‘ ۽ ’ٻک جا چڪ‘ جو حوالو ڏيندي چيم:

”انهن تي جيترا خط آيا، اوترا ڪڏهن اوهان جي اسٽورين تي آيا؟“

”مڙئي نياڻي نماڻي ڏسي، تنهنجي مٿي تي همٿ رکيائون- وري دادو ۽ عمرڪوٽ وارن جا خط! انهن عام پڙهندڙن کي ڪهڙي ڪهاڻيءَ جي خبر.“

”تڏهن مون کي امريڪا يا انگلنڊ مان خط اچن؟ توهان کي خبر آهي، ته مان انهن عام پڙهندڙن لاءِ ئي خاص طرح سان لکندي آهيان.“

”مان جي شاگردي قبول ڪر، مڃائي ڪاراءِ، پوءِ ڏس مان توکي ڪامياب ڪهاڻين لکڻ جا ڪهڙا ٿو گر ٻڌايان.“

”اهڙي ڪائي ضرورت ناهي، اوهان جي شاگرد ٿي پنهنجي ڪئي ڪمائي ڪَٽ ڪريان.“

’ڪير پتي‘ چانهه تي هريل محبوب، نسيم جو ڏاهيل ’ڪاڙهو‘ پيئندي، ڪنهن سهل هلڪي مٺي مرڪ به پي مرڪيو، ته صورتحال کي نازڪ موڙ تي محسوس ڪندي، مون کي اکين ئي اکين ۾ تنبيهه به پئي ڪيائين؛ جڻ چوندو هجي: ’گهر آئي مهمان سان ائين نه ڳالهائبو آهي‘ پر مهمان جو سدا لائي ويهي، ته پوءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڳيان مان به مان هئس.

ان بعد نسيم مون کي ڪن ڪوڪ رائٽرن جا ڪي ڪتاب پڙهڻ جي صلاح ڏني. جنهن کي مون رد ڪندي وراڻيو:

”مون کي ڪهڙي پئي آهي، جو اهي پڙهي پنهنجو نور نچويان. اهو شوق اوهان کي ئي نيبهه هجي.“

هو لڳاتار شرارت مان مرڪي رهيو هو. لاشڪ ته مون کي پنهنجي ڳالهه مڃرائڻ لاءِ پئي وڏا وس ڪيائين؛ پر ڪيس ڪهڙي خبر، ته منهنجو ستارو به جهڙس ئي ڪينسر هو، جي پهرين نمبر جا ضدي ۽ هٺيلا ٿيندا آهن. مون کي به پوءِ پوڪ سڄهيو ۽ کيس چيڙائيندي چيم، ”تاج بلوچ چوي ٿو، ته نسيم بي ڪلاس جو ڪهاڻيڪار آهي.“

”بلڪل سچ چيو اٿئين. سنڌ ۾ ڪو اي ڪلاس رائٽرئي ڪونهي. مان برابر بي ڪلاس جو ليکڪ آهيان؛ پر ويچارو تاج پاڻ ته زيڊ ڪلاس جو شاعر آهي.“

وري به پنهنجو درجو مٿي رکڻ ڪاڻ نسيم ’اي‘ ڪلاس جي رينڪ ئي ميٽائي ڇڏي، پرا ندرجي اوبر کان اهو ’زيڊ ڪلاس‘ وارو تير سو هٽي ڪڍيائين.

باقي ’زيڊ ڪلاس‘ جو جواب نه هو. مان کِلي پيس. ٿوري دير لاءِ ئي سهي، نسيم کي طيش ڏياري مان خوش ٿيس.

تنهن ڏينهن هن ڪهاڻيءَ جي ٽيڪنڪ تي تمام سنئو ڳالهايو. ان ۾ ڪو شڪ گمان ڪونهي، ته نسيم کي ڪهاڻي لکڻ جو ڏانءُ آهي. سندس ڪهاڻي شروعات ۾ ئي پڙهندڙن کي پاڻ سان گڏ وٺي هلندي آهي ۽ پڙهندڙ توڙ تائين ڪهاڻيءَ جي جادوءَ ۾ گم هوندو آهي سندس ڪهاڻين ۾ تريل تڪيل جملا، چيدا چيدا لفظ ۽ محاورا هوندا آهن. سندس لکڻيءَ ۾ وچ دريا شاهه جي سير جهڙي رواني هوندي آهي. تڏهن ئي ته هو پئي ڪنهن به همعصر ڪهاڻيڪار کي ڪونه مڃيندو آهي— جا ڳالهه غلط آهي. پر اهو ضرور مڃڻو پوندو ته هو سنڌي ٻوليءَ جو بي تاج بادشاهه آهي جنهن وٽ نج سنڌي لفظن محاورن

جو وڏو ذخيرو آهي ۽ لکڻ وقت اهي لفظ، جملا، محاورا سندس پنهنجا پانها آهن، پر هو پنهنجي مرضي موجب پيو چونڊ ڪندو آهي.

پنهنجو پاڻ کي گهورو ظاهر ڪرڻ لاءِ، ڪي ڪهاڻيڪار گهڻو ڪري اهڙو رعب رکندا آهن، ته ڇپجڻ کان پوءِ هو پنهنجون ڪهاڻيون پڙهن ئي ڪونه. مون کي پڪ آهي ته اهي پنهنجي لکيل ڪهاڻي وڌيڪ نه، ته به - ٻه ڀيرا ضرور پڙهندا هوندا. اها قدرتي ڳالهه آهي، جنهن ۾ جيتوڻيڪ ڪا بردباري ناهي، پر هرويرو جي بردباري به نه ماڻهوءَ کي ٽڪائي ٿي ڇڏي.

نسيم کرل واحد ڪهاڻيڪار آهي، جيڪو ان معاملي ۾ سڀني کان گوءِ کٽي ويو! سندس پنهنجي شيءِ ڪٿي ڇپي، ته پوءِ اها ڪي ڏينهن ڏهاڙا صبح شام سندس دور ۾ رهندي. 'نئين نياپي' ۾ سندس ڪو مضمون ڇپيو، ته کيس باربار ساڳيو رسالو پڙهندي ڏسي پڇيم،

”ادا، رسالي ۾ اهڙي ڪهڙي ڳالهه آهي، جو پل به پري نٿا ڪريوس؟“

”هو هو هو هوا!“ مخصوص لهجي ۾ کلندي ۽ ڪجهه ڪجهه شرمائيندي ورائيائين، ”بس ڇا ڪيون، جيئن جيئن تو ڪو مضمون جي ساراهه ۾ فون ڪريم، تيئن تيئن ٿو وري پڙهان.“ هن ڏاڍي سادگيءَ سان حقيقت مڃي.

اٿندي ويهندي، گهمندي ڦرندي، رسالو اصل گڏ هجيس. ڪجهه دير لاءِ مان رسالو کڻي وٺي سانس، ته ڏٺم ته جهڙو ماندو، پر گهري نه سگهيو. آخر پاڻ ئي پڇيو مانس، ”ادا، بور پيا ٿيو، 'نئون نياپو' کڻي اچان؟“

”هئي....ي....!“ اکيون بند ڪري، مرڪي ڏنائين، ڄڻ منهنجي طنز سمجهي ويو، ته به پڪو منهن ڪندي چيائين، ”آٿي ڏينم ته ڏسان.“ وري ڏس کڻي ته اهو پاڻ ۽ سندس مضمون. پڙهي پڙهي ٿڪ کان اکين تي جي ننڊ جا گهٽ چڙهي ويس ۽ سمهي پوندو، ته جيئن ئي کنهن کڙڪي تي اک کلندي هئس ته پهريائين نظر مضمون تي وجهندو. شال نه رسالو اکين

ڪان اوجھل ٿيس.

رام وانگر بنواس جا نَي - چار مھينا ڪاٽي، ھو جڏھن خيرپور ويو، تہ مان ۽ محبوب ھن ڪان سواءِ ويڳاڻا ٿي وياسين. سمورو گھر ڪانئڻ پي آيو. زبر ڪي بہ چڻ ڍھہ پئجي ويو، ۽ چيڙاڪ ٿي پئي. مان ڪيس خيرپور فون ڪيو. سندس گھر واريءَ ڪان پڇيم، تہ ھن ٻڌايو:

”آيو آھي تہ سڄو ڏينھن پيو ’گولا جي گراھم جا‘ پڙھي.“

”ڏاڍي بور ٿيندي ھوندينءَ؟“

”پيو چا، تنھن ڏينھن چيومانس، تہ پڙھڻ جي ھر ھر تڪليف ڇو ٿو ڪرين؟ مان ڪي ڏي تہ تعويذ وانگر گھوٽي ڏيانءِ تہ سڄو ئي وڃ.“

مون کي ان ڳالھہ تي ڏاڍي کِل آئي. واقعي اھا گھروارن سان سندس ڏاڍي زيادتي ھئي. ايترن ڏينھن جو وڇوڙو، مٿان وري مضمون جو لڳاتار دؤر.

نسيم، خيرپور تي ڏاڍي محنت سان دلڪش انداز ۾ تاريخي ۽ معلوماتي مضمون لکيا آھن، جن کي تمام جلد ڪتابي صورت ۾ پڌرو ڪري پيش ڪرڻ جو ارادو اٿس. مون کي چيائين: ”اھي تنھنجي گھر ۾ ڏاڍي آرام سان ويھي لکيا اٿم، تنھنڪري توکي آرپيندم.“

”سچ!“ مان خوش ٿيندي پڇيومانس.

”سچ ٿو چوان.“

”اڳتي ھلي مٿان ڪنھن کوڳ شخصيت جي ٽالي تي نہ ڪرين.“

انھيءَ تي ھو مرڪيو.

”ھي ڏس ٽڪڻ تي ھٿ!“ مون کي يقين ڏيارڻ ڪاڻ پنھنجي مٿي تي ھٿ رکيائين.

مٿي تي ھٿ رکڻ ۽ رکائڻ جي ڏاڍي عادت اٿس. تنھن ڏينھن يوڳين ۾ ڪيس ڪنھن ڳالھہ تي ٻنايم پي، تہ مٿو اڳتي وڌائيندي چيائين، ”ٽڪڻ تي ھٿ رک.“

”مان جي ڪوڙو هٿ رکان ته؟“
”نه رکنديئن.“
”ايڏو اعتبار آهي اوهان کي؟“
”ها، آهي.“

جڏهن مان ٽڪڻ تي هٿ نه رکيو، ته کيس يقين ٿي ويو، ته اکيون مون کيس رڳايو ٿي. هو پاڻ سادو ۽ سچو آهي، تنهنڪري ٻئي کي به اهڙوئي سمجهندو آهي. مون لاشڪ ته کيس انهيءَ تي ٽوڪيو هوندو، ته هو هرڪنهن کان پنهنجي سر جو قسم نه کڻائيندو ڪري، ڇو ته ڪنهن جي نيت جي ڪهڙي خبر.

ڊرائينگ روم ۾ نسيم کرل، الطاف عباسي، محبوب ۽ مان ويٺا هئاسين. اسان جي تازي چوري تي هئي، ان جو ئي ذڪر پئي ٿيو. جڏهن خبر پيس ته چور پين سامانن سان گڏ، منهنجي ٽڪڻ جي پارڪر پين به پار ڪري ويا آهن، تڏهن نسيم هڪدم کيسي ۾ هٿ وجهي پنهنجي شيفر پين ڪڍي مون ڏانهن وڌائي.

”نه نه ادا، مهرباني،“ مون چيو ”مان ٻي وٺي ڇڏيندس.“

”رک رک،“ هن اکيون بند ڪري هاڪار ۾ ڪنڌ لوڏيندي پين اڃا به مون ڏانهن وڌائي ۽ چيائين:

”جي سنڌي قوم قدر واري آهي، ته اڳتي هلي اها مون واري پين وڏي اهميت رکندي ۽ ماڻهو ور ور ڪري پيا ڏسندا. سنڌ جا ادبي ادارا ان پين کي ڊونيٽ ڪرڻ لاءِ وفد موڪليندا، هزارن رپين ۾ اها پين وٺڻ لاءِ تيار ٿيندا.“

مون کي پين قبول ڪرڻ کانسواءِ ڪو چارو ڪونه هو. مون پين رکي قابو ڪئي.

پهرين ملاقات ۾ هو ڪنهن سان ملندو، ته رکو ملندو. ڳالهائڻ ٻولهائڻ ۾ اهو ڏهو کيس پيت پيو، ته ساڻس ڏاڍي گرمجوشيءَ سان موڪلائيند ، پر جي اهو نه وٽيس ته پوءِ ٻي ملاقات ۾ کيس لفت ئي ڪان نه ڏيندو. نسيم کي ان جي ڪا پرواهه ڪونه ٿيندي آهي. هـ چوندو آهي، ته هرو پرو پنهنجو ۽

هُن جو وقت وڃائڻ جو ڏهڙو ضرور، پر تڏهن به نسيم دل جو برو ناهي. هو نه منافق ۽ ڪوڙو آهي ۽ نه وري نيت جو کوٽو آهي. نسيم پنهنجي ٻيباڪي ۽ ڪرو کوٽو منهن تي ٺهڪائي ڏيڻ سبيان، گهڻن کي اندر ئي اندر ۾ بدگمان ڪري ڇڏيو آهي، سندس دوست جي ڳالهه تي ڪا ڇڙ ڪندا ۽ هو به ڪا منافقي ڪندا، ته هو انهن اوٽاين کي هاسڪار لنوائي ڇڏيندو ۽ وجهه وٺي کين پرچائي ڇڏيندو، چوندو:

"دوستن کي هرو ڀرو انهن سنهين ڳالهين تي ڇڏڻو ناهي. کين اهي سدايون معاف آهن."

پر پنهنجي دوستيءَ جي حلقي کان ٻاهر، وڏن وڏن ادبي گرڻ پڪن جي ڪاڻ ڪانه ڪيندو. انهن مان ڪنهن کيس هڪ ٻڌائي ته هيءُ سَوَ ٻڌائيندو. ان ئي ڏينهن پاڻ ٽيليفون کڻي هر ڪنهن کي پڙهو ڏيندو. جتي ٽيليفون نه پڄندو، ته اتي روبرو ويندو، خط لکندو ۽ وڏي واڪين پيو انهن گرڻ پڪن لاءِ ست - سريون ٻڌائيندو.

ياد ٿو پويم، ته طارق اشرف جي گرفتاريءَ وقت ڏاڍو پريشان هو. هفتي ۾ ٻئي ٽئي ڀيرا محبوب کي پنهنجو اثر هلائڻ لاءِ چوندو هو. نسيم انهن ڏينهن ۾ پاڻ به ڦاٿل هو، پر جڏهن هن جي جان ڇُٽي، ته پوءِ هن طارق لاءِ وڏا وس ڪيا، پر پوءِ خبر پئي، ته اهو ڪم سنڌ جي چيف منسٽر کان به زور هو ۽ سندس هوم سيڪريٽريءَ جي هٿ ۾ هو، جو وتائي فقير جي ساءُ وانگر، وٺيس ته ماني پچائي، وٺيس ته پٽ رڌي.

نسيم جا ٺٺڙ جهڙا ٺهڪ هر ڪنهن ٻڌا هوندا پر شايد ئي ڪنهن هن جا لڙڪ ڏٺا هجن! جبل جيڏو نسيم، هر ڳالهه کي کل خوشيءَ ۽ ٺهڪن ۾ لنوائيندڙ نسيم، ڪو دل جو ڏاڍو نرم آ ي. اصل زائفن کان به پري. ٻنهي جي دؤر ۾ مٽس الاهي آتنون آيون، پر هن جي اک مان ڳوڙهو به ڪونه نڪتو، پر پيرحسام الدين جي آپريشن ٽيبل ڏانهن ويندي ڏسي، نسيم اوڇنگارون ڏيئي رنو ۽ اهڙو رنو، جو هر ڪنهن کي روئڻي ڇڏيائين. سندس ڳوڙها

تڏهن سڪا، جڏهن پير صاحب جي آپريشن ڪامياب ٿي، پئي پيري جي ڳالهه آهي ته رات جو اسين فلم 'ڪڀي ڪڀي' ڏسي رهيا هئاسين، هڪ سين ۾ جڏهن فلم جي هيروئن جي مڙس کي سالن پڇاڙان خبر ٿي پئي، ته هيروئن شاديءَ کان اڳ ڪنهن ٻئي سان پيار ڪندي هئي ۽ ڪيس پراڻيون ڳالهيون ورجائيندي ٻڌائين، ته هن انتهائي فراخدليءَ جو ثبوت ڏيندي هيروئن کي چيو، ته انهن ڳالهين کان هو بدظن ناهي ٿيو. هيروئن انهيءَ تي پڇيس ٿي: "تون انسان جي روپ ۾ ديوتا آهين يا ديوتا جي روپ ۾ انسان؟" مڙس ورائيس ٿو: "هن زماني ۾ صرف انسان تجي ته به غنيمت آهي."

جتي انهن ڊائلاگس جي ادائگي ڏاڍي ٺچي هئي، اتي چهري جا تاثرات پڻ هيانءَ ويڌ جهڙا هئا. ڪمري جي ڊم لائيٽ ۾ اسان ڏٺو، نسيم رومال سان هر هر پنهنجون اکيون ٿي اُگهيون. محبوب جي پڇڻ تي چيائين: "ادا، دل جو ڏاڍو نرم آهيان، اهو سين برداشت ڪرڻ منهنجي وس کان ٻاهر هو." ۽ تڏهن ئي نسيم جي محروسين جي هلڪي جهلڪ مون کي نظر آئي هئي. ڏينهون ڏينهن سندس اکين جي چوڌاري گهرا ٿيندڙ سياه حلقا ٻڌائيندا رهن ٿا، ته هو ڪڏهن حالتن جي گهاٽي ۾ پيڙبو آهي، ڪڏهن قربانگاهه ۾ قربان ٿيندو آهي، ڪڏهن چنتا جي چتا ۾ جلندو آهي، ڪڏهن معاملن جي مچ منجهه هوندو آهي! ان بعد جڏهن دوستن کي تپائيندو، جلائيندو، ستائيندو ۽ پڻائيندو آهي، تڏهن ڪيس ڪيقدر سڪون ملندو آهي. هن کي خبر آهي، ته سندس اهي دوست، سڀ ڪجهه سهندي به هن جا پنهنجا آهن. هن کان ڪڏهن به نٽا منهن سوڙين. دل ڏکين ٿي، ناراض ٿين ٿا، ڏوراپا ڏين ٿا منافقون به ڪن ٿا، پر جڏهن نسيم جا مٺا ٻول سندن ڪنن تي ٿا پون، ته وري اهڙي جا اهڙا ٿيو وڃن. هنن آڏو پنهنجو پاڻ کي هڪ فاتح جي روپ ۾ ڏسي، سندس آنا کي تسڪين ملي ٿي. نسيم جو راڳ ڪنهن نه ٻڌو هوندو. ڪيس سڀئي راڳ جي شناس ته آهي، پر پاڻ به سرتال سان چاٽي، ٻهريون پيرومون کي

اها ٻالهه محبوب ٻڌائي، جنهن سان هو ڪراچيءَ ويو هو، ته دگ تي ٻڌود ۾ اچي، ڪيس ٻئي ٻئي مصراعون ٻڌايون هئائين. ڪي ڏينهن ڏهاڙا ڪيس ايلاز ڪيائين، ته مس مس مون کي ٻه ٻڌڻ جو موقعو مليو. پوءِ هڪ ٻه ڀيرو وري ٻه ٻڌايائين، جي ان شرط تي ٽيپ ڪيامين، ته ڪنهن کي نه ٻڌائيندا سين.

نسيم سان جن ڏينهن اهي محفلون مچنديون هيون، ته محبوب ۽ مان گهڙي تي سنگت ته نه، پر ميز ڪرسيءَ تي وجت ڪري سرتال ۾ پيا سنگت ڪندا هئاسون. هڪ ڀيري نسيم چيو: ”ماکي پئو ٿو ٿئي، جي اهڙوئي ٻائڻ وڃائڻ جو شوق رهيوسين، ته اديبن مان ڦري تارا گهنشام واري پارٽي نه ٿي پئون!“

ڪڏهن ڪڏهن چڙي ٻه پوندو: ’مان ڪو ميراثي ٿورئي آهيان.‘ پر جي ڪڏهن موڊ ۾ هوندو ۽ طبيعت ۾ ترنگ هوندس، ته ڪونه ڪو انگريزي راڳ ئي ٻڌائي وجهندو:

ماءِ گرل از اي ڪوڪر
شي از بُش بوڪر
ڊينس ويئر آر ماءِ مني گوز
شي گاٽ اي لٽولي هپ
جسٽ لائيڪ اي بيٽل شپ
ڊينس ويئر آر ماءِ مني گوز
شي گاٽ اي لٽولي ليگ
جسٽ لائيڪ اي وسڪي پيگ
ڊينس ويئر آر ماءِ مني گوز
شي گاٽ اي لٽولي آئيز
جسٽ لائيڪ اي ڊائمنڊ فائيو
ڊينس ويئر آر ماءِ مني گوز

هر ڪهاڻيڪار وانگر نسيم به ڏاڍو حساس ۽ پورالو آهي. هڪ ڀيري اسين سڀ ٻارين ٻچين ڪار ۾ حيدرآباد کان ڪراچي وڃي رهيا هئاسين. نسيم به پنهنجا ڪجهه ڪيسٽ ساڻ کنيا ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽيپ تي پنهنجون پسنديده غزلن واريون قواليون وڄائڻ شروع ڪيون.

غلام فريد صابري، هونءَ ته مون کي به پسند آهي، پر تنهن ڏينهن الائي ڇا ٿيو، جو سندس انهي قوالي ’ساقيا اور پلا اور پلا، اور پلا اور پلا....‘ ڏاڍو ڪڪ ڪيم— اصل مٿو ڦيرائي ڇڏيائين، پر نسيم هجي، جو راڳ جي لءِ تي چڻ ٿڻ ڪنڌيو پي جهوميو. آخر رهي نه سگهيس ۽ چيم: ”ادا، ان کي ته بند ڪيو، ٻيو ڪو ڪيسٽ پڌايو.“ نسيم يڪدم ٽيپ بند ڪري، اهو ڪيسٽ ئي دريءَ مان ٻاهر اڇلائي ڇڏيو! اهو سڀ ايترو جلدي اوچتو ۽ اُميد جي خلاف ٿيو، جو مان حيران ٿي ويس. محبوب ڪار فل اسپيڊ ۾ هلائي رهيو هو، حيران ٿي ڏانهس نهاريو، پر نسيم منهن ۾ سونڊ وجهي چپ ڪري ويٺو رهيو ان دوران اسان وڏا ته چپ هياسين، پر ننڍا ٻار به وايو منڊل ڏسي سانت ڪري ويٺي رهيا، پوءِ به محبوب ان خاموشيءَ کي ٽوڙڻ لاءِ عجب مان پڇيس:

”اهو ڇا ڪيو، ادا؟“

”ٻاپيءَ کي نه جو ٿو وڻي.“

”مان اڇلائڻ لاءِ ته نه چيو هو.“ چيم.

پوءِ هن ڪجهه ڳالهائڻ بنا، منهنجي پسند جو ڪشور ڪمار وارو ڪيسٽ چاڙهيو، ته به اسان کي ڪو مزو نه آيو.

مان پوءِ اڳتي لاءِ ڏاڍي محتاط ٿي وئي هئس، پر هڪوار وري اهڙوئي واقعو پيش اچڻ وارو هو. ڪراچيءَ ۾ ڪرفيو دوران محبوب، نسيم، ٻار ۽ مان جيبيس ۾ رهيل هئاسين. تاج بلوچ به اسان وٽ ويٺل هجي ۽ نسيم کان ’برسات‘ لاءِ افسانو ٿي گهريائين. جنهن تي نسيم چيس:

”تاج تون رسالو ڪڍين ته توکي مفت ۾ ڏيڻ لاءِ به تيار آهيان.“

”پر هي رسالو به ته منهنجي ايڊيٽريءَ ۾ آهي.“

”نه، هي يوسف شاهين جو آهي ۽ اهو شخص پاڻ شاهوڪار آهي، کيس پئسا ڏيڻ گهرجن.“

”ڪيترا پئسا؟“
”پنج سؤ في ڪهاڻي.“
”اهي تمام گهٽا آهن.“
”اهي گهٽا آهن، ته پوءِ يوسف شاهين کي اڇتو پوندو، هڪ ڦيرو نه، پر سؤ ڦيرا. منهنجون شيون اهڙيون سستيون ڪونه آهن.“

افساني کان تاج جي گهڻي زور ڀرڻ تي، آخر نسيم پنهنجي ڏهه پئسيءَ وارو دلچسپ کيل شروع ڪيو ۽ شرط رکيائين ته: ”جي اها ڏهه پئسي بنا هٿ لائڻ جي، نراڙ تان ڪيرائي وجهڻ ۾ ڪامياب ٿي وئين، ته افسانو ملندءِ.“

تاج انهيءَ تي تيار ٿي ويو. پوءِ ته وٺ وٺان ٿي وئي. تاج کي ڪرسيءَ تي ويهاريو ويو. محبوب ۽ نسيم مٿانس گهيرو ڪيو بيٺا هئا. مان ۽ پارڙا ونيو صوفي تي سمورو لقاءُ ڏسڻ لاءِ آتي ويٺي هيس. نسيم ٽوال کڻي تاج جي پيشانيءَ تان پگهر اگهيو. هٿ به پوئتي ڪري ويهاريائونس. مطلب ته نفسياتي طرح ڪيس گهڻو اثر وڌو ويو. سڄي تياريءَ بعد، نسيم ڏهه پئسي تاج جي پيشانيءَ تي زور سان چنبڙائي، آڱرڪل سان لاهيو ويو، مگر تاج تي نفسياتي اثر رهيو، ته ڏهه پئسي سندس نرڙ تي چنبڙي پئي هئي. پوءِ چيائينس: ”هاڻ ڪنڌ لوڏ.“

تاج پنهنجي منڍي ڏوڻي ڏوڻي ساندو ٿي پيو، پر ڏهه پئسي هجي ته ڪِري! تاج جو اهو ڪلوزاپ، جيڪر ٽي-وي ’مخزن‘ ۾ ڏيکارجي، ته هوند ماڻهو گهر گهات ڇڏي ڀڄي وڃن. ٽي-وي وارا هونءَ به ’مخزن‘ پروگرام ۾ چڱن چڱن جي ڪلوزاپ ۾ ٻيڙي ٻوڙيو ڇڏين، ايتري قدر جو انهن جي منهن جا سنهڙا ٽُڪنگ به لائن جي چڱن جيان ناسن ۽ ڪنن جي وارن سوڌو ظاهر ٿيو پون. رڳو سڱن جي ڪسر رهجو وڃي. باقي پنهنجي ڪَنن ۽ ڳچين کي به سينگاري حالي قلو پطره بنائي پيش ڪندا آهن، جيڪي نه رڳو پنهنجي رڪارڊنگ ڏسن، پر وٺين ته ڏهه ڦيرا ري ٽيڪ به ڪرائين. ’اهم پاپين‘ کي پندرهن ويهن منٽن جي پروگرامڙن ۾ اهي سهوليتون ناهن. اهي ويچارا ته ٽي-وي تان خيراتڙي وٺي لسڙا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽيو موٽيو اچن. ڪڏهن تہ اها خيرات وري ٽي-ڙي ڊرامن جا ڪي ناميارا پروڊيسر منگهي پير جي ٻڪايل واڳن جيان، ڏڳ تي ئي جهٽيو ٻڙڪايو وٺن. آخر ڪراچيءَ ۾ رهڻ ڪري پيو ڪجهہ نہ، تہ منگهي پير جي واڳن جو اثر تہ منجهن اچڻ کپين.... ها، تہ ڳالهہ پئي ٿي تاج بلوچ جي. ڪيس ميجريل پاڏي واري حالت ۾ ڏسي، اسان جو تہ ڪل ڪان ساهہ ٿي نڪتو. آخر هو بہ سُر ڦڏايو ويٺو هو، سمجهي ويو تہ ’دال ۾ ڪجهہ ڪالا هي‘ ۽ محبوب کان پڇيائين:

”ڏهہ پنسي لڳائي بہ اٿس يا نہ؟“

”تون ڪنڌ لوڏ، ڪنڌ لوڏ!“ نسيم استادن واري انداز ۾ هڪل ڪيس، اتي تاج بہ جو ڪٽي پيشانيءَ تي هٿ ڦيريو، تہ ڪاريءَ وارا ڪـڪ لڳا پيا هئا. چيائين:

”مان شرط ڪٽي، جو توهان جي شرارت سمجهي ويس. هاڻ افسانو ڏي جلدي ڪري.“

نسيم کي ڪهاڻيءَ لاءِ گهڻوئي زور پريائين، پر هو پنهنجي ضد ۾ انڪار ڪندو رهيو تنگ بہ ڏاڍو ڪيائينس، ڪنهن مهل چويس ڪهاڻي ڏيانءِ ٿو، ڪنهن مهل صفا نٽ جواب تاج اسان کي بہ سفارش لاءِ چيو. اسان بہ سفارش ڪيس ۽ جڏهن گهڻو چيوسين، تہ تمام سنجيده ٿي چيائين:

”توهان جي چوڻ سان مان ڪهاڻي ڦاڙڻ لاءِ تيار آهيان، پر ڏيندو مانس نہ. چئو تہ ڦاڙي ڇڏيان.“

هو ڪهاڻي ڦاڙڻ لاءِ هٿن ۾ جهلي ويٺو. اسين ڊڄي وياسين، تہ ڪٿي سچ پچ ئي نہ ڦاڙي ڇڏي. تنهنڪري وڌيڪ چوڻ ئي ڇڏي ڏنوسين. تاج بہ مايوس ٿي هليو ويو. خير ڳالهہ آئي وئي. ٿي ڏينهن رات جو اٺين وڳي، جڏهن ڪرفيو لٿو ۽ اسين حيدرآباد وڃڻ ڪاڻ سنبرياسين، تہ نسيم تاج کي فون ڪيو ۽ چيائينس:

”نوين لڳي اچي ڪهاڻي ڪٽي وڃ.“

انهيءَ تي محبوب ياد ڏيارس: ”ادا، اٺين وڳي تہ پاڻ هلون پيا، نوين وڳي تاج ڇا اچي ڪندو؟“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”پل ته اچي رلي ڏڪا کائي.“
ڪڏهن ڪڏهن حقيقت پسندي ئي جي دلشڪنيءَ جو
باعث به بڻبي آهي، جنهن جي نسيم کي پرواهه نه هوندي آهي،
پر جي ڪير سندس دلشڪني ڪندو، ته بظاهر ته ڪائي پرواهه
نه هوندس، پر چهرو لٿل ۽ نهايت نماڻو ڪنهن معصوم ٻار
جيان لڳندس. چپن تي به اداس مرڪ پکڙجي ويندس. هڪ ڀيري
ڪراچيءَ ۾ گهر وارن لاءِ ساڙهيون وٺي مون کي ڏيکاريائين: ”ڀاپي
ڏس، سٺيون آهن نه؟“ کيس هميشه پنهنجي پسند تي ناز رهيو آهي.
”خاص ته ڪونهن.“ کيس ٽپائڻ جو مس مس موقعو مليو.
”نه وٺيءَ!“ چهري تي نماڻائيءَ جا آثار نظر آيم.
”ٺيڪ آهن.“ وري به اڻوڻندڙ تاثرات سنهن تي آڻي بيپرواهيءَ
مان چيم.
”ڪولي ته ڏس!“ هن هار نه ٻي ڪائڻ چاهي
تاثرات ڏسڻ ڪاڻ هڪ نظر ڏانهنس وجهندي مون پيڪٽ
مان ساڙهيون ڪڍيون. هڪ نيري زريءَ جي ڪم تي، ٻي لائيٽ
براؤ لڪيردار قسم جي. نيري ساڙهي ته وري به سٺي هئي،
پر ٻي نه وڻيم.
”اهو مٽل رنگ ڇو ورتو؟“
”ڏاڍو سهڻو رنگ اٿئي، ڪولي ڏسڻ سان خبر پوندئي.“
نسيم بيحد معصوم ٿي لڳو.
گهڻي دير تائين مون کان دلشڪنيءَ جو مظاهرو نه ٿي
سگهيو ۽ دل رکڻ ڪاڻ ساڙهي کولي پکيڙي ڏٺم.
”واقعي! کهڙي نه سهڻي آهي.“
”هائو ني!“ سنهن خوشيءَ ۾ ٽڙي پيس. ”اسان کي خبر
آهي شاپنگ جي.“ هن تيئن ڦونڊ مان چيو.
”هو......ون، برابر!“ مان به قائل ٿيندي چيو مانس.
کيس هڪ ٻي شوق آهي، بهترين ۽ نفيس پرفيومز جو
استعمال. ان کان سواءِ پرت وارا پهراڻ پائڻ جو به شوق اٿس،
جنهن لاءِ هو سٺي پرت-ڪلا واري جي ڳولا ۾ هوندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اِن سلسلي ۾ هو گهڻي ڪان گهڻو بار ناصر ميرائيءَ تي رکي، جو هن جو پيارو دوست آهي ۽ سال ۾ ٻه–چار ڀيرا ڏڻن جي صورت ۾ ڪيس ڀرائي ڏيندو آهي. نسيم پنهنجي سر اهڙو پڪو هو ڪيس پيڙن جي هڪ پيتي به نه ڏيئي سگهيو، ڇا آندي به هن لاءِ هٿائين، پر هنيانءَ تان نه لهي سگهيس. ڪراچيءَ ۾ ڪرفيو دوران ناصر جو ڪيس ٿڌي تي نه مليو ۽ جيستائين هو ڪيس ملي، ته ڪائي پاڻ پوري ڪيائين ۽ بقول نسيم جي، ته جڏهن هو ڪاڻ ۾ مصروف هو، ناصر حسب معمول ڊيشنگ ڪري ڪمري ۾ گهڙي آيس. نسيم اوچتو ڪيس ڏسي ڏڪي ويو– ٻه-ٽي ڀريل ٻچيل پيڙا ڪٽي ٽريءَ تي رکيائينس، جي هن آتي جو آتي ڀڃي پير ڦٽي ڇڏيا. ناصر کي هنيانءُ کولي سڀ ڳالهيون ٻڌائڻ سان گڏ ڏاڍو پڇتائيندو آهي. ناصر پاڻ مجبوب کي ٻڌايو، ته نسيم کي ته هن شاديءَ بعد پهرين ملاقات ۾ زال منهن ڪئي، پر نسيم کي سال نڀائيندو آيو. ناصر جڏهن به ڪيس چوي، ته نسيم ڪيس جواب ڏي، ته سون کي ته ڪو اعتراض ڪونهي، پر هڪ ته سندس اڌ رنگي ڪري واڇ گودو ٿي وئي آهي ۽ ٻيو ته هڪ اک ۾ ماتا ڪري ڦُلو به اٿس، ان ڪري ويچاريءَ، کي احساس ڪمتري آڏي. ناصر اهي ڳالهيون ٻڌي ساڻس همدردي ڪرڻ لڳو: ”پوءِ يار، تون ڪيئن ٿو گذارين؟“

”ادا، پنهنجي سؤٽ آهي، ڪاٿي ڪوجهي نيٺ پنهنجا ٿي ڪٽندا آهن. مان به ڪنڌ ڪڍائي نه سگهيس.“

ڪيترا سال ناصر ان وهم ۾ رهيو. هڪ ڀيري هن کي لاشڪ ته خواجه سليم ٻڌايو ته نه بابا، ايئن ڪاٿي هوندو پوءِ ناصر ڇا ڪيو، نسيم جن جو پروگرام معلوم ڪري، زال سوڌو اڳ وڃي جنگشاهيءَ ۾ ويهي رهيو، جيئن ٽرين آئي، ته هو زال سوڌو نسيم واري اي. سي. سي ڪمپارٽمينٽ ۾ چڙهي ويو ۽ وڃي ڀاڀيءَ سان، مليو.

اسان جا اديب ڀاڻر جتي ادب جي ميدان ۾ اول آهن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آت 'امور خانداريءَ' ۾ به پڪتي ڄاڻن. هڪ ٻه شيون ٿي ڪٽي چوڻ ڄاڻين، پر اهي به 'لکين دا مت' هو نديون آهن. امر جليل، رشيد ڀٽي، حميد سنڌي ۽ تاج بلوچ وانگر، نسيم به هڪ ٻه ڊش تيار ڪرڻ ۾ ماهر آهي. خيرپور جي کجورن مان هڻن نهايت لذيذ شيرخورمو تيار ڪيو، ڪڪڙ جو پاڻي ڪڍي، پوءِ پچائڻ جو طريقو ٻڌ نسيم ٻڌايو، ته روسٽ کي پاڻيءَ جي ٻاڦ تي ٻيهر گرم ڪرڻ جو لاجواب نسخو به نسيم کان سکيس. واڱڻن جي 'بوراني' ٺاهڻ جون ترڪيبون ڪيئي دفعا نسيم ٻڌايون، پر مان ترڪيبون ٻڌي ڇا ڪيان ها؟ جڏهن ته ڪنهن نه ڪنهن ڏينهن اها واڱڻن جي بوراني به روسٽ تترن، تلور جي پلاءُ ۽ ڪٽڪ جي حلوي وانگر، خيرپور کان ٺٽن ۾ ڪيچي ٺڪاءُ اچي حيدرآباد ڪندي. اوچتو تيار ٿيل لذيذ مانيءَ مان جيڪا خوشي ملندي آهي، اها نسيم جي گڏ آندل مٺاين مالن مان نه.

هو ڏاڍو پڪو آهي. حيدرآباد کان وڃڻ مهل، پاڻ سان آندل سوئي - مڱي کان وٺي، هر شيءِ جانچي ياد گيريءَ سان کڻندو، پوءِ کٽي اها خالي سس ڪپڙي چونه هجي. تنهن ڏينهن کيس رڌي ۾ وڃي پريشانيءَ مان ٿانون کي اٿلائيندو پٿلائيندو ڏسي پڇيو مانس:

"ڇا ٿيو ادا؟"

"ٺٺن جو هڪڙو ڍڪڻ رهجي ويو آ، سو ٿو ڳوليان."

"توبهن ايڏي پڪائي! ڀلا جي رهجي وڃي ها، ته به ڇا هو، گهر ۾ ئي ته هو، ٻئي ڀيري ملي وڃيو ها."

هو ٿورو شڪي ٿيو، پر فوراً حاضر دماغيءَ کان ڪم وٺي، پنهنجي ڪمزوريءَ کي ڍال بنائيندي مشڪي چيائين: "ان ڪري ته ڪٽي ٿو وڃان، ته وري اچان ته پرائي ڪٽي اچان!"

بي صبرو به اهڙو، جو 'بهشت تريءَ تي' واري چوڻي مٿس ٺهڪي ٿي اچي. ڪنهن ادبي فنڪشن جا گروپ فوٽو گرافس ليلي بانا کان گهرائڻا هئم، پر ڪرفيو سبب لاچاري هئي، ته به نسيم چيو: "ليلي کي چئينس ته فوٽا ڏيئي وڃي."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”ڪيئن آڻيندي فوٽا؟ ڏسو ته ٽا ته ڪرفيو لڳو پيو آهي، فوٽن ڪاڻ گولين ۾ ته ڪونه ايندي!“

”چئينس ته تون پاڻ گولي آن، مارئر شيل، توکي ڪير گولي نه هٽندو.“

”چوانس؟“

”ها، پلي پلي چوينس. اهو ته چئجانس ته حميد واري دعوت ۾ چاڙهيل ٺڪي لٿي، هينئر وري نئين سنئين.“

مون سوچيو، ڪهڙي ٺڪي ٿي سگهي ٿي؟ پوءِ ياد آيم، ته دعوت واري ڏينهن جڏهن گروپ فوٽو ڪڍرايوسين، ته ليليءِ فوٽو گرافر کي رڙ ڪندي چيو ته ”نسيم جو فوٽو پڻ حصن ۾ وراهي، ته - ٽي پيرا ڪجي، جو هو ڪئميرا ۾ سڄو ڪونه ماپيو.“

انهيءَ تي نسيم به چوٽ ڪندي چيس: ”ليليءِ، گهٽ تون به ناهين.“

”مان ويڪر جي نه، ديگهه جي ٿي ڳالهه ڪيان.“ ليليءِ وراڻيس.

اسان جي چوري ٿي، ته ڪـڏ تي ڏورو به ڳڙڪو ٿيندو هو، ته اسين سڀ سـٽل فرد چرڪ پري جاڳي پوندا هئاسين. نسيم اڳـواڻ ٿـي ڪـڏ واري ڏاڪڻ تـي چڙهندو هـو، پٺيان چوڪيدار ۽ محبوب.

”ڪير آ؟“ نسيم به ڏاڪا چڙهي، رعب مـان پڇيو، پر جڏهن خبر پيس ته ڳڙڪو پليءَ ڪيو هو، ته سامت ۾ ايندي، محبوب کي چيائين، ”پائو، مان پاڻ رڳو ڏسڻ جو ڏيل آهيان.“

ڏورا ڏينهن ٿيا، جو وراندي ۾ نسيم جي پارن سان ويٺي هئس، ته پرواري ڪمري مان، جت محبوب ۽ نسيم ويٺا هئا، سهڪي جو آواز ايئن پڌڻ ۾ آيم جڻ ڪو ملهه وڙهي رهيو هجي.

”يـاالله خير ڪجان، ڇا ٿيو....“ مان ڏجي ويس.

اچي ڏٺم ته نسيم پلنگ تي حلوي جي پتڪڙي دٻي مٿان پيٺو ٿيو، ڪنڌ هلائـي رهيو هـو. سڄو پگهر جـي ويو، پوءِ بـه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيو نه ڪليس، ته بيزاريءَ مان محبوب ڏانهن ٿيلهيندي چيائينس، ”ادا، مون ڪان زور آ، تون ڪول“

جڏهن محبوب ڏيو ڪوليو، ته نسيم حلوي ذرو ڪائي، سس وڃي ساست ۾ آيو.

اهڙو ڪو ڏينهن ناهي گذريو، جو نسيم ڪجهه پڙهيو ڪونه هجي. هو هر نموني جا ڪتاب پڙهي. ڪهاڻيون، ناول، جاسوسي آڪاڻيون ته هو پڙهي ئي پڙهي، پر ڪيڪائوس جو قابوس نامو به ڪونه ڇڏي. نه پڙهي ته رڳو شاعري، جنهن ڪان ونءُ وڃي، پر اهائي شاعري ڪنهن سرياي ڏن ۾ ڳاتل هجي. ته پوءِ ڪن لائي ويهي هڏي. سندس اهو پڙهڻ جو سلسلو رات جو اڌ ئي ٿين ٻ ي تائين هلي، جيسين ڪيس ننڊ اچي ۽ ڪتاب هٿ مان ڇ ائجي نه وڃي. ونس ڪتابن جي سٺي ڪليڪشن آهي. هن وٽ ننڍي لائبريري آهي. سندس ارادو وڏي لائبريريءَ ٺهرائڻ جو آهي، تيستائين سندس ڪتاب ڪٻٽن ڪان علاوه وڏن ڪو ڪن ۾، هڪ ڪمري اندر رکيل آهن. حالي ته رڳو ڊرائينگ روم ۾ پنهنجي پسنديده سهڻن هٿن ۽ پيرن جون پينٽنگز ٽنگي دل خوش ڪيو ويٺو آهي.

نسيم سدائين ٻن قسمن جون لکٽيون لکي. اهو ڪمال قدرت جي طرفان ڪيس عطا ٿيل آهي. ليک وغيره لکڻ مهل، سندس لَٽي الڳ هوندي آهي، ته ذاتي خط وغيره لکڻ مهل وري ٻي نموني هوندي آهي. شروع شروع ۾ جڏهن هن اهڙو انڪشاف ڪيو، ته اسان کي حيرت ٿي هئي، ته ايئن ڪيئن هوندو، پر جڏهن هن مون ڪان پيڊ گهرائي ۽ شاهه سائينءَ جون سٽون ’پيئي جا پريات....‘ ٻن مختلف لکٽين ۾ لکي ڏيکاريون، تڏهن وڃي اعتبار آيو ۽ سندس ڪمال جو قائل ٿيٺو پيو.

ٻ-ٽي مهينا اڳ تاج بلوچ جو اخبار هلال پاڪستان ۾ ڪو ليک ڇپيو هو، پر نالو ڇپڻ رهجي ويس.

”هو وري ڪنهن جو ليک آ؟“ نسيم مون ڪان پڇيو،

”تاج جو لکيل آهي،“

”توهان کي کهڙي خبر؟“

”تاج جي تحرير پڙهي آهي.“

”نه نه، تاج وري ڪارٽون لکيو.“

خير، ٻئي ڏينهن ساڳي تحرير تاج بلوچ جي نالي سان شايع ٿي، جا ڪاميابيءَ سان ڏيکاريندي چيو مانس:

”مان صحيح چيو نه ته تاج جي تحرير آهي، هاڻ ته اوهان کي به مڃڻو پيو، ته مان تحريرون سڃاڻي سگهان ٿي.“

”تاج کي کهڙي خبر لکڻ جي!“

”ته به چڱو ٿو لکي، اهو ليک کهڙو ته ڏک جهڙو لکيو اٿس....“

”تاج وٽ گهر ۾ آلبم آهي ڪٿي جو لکيو اٿس ته: اڄ وري منهنجي آلبم مان هڪ ٻيو فوٽو پريس ڏي پڄي ويو!“

مون کي ان ڳالهه تي دل ۾ ڏاڍي کِل آئي، ته کهڙا نه نڪتا ٿو ڳولهي!

”مطلب ته توهان کان سواءِ ٻيو ڪنهن کي لکڻ اچي ئي ڪو نه!“

”تاج شاعر آ، ان کي نثر لکڻ جي خبر ناهي. ڏک جو ليک لکندو، ته کِل پئي ايندي ۽ کِل جو لکندو ته روئڻ پيو ايندو.“

ايئن ته ناهي. پاڻُو تاج نثر گهٽ لکندو آهي، پر جڏهن به لکيو اٿس. اثرائتي حقيقت لکندو آهي.“

”اهو سڙيئي تاج جي هنيانءَ تي چنهو ٿي هڻين.“

سنڌس مشهور ڪهاڻي ’آرسي‘ جيڪا سٺن ٻولين ۾ ترجمو ٿي آهي، سا ڇا اوهان کي وسري وئي آهي.“

”مون کي ته ياد ڪانهي؟“

”هونءَ به اوهان جي ان ٻرت پريل جڳتيءَ ۾، اهي سادا سودڙا اديب ڪٿي ٿا پيرَ پائي سگهن! ڪنهن پاڻ جهڙي سان پلو اٽڪيو، ته خبر پئيوَ، ته گهڻي ويهين سؤ آهي؟“

”هن وقت ته ڪو ڪونهي، جڏهن چاڻو ته ڏنو ويندو.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نسيم مُرڪندي وراڻيو، پر وري اوچتو سنجيدو ٿيندي چيائين:

”مان به الطاف وانگر ويندم هليو.“

مان انهن لفظن تي ڇرڪ ڀري سنڌي ڪهاڻيءَ جي ڳالهه اوچي ڪنڌڙ دانهن ڏٺو، جي سنڌس اها وائي پوري پئي ٿي، ته سنڌي ڪهاڻي رک جو ڊيرپي ٿي. مان کيس چيو:

”اهي نياڳيون وايون ته نه ڪيو- باقي بچيا به ڪيترا آهيون؟“

هن ڪو جواب ڪونه ڏنو. اوچتوئي هن تاج ڏانهن ڪراچي فون ڪُڙڪايو. دعا سلام کان سواءِ ئي رڙ ڪري چيائينس

”تاج يار، تو واري ان چنڊي آلبم ۾ منهنجو ڪو فوٽو هجي ته مهرباني ڪري اهو ڪيڏي ڇڏ.“

”ڇو ڇو؟“ تاج لاشڪ پڇيو.

”ان ڪري جو جنهن جو فوٽو ان ۾ لڳي ٿو، سو ٿئي جهان پيو آسري. مان بابا مرڻ ڪونه ٿو چاهيان.“

نسيم پوءِ ٻڌايو ته تاج ڏاڍو سنجيدو هو، تنهنڪري طنز کي محسوس ڪندي به لنوائي ويو ۽ ٻنهي لغمت نه ڏنائين، ڇو ته اها طنز کيس دل سان لڳي.

ڏنم ته تاج جو هنيانءُ سازي، پل ۾ سنڌس ڇهري تي اندلت جا ست ئي رنگ ڪُتڙي پيئا.

حيدرآباد شهر، جو سنڌي ادبي انڊسٽريءَ جو ڳڙهه آهي، سو گهٽي وقت کان جمود جي ڪوهيڙي ۾ ويڙهجي وڪوڙجي، پنهنجي اڳين حيثيت وڃائي ويٺو آهي. هئين-ٽئين مهيني نسيم هفتي ڏيڍ لاءِ اچي، ته سنڌس ٽيڪا ٽپٽيون، ٿڏا ٿيٺهڙا ويڻل ڪکر ۾ ڪڙو هٽي ڇڏين. جيترا ڏينهن هتي رهي، ته چوڌرف ڏينهين واري پون- پون تي وڃي، هتان آسري ته وري اهائي خاموشي.

شل نسيم سدائين جيئرو هجي، جو پائرن جون اهي ڪچهريون دائم قائم هجن- اهڙا انوکا پيارا ماڻهو پيدا ناهن ٿيندا.

ساگر کان گهرو ... هيري کان سخت

چپن تي سدائين مرڪ، جا ڪڏهن معنيٰ خيز ته ڪڏهن درد انگيز لڳي- اکين جي شفاف ڏيڏ مان تجلا ڏيندڙ سچائي- آواز ۾ جاذبيت- چهري جا وڻندڙ ايڪسپريشنس- گفتگو جو انداز جذباتي- سگريٽ مٿان سگريٽ ڇڪڻ- اهي سڀ هن جي ساڃيا ڀري شخصيت جا اهم اهڃاڻ آهن.

مون ڪيس گهٽ ئي سڃي پر پڙهيو ضرور هو- هن جي ڪهاڻين جا عنوان ياد نه رهندي به سندس نالو چٽي طرح ياد رهيو جنهن ۾ جڻ ڪيترين ئي سندر سوچن جا اڻ ڪٽ سلسلا سمايل هجن، مون تي اهي تڏهن ظاهر ٿيون جڏهن ڏسندي ئي چيو هيائين:

'او منهنجي جيجل .... تون پنهنجي هن پٽ کي ڇڏي ڪٿانهن وئين .... تون ڪٿان آئينءَ منهنجي ماءُ! ڪٿي هئينءَ ايترا سال .... نه ڪا آس نه آسيد .... سالن کان تڙپندو هئس ته سنڌ وڃان .... سنڌ مون وٽ آئي آهي .... هي ٿيو ڇا! ڇا ائين به ٿيندو آهي؟'

اِهو ڪو پيو نه، هند سنڌ جو عظيم ليکڪ موهن ڪلپنا آهي جنهن جي دلڪش لکڻين، پرڪشش گفتن ۽ موهيندڙ نالي جي ڇاپ سنڌ ۾ سندس پڙهندڙن جي دلين تي ورهين جي وڇوڙي ڪانپوءِ به قائم آهي- ڪيس پنهنجي اِن ادبي شهنشاهي جو ڀرپور احساس آهي پر انڪساريءَ جون دلنواز ادائون ڪيس ئي اچن، وڏي عزت ڏيندي چيائين:

"مونکي اِهو ايمان هو ته ماهتاب تي منهنجي مقبوليت جو ڪجهه ته رعب هوندو، پر پوءِ سوچيم جنهن شخص کي سموري سنڌ خط لکيا ۽ ماهتاب هڪ خط نه لکيو انجي مقبوليت کي ڪهڙي معنيٰ؟"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"اهڙي ڪا ڳالهه ناهي ...." مرڪندي وراڻيم.

ان مهل ته هو به مرڪي چپ ٿي ويو پر ان معنيٰ خيز مرڪ جو مطلب تڏهن سمجهه ۾ آيو جڏهن ڳالهين ئي ڳالهين ۾ 'اهڙي ڪا ڳالهه ناهي' کي هن منهنجو تڪيہ ڪلام ڪوٺيو ۽ اڪثر پاڻ به ڪنهن ڳالهه جي جواب ۾ شوخيءَ مان ڪـِلي چوندو هو، 'اهڙي ڪا ڳالهه ناهي.' منهنجي لکيل هڪ ڪهاڻيءَ ۾ ساڳيو جملو پڙهي چوڻ لڳو:

"اهو ڪهاڻي جي ڪردار جو نه پر تنهنجو ڊائلاگ ٿو لڳي." موهن جي آبزرويشن صحيح هئي- هاڻي ته اهو جملو ڳالهائڻ کان سدائين پاسو ڪريان، بهرحال- اهڙي ڪا....

لکڻ جي فن جيان، ڳالهائڻ جي فن ۾ به موهن ڪلپنا جون ڪاريگريون ڪمال تي آهن- ڪڏهن هن جو آواز تمام بريان چڻ ڪن غفائن مان پيو ايندو ڪڏهن ان ۾ آبشار جهڙي رواني، جذبات جا تيز وهڪرا، سمنڊ جي ڇولين جيان آتندڙ آڏما ته ڪڏهن سنگيت جا مڌر سُرَ هوندا. هو هر موضوع تي ڳالهائي چاڻي، تارا ڳڻ ته ڪٽي پون پر هن جون ڳالهيون نه ڪٽن، الف ليليٰ جا داستان ڪٽي ويندا موهن جا افسانا نه، سمنڊ ڪٽي ويندو ڪلپنا جا جذبا نه، هو اهڙو داستان آهي جنهن جي ڪا انتها ناهي، ڪا ابتدا ناهي.

بمبئي ۾ جيڪو وقت اسانجو ساٿ رهيو تنهن ۾ هن مونسان سالن جا حال اوريا. ڪي ڳالهيون جيڪي هنجي شخصيت جو حصو بنجي پيون آهن سي پاڻمرادو هن ۾ نظر آيون. عظيم اديب کي هو ٻن اصولن تي پرکي، هڪ ته پنهنجي فن سان وفاداري ٻيو پنهنجي آزمودن ذاتهن صداقت- هن ۾ نواڻ حاصل ڪرڻ جو جيڪو جذبو آهي سا پڻ ڪيس زندگي جي آزمودن مان ملي آهي- بحث مباحثن يا تقريرن تحريرن ۾ هو ڪنهن به عالمگير مفڪر جي ڪوٽيشنس جي بيساکين تي ڪونه هلي، نه ئي وري ڪو پنهنجي سوچ ۽ خيالن کي ٻين جا ٽيڪا ڏيئي چاڙي- مفڪرن سان هو صرف سوهن بنجي مخاطب ٿئي پر ڳهڻ کي انويءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انفراديت سان اختلاف آهي ته ڪيس نه ڇاڻ آهي نه علم، ان هوندي به ڪهڙيون ئي محفلون ڪانفرنسون سيمينار ڇو نه هجن هن جي شرڪت بنا اڻپورا رهجو وڃن. موهن ڪلپنا گذريل ٽيٽيهن سالن کان لڳاتار لکندو اچي، اٽڪل ڏهه هزار صفحا ڇاپي هيٺ آيل اٿس پوءِ به انڪساريءَ جو اهو عالم جو چوي: ”ٿورو ڪجهه ته ضرور سٺو لکيو هوندم.“

موهن هيلتائين سندس ڪيترائي ڪتاب پڙهيا آهن ۽ اها حقيقت آهي ته هن تمام سٺو لکيو آهي، هو سٺو لکي ڄاڻي ۽ ڪيس پنهنجي ادبي صلاحيتن تي ڀرپور اعتماد آهي- چيائين: ”اهو ناممڪن آهي ته ڪير منهنجي خيالن کي ڇڪيل سگريٽ سمجهي ڦٽو ڪري.“

هو تمام گهڻا سگريٽ پئي، تڏهن مثال به انجا ئي ڏي- بمبئي جي مڙني ليکڪن مان موهن ته ڪيس ئي سگريٽ پيئندي ڏٺو. ان معاملي ۾ ڪنهنجي روڪ ٽوڪ بنهه نه وٽيس- ڪير جي سگريٽ ترڪ ڪرڻ جي صلاح ڏيندس ته ماڳهين چڙي پوندو- موهن رڳو گهڻا سگريٽ ڇڪڻ تي حيراني ظاهر ڪئي ته چيائين: ”ڏس ماهتاب، مونکي سگريٽ پيئڻ کان منع نه ڪجانءِ.“

هن جو خيال آهي ته هو سگريٽ پيئڻ ڪري ئي سٺو لکي سگهي ٿو.

موهن ڪلپنا ڪتاب گهٽ پڙهندو آهي. هتي سنڌيءَ ۾ فقط گني ساماڻيءَ جون سڀ ڪهاڻيون پڙهيون اٿس ۽ بقول سندس ته سنڌ ۾ پهرين مان ئي هوندس جنهن جا سڀ ڪتاب پڙهي پورا ڪندو- جيڪي هن پڙهي پورا ڪيا آهن. هن جي پنهن ڳالهين جيان، ڪتابن جي فلاسافي به ڏاڍي گهري آهي، چيائين: ”جڏهن زندگي سمنڊ پيئڻ نه ڏنو ته موهن چمچا پيئڻ شروع ڪيا....“

موهن ڪجهه نه سمجهندي حيرانيءَ مان ڏانهس نهاريو ته مرڪي پيو ۽ سمجهائڻ واري انداز ۾ چوڻ لڳو:

”ڪتاب تهذيب جا گستا آهن، مان آتي گهٽ ئي ويندو آهيان، مان تنو سمجهان ته توکي ڇڏي ڪنهن ٻئي سنڌي اديب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مونکان گهڻ ڪتاب پڙهيا هوندا.“

سوهن نه مونکي مانُ ڏنو پر ڪيس ڪهڙي خبر ته مان ڪتابن سان گهڻي هٿ چراند ڪيان ٿي ڪونه، جو منهنجي راءِ موجب اِهو رسڪي معاملو آهي- گهڻو مطالعو ڪرڻ ڪري ماڻهو تواڻي ٿي پوندو آهي يا ٻنهه آڪابر ٻڌجو پئي، تنهنڪري پنهنجي اصليت برقرار رکڻ لاءِ مان ته وچ وارو رستو اختيار ڪريان.

هر سچي فنڪار جيان ڪلپنا دل جو بي حد نرم آهي، خاص طور دوستن جي بيماريءَ جو ته تصور ئي نه ڪري سگهندو- سندس پيارو دوست سڳن آهوجا بيماريءَ وگهي ئي ڪانئس جدا ٿيو- سوهن ڪيس ياد ڪندي چيو: ”اسين ليکڪ پنهنجي پنهنجي دنيا جا ننڍا ننڍا مسيحا آهيون- اسين پنهنجي پنهنجي صليب ڪلهن تي کڻندا آهيون .... مان ته جهول کڻي خدا کي چوندو آهيان .... يا خدا جيترو کپئي دک ڏي پر اِهي سهڻ جي طاقت به ڏي.... ۽ هنن کي ته اصل دک نه ڏج ....“ ايئن چوندي هن پنهنجي مڙني ويجهن ۽ پيارن دوستن جا نالا کنيا.

دوستن سان ته حجائتو پر ڀڳوان کي به ڪين ڇڏي. ڪا دعا گهرندو ته انداز ۾ اهائي دوستاڻي حجت، ناراضگيون، روساما ۽ ڏسڪيون! چوندو: ”يار ڳالهه ٻڌ، نه مون توکي تسليم ڪيو آهي ۽ نه تو مونکي- جي تون آهين ته هڪ پراڻا آهي منهنجي.... پر تون ۽ مونکي ٻڌين؟ تو ته مونکي ٻڌي ٻڌي ماريو آهي- تو رسي جي هر موڙ تي مون لاءِ ٻاهه جو هڪ ڪورو ٻاريو آهي.... ان ۾ منهنجو انگ انگ جلي ويو آهي .... تو ڇا ٻڌندين ڀڳوان....!“

ڀڳوان سان سندس حجتون پنهنجي جاءِ تي پر به هن جو ايمان آهي ته خدا چنڊ معرفت ڳالهائي، هوا معرفت ڳالهائي....

مون هند جي سنڌين کي سنڌ لاءِ ايڏو ته تڙقندي ڏٺو آهي جنهن لاءِ بس اهوئي ٿي چوان ته خدا ان ترق جو عذاب شال ڪنهن دشمن کي به نه ڏي- هي ته وري به پنهنجا آهن تن کي تڙقندو ڏسي هيانءُ ڪيئن نه ڪاڇي- هو ڏاريءَ ڌرتيءَ تي ڇڻ ساٽا ٿيا ڪريا پيا آهن- وطن کان وڇڙڻ بعد روحاني طور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سک جو هڪ ذينهن نہ ڏٺو اٿن. اسين وٽن وڃي مان- سنمان وٺيو گهميو ڦريو اچون پر سنڌن جيءَ ۾ جهاتي پائي انهن حالتن جو اظهار جو نٿا ڪري سگهون جيڪي ڪين زبردستي شهادت جو جام پياري رهيون آهن. پنهنجي وطن کي ساري ڪلپنا آهي ڳالهيون ڪيون جو ڪير پڌي ته هنجڻ هارڻ ڪانسواءِ رهي نہ سگهي. قدرت جي اڳيان تہ انسان بيوس آهي، ڪيڏائي پيارا جيءُ جيارا وڇڙيو وڃن تہ لڇي ڦٿڪي نيٺ صبر اچيو وڃي پر خود انسان جي پيدا ڪيل وڇوڙي وارين حالتن اڳيان، انسان بيوس هجن تہ اها انسانيت جي ڪيڏي نہ ستمگري چئجي. مونکي ايئن ٿو محسوس ٿئي تہ وطن ڏسڻ جي پراڻي خواهش .... ڏنڌلي اميد سندس من جي ڪنهن ڪنڊ ۾ مايوسي جي چار ۾ ڦاسي دم ٽوڙي رهي آهي، ڪيس وهم گهيري چڪا آهن تہ زندگي گذري ويندي پر ايئن ڪڏهن نہ ٿيندو تہ هو يا هن جا ساٿي پنهنجو وطن ڏسي سگهندا. هڪ شخص جي زندگيءَ ۾ جلاوطنيءَ جا پنجٽيهہ سال ڪو گهٽ عرصو تہ ناهي.

مونکان موهن ڪلپنا جون دردناڪ ڳالهيون ڪڏهن بہ نہ وسرنديون. هن انتهائي پيڙا مان چيو:

”ماهتاب، جتي مون جنم ورتو، رانديون ڪيون، اهو وطن انجا شهر ۽ ماڻهو هر چوٿين رات خواب ۾ اچن، ڪڏهن تہ هررا نہ سوچان؟ انسان بنجڻ کان جيڪر ڪراچي جي رستي تي هلندڙ ڪو گڏو هجان تہ گهٽ ۾ گهٽ منهنجي جسم جا ڪي حصا.... ان گاڏي جا ڦيٿا، پنهنجي زمين سان گسجندا هلن ها .. مان محسوس ڪريان ها تہ جنهن مٽيءَ مونکي جنم ڏنو آهي مان آن سان جڪڙيو پيو هجان ها .... ڪاش هڪ دفعو مان سنڌ ڏسان ....“ هن ڏاڍي حسرت مان چيو ۽ پوءِ جڻ ڪنهن سان خيالي طرح مخاطب ٿيو....

”بابا مون ڇڏيون سڀئي ڳالهيون، جنهن کي جيئڻ ڪپي ٿيئن وڃي جيئن، پر پهلي مون لاءِ منهنجي وطن جو رستو کوليو.... مونکي سنڌ اچڻ ڏيو.“

منهنجي دل ڀرجي آئي، مان هُنجي جذبات ۽ احساسات جو اندازو نه لڳائي رهي هيس جو هن دردِ ڀلي مُرڪ مرڪندي پاڻ ئي چيو:

”ها .... ڏاڍو جذباتي آهيان .... مان جذباتي ڇو آهيان.... ڪجهه نه هوندو جو سونکي نئو ملي ۽ مان مران پيو .... پئي خيال ڪان نه توسان ملي سوچان ٿو ڏسي نه ڇڏي سنڌ سون...“

سونکي هن جي اکين ۾ چمڪيلي آلاڻ نظر آئي پر هو رُڪندو ناهي، درد اکين تائين پهچڻ ڪان اڳ سندس من جي گهراين ۾ گم ٿي هڪ نئون زخم بڻجو پوي.

سوهن ڪلپنا ڊرنڪ ڪونه ڪري پر نه پيئڻ جو قسم به ڏونه ڪنيو اٿس. اڌ ڇڪيل سگريٽ رک دانيءَ ۾ ڇٽيندي چوڻ لڳو:

”ماهتاب، ڪي ڏک اهڙا آهن جو ڪڏهن ڪڏهن سونکي اهو زهر پيئڻ تي مجبور ڪيو ڇڏين. تڏهن مان ٽيپ تي مائي ڀاڳيءَ جو ڪيسٽ ٻڌندو آهيان.

’هتان اوڏا منهنجا سڄڻ .... وساري ويڻا الا ....‘

”خيالن ۾ وڃائجي ڪڏهن سکر، ڪڏهن حيدرآباد، ڪڏهن ڪوٽڙي، ڪڏهن ڪراچيءَ ۾ پيو گهمندو آهيان ۽ ڏک وچان ٺ ڇاتي ڇڄڻ لڳندي اٿم.... ’منهنجو وطن .... منهنجو وطن .... مان نه نئو وڃي سگهان....‘ سوچي سوچي جڻ دل ٻيهو رهي....“

هن ڪي پل ماٺ رهي نئون سگريٽ دکايو ۽ وڏو ڪش ڀريندي پنهنجي ڳالهه جاري رکي.

”سونکي سنڌ سان بي پناهه محبت آهي، اندران اندران خالي ٿيندو ٿو وڃان .... بس هڪ بوتو آهي منهنجو جسم، اُن اندر فقط هڪ باهه آهي جا اُن بوتي کي سنڌ جي ياد ۾ لڳل آهي.... گهڻا دفعا ايئن به سوچيم نه مذهب بدلائي هميشه لاءِ اتي اچي رهان، پر مان هندو ڪهڙو آهيان جو مسلمان ٿيان! روز دک ڏينهن زندگيءَ مان ڪٽي ٿو روز هڪ ڏينهن مان پنهنجي وطن ڏسڻ جي آس کان پري ٿيان ٿو.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مونکي لڳو ته پولار جون ۾ انتهائون ماڻهو سگهن ٿيون پر موهن ڪلپنا جي دل ۾ سنڌ لاءِ جيڪو پيار آهي انجو ڪو انت ناهي.

جنگ جي ڏينهن ۾ هن ڪا ڊاڪيو مينٽري فلم ڏٺي هئي، اهو واقعيو ٻڌائيندي سندس تاثرات مونکان ڪڏهن نه وسرندا ....

هن انڪي ترسي ترسي، وڇايل لهجي ۾ چيو:

”ڪراچي .... ڪراچي آهي ٻر ڪراچي تي نٿي ڪريا .... مونکي لڳو اهو شهر ڪراچي نه هو .... منهنجي ڇاتي هئي.“

انڊيا ۾ هر سال چارئي مهنا سخت برساتون پون، تڏهن سنڌ جي برساتن کي ساري، مٽيءَ مان آئندڙ مهڪ کي محسوس ڪري هو بنهه بيحال ٿيو پئي انڪري مئي جون جي مهيني ۾ سدائين بيمار رهي- وطن کان وڇڙڻ جو ڏک هن ايتري قدر پاڻ تي طاري ڪري ڇڏيو آهي جو غير ارادي طور ڪانٽس اهڙو اظهار پيو ٿيندو- عمرين جو ذڪر نڪتو ته چوندو.

”مان ته آسي سالن بعد ٻه ايئن هوندس؟ سو ٻڌاپو نه، ڏسندس ته موت ئي- اِها سنڌ ته ناهي جڏهن نه ڏسي سگهان!“

آلهاس نگر مان بمبئي اچڻ وڃڻ جو پڇيو مانس ته درديلي نوع ۾ چيائين:

”مان بمبئي ڪٿي وڃان .... بمبئي ڪهڙي ڪراچي آهي جو وڃي، مان ته پنهنجي جيجل سنڌ سان ملڻ آيو آهيان ....“

موٽر بائيڪ تان ڏڪ کائڻ جو واقعو ٻڌائيندي به هن سنڌ کي ياد ڪيو:

”اڪل ويهه سال ٿيا، ٽنگ جي ساڄي مري وٺان ماس جو ٽڪر ايئن ڪٽيو جيئن سنڌي سنڌ کان.“

موهن ڪلپنا جي هر لفظ ۾ اندرجا آدما هيا جن مونکي به اداس ڪري ڇڏيو ڪيس به ڪو انجو احساس ٿيو، مونکي خوشگوار موڊ ۾ ڏسڻ لاءِ مشڪندي چيائين:

”ماهتاب، ٻئي پيري ان موٽر بائيڪ گوڏي تان ماس جو ٽڪر ايئن اڏايو جيئن ’.... ڪنهنجي ادبي عزت لاهيندو هجي.“

هُن پنهنجي ڪامريڊ دوست جو نالو ڪنيو ته مونکي ڪل اچي وئي.

گهڻا ماڻهن کي ڄاڻ هوندي ته موهن ڪلپنا، ٻارهن کان سورهن سالن جي عمر تائين سائيڪل هلائڻ ۾ سڄي ڪراچي اندر پهريون نمبر ليکيو ويو. برنس روڊ تي ڇٽن ڇٽن نينگرن کي سائيڪل تي ڪٽي آهي ڪرتب ڏيکاريندو هو جو ماڻهن جي زبان تارون سان لڳي وينديون هيون. انڊيا جي شهر دليءَ ۾ پڻ هن اهڙا مظاهرا ڪيا جو ماڻهو هلندي بيهي رهندا هئا. فل اسپيڊ سائيڪل هلائي پاڻ ٽپو ڏيندو، سائيڪل ٽيهه چاليهه فٽ اڳيان ڪري پيا لڳي، پوءِ ٽئي جهيڙو جهامنداس جو. ان ڪرتبن ڏيکارڻ جي صلي ۾ هن ٽيهه کن مارون کاڌيون ۽ ڏنيون آهن. هاڻ مس وڃي ڪي اهي شوق ڏاپريا اٿس.

اهو ته هرڪو ڄاڻي ته موٽر بائيڪ نوجوانن جي دلپسند سواري آهي پر ڪلپنا جهڙي مانجهي مڙس کي به اها هلائڻ جي هير آهي. اِن مائي سلوڪان ڪيس ڏاڍا ڏک ڏنا آهن، آلهاس نگر ۾ نارائڻ پارتيءَ جي گهر جڏهن ساڻس پهرين ملاقات ٿي، تڏهن به هن تازو ڏک کاڌو هو ۽ ان تڪليف واري حالت ۾ مونسان ملڻ آيو. هو ڏک ايئن کائي ڇڻ جليبيون کائيندو هجي، تنهن ڏينهن به چيائين:

”مون زندگيءَ ۾ گهڻي ڏک کاڌا آهن، جا نئين ڳالهه ناهي، نئين ڳالهه اِها ٿيندي ته مان ڏک نه کان، هاڻ ته ڏک کائڻ ۽ رت وهائڻ تي هري ويو آهيان....“

ڪلپنا جي زال ڪمل کي، هن جي موٽر بائيڪ هلائڻ تي سدائين اعتراض رهيو آهي. اها ڳالهه ڪلپنا خود مونکي ٻڌائي ته جڏهن به ڏک کائيندو ته هوءَ کيس چوندي آهي: ”ڇا تون منهنجو ساهه ڪڍندين؟ واپس ڪر اها بائيڪ.“

موهن ڪلپنا هونءَ ته سندس هر ڳالهه مڃي پر اها اصل نه، ڇو ته موٽر بائيڪ هلائڻ جي کيس هير پئجي وئي آهي. تڏهن ڪمل وري سندس ٽي لفظ ياد ڏياريندي چوندي اٿس:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”پاڻ ئي تہ چوندا آهيو، مون اهڙو ڪو ماڻهو نہ ڏٺو آهي جنهن جو مٺو آچو هجي ۽ بائيڪ هلائيندو هجي.“

”چو تہ جوان ان عمر تي پهچن ئي ڪونہ، موٽر بائيڪ معنيٰ جنت نشين، هي ۽ هاي تہ موٽر ۽ ڪري تہ سائيڪل.“

موهن جي سڪيلڊي ڏي ۽ گيتا ہ ڪيس اها هلائڻ کان منع ڪندي ڪار وٺڻ لاءِ چوندي آهي. اڄڪلهہ هو ڪار وٺڻ لاءِ غور پيو ڪري سندس اهو فيصلو يقيناً دانشمندانو ليکبو، چو تہ موٽر بائيڪ پويان هن جيترا خرچ ڪيا آهن اوترو خرچ ڪار خريدڻ ۾ نہ اچيس ها. پاڻ سان پيش آيل حادثن جو ذڪر ڪندي چيائين:

”ماهتاب، ڊاڪٽرن مون مان جام ڪمايو آهي، پر چا ڪريان هلائڻ جي عادت پئجي وئي آهي، انکي نٿو ڇڏي سگهان، ڇڻ سائس ڪو پراڻو عشق هجي- سو زندگي بس ايئن ئي آهي، موڙ وڪڙ ۽ هڪ ڏيهن ڪرئش!“

”خدا بچائيندو.“ چيم.

”ڪرئش تہ هر ڪو ٿيندو آهي، پر مان چا ڪرئيش ٿيندس؟ ڪونہ ٿيندس.... تنهنجي ليک ۾ نسيم ڪرل، تاج ڪي چيو تہ پنهنجي آلبم ۾ منهنجو فوٽو نہ وجهہ جو جهنجا تو رکيا تن چالاڻو ڪيو آهي- انکي آئو سجيشن چئبو آهي.... مون وٽ ڪو اهڙو احساس ناهي.... حالانڪ زندگي ۽ جو هڪ هڪ پل مون ماڻيو آهي يا پوڳيو آهي.... مون زندگي جي موسمي جي پوري رس پيئڻ چاهي آهي تہ خدا جا فرشتا حڏهن وٺڻ اچن تہ ڪين ڏوڳ نصيب ٿئي.“

موهن ڪلپنا ڪي ادب جي ميدان ۾ چڱا تلخ تجربا ٿيا آهن- چوڻ لڳو:

”اسين جڏهن قلم ڏا ڪٿون تڏهن آ ڪرين ۾ منهن ٿا وجهون.“

دوستن ڪي مخالفتن کان بچائيندي، پاڻ مخالفتن جي منهن ۾ اچيو وڃي- دوست تہ بچي ويندس پر توبين جا رخ هن ڏي ٿي ويندا، جن جي آجيان پنهنجي نرالي اسٽائيل ۾ ڪلي ڪلي پيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪندو چيائين:

”مان ساراه يا گلا تي هڪ سمان رهان، نه آسمان ۾ اڏامان نه پٽ تي ڪران.“

ايڊيٽرن کي ذميدار فرد جي حيثيت ۾ ڏسڻ جي خواهشمند، ڪلپنا کي اها ڳالهه بنهه پسند ناهي ته هو بنا تصديق جي غلط تحريرون ڇاپيندا وتن، هن جو چوڻ آهي، اهو ته ٽيوراه گناه جو ليکڪن جون تخليقي قوتون برباد ڪرڻ. ادب يا قوم سان واسطو رکندڙ سوال ذاتي سطح تي نه، خارجي طور کڻڻ کپن. باقي ڪو قلم هٿ ۾ کڻي يا لاليپاپ، اها هنجي پنهنجي چونڊ آهي. پنهنجي خيالن جو اظهار ڪندي ڪلپنا چيو، ”احساس ڪمتري، حسد يا تخليقي قوتن جي ڏيوالي ماتحت اڪثر ڪن نيم اديبن جي مغز جي تاڪي ڦرندي آهي ۽ هو ڏينهن ڏٺي پوائتا خواب ڏسڻ شروع ڪندا آهن. پنهنجي بيمار آتما کي امنگ ڏيارڻ لاءِ هو ڍهل جي ڏونڪي تي پاڻ کي اوچ هئڻ جي گار ڏيندا آهن. سمپادڪن جي خوشامد ڪندا آهن، ۽ دل جو بغض ڪڍي تتل ڇاتيءَ تي خوشفهميءَ جو ٿڌو چنڊو هڻندا آهن.“

تازو هند جي ڪنهن اخبار ۾ ڪيس دوستن سميت سنڌي سماج ۽ ٻولي وغيره جو دشمن ڪوٺيو ويو، جنهن جي جواب ۾ هن ورائيو:

”پوري هند سنڌ ۾ فقط ڇريا ۽ بيوقوف هنن لاءِ اهڙي سوچ رکي سگهن ٿا جيڪڏهن پنهنجي زبان، ادب ۽ قوم لاءِ ڪم ڪرڻ هڪ سازش آهي ته واقعي اهو صليب اسان پنهنجي ڪلهن تي کنيو آهي.“

مان موهن ڪلپنا جي حاضر جوابيءَ جي ته اڳ ئي قائل آهيان، سندس اهو جواب ٻه خوب هو.

١٥ آگسٽ ١٩٥٥ ۾ ديس ’ستيا گره‘ لاءِ گوڏا آماڻيو ويو. موهن ڪلپنا نه صرف سنڌين ۾ بلڪ پوري هندستان ۾ واحد اديب آهي جنهن پورچو گيز جي بندوقن سامهون سينو ساهيو. ان بابت سندس لکيل ڪتاب ’اڃا رات باقي آ‘ ڪيس هندستان جي

هر دلعزيز ليکڪ بڻائي ڇڏيو، پر هو پنهنجي ان ڪارنامي ڪان مطمئن ڪونه پئي لڳو. ڏاڍي ڏک ۽ حسرت مان چيائين: "ڪنهن به طرح سنڌ کي پيو هوش محمد يا هيمون ڪالاڻي نصيب ۾ لکيل نه هو، مان ٻچي ويس."

ليکڪ زندگيءَ کي پنهنجي ڪان وڌيڪ ويجهڙائيءَ ڪان ڏٺو ڏسن انڪري پنهنجي جي پيٽ ۾ هو ان سان پيار به وڌيڪ ٿا ڪن. موهن کي به زندگيءَ سان بيحد پيار آهي. هن تمام گهڻا ڏک ڏٺا آهن، انڪري سندس سوچون نهايت سهٽيون آهن. هو سڄي زندگي تلوار جي ڌار تي هليو آهي. هن جا پير رتو ڇاڻ آهن. هن زهر بي سوچيو آهي ۽ رت ۾ قلم ٻوڙي لکيو آهي. ڪن حالتن ۾ ته هن اهي زهر ڀريا شيشي جا گلاس به ڪاڻي ڇڏيا آهن جن سندس اندر کي جڻ ڪيي ڇڏيو هجي. ڪمل هنجي زندگيءَ ۾ چپر ۽ چانوَ ٻڌجي آئي جنهن جي قربن ۽ قربانين جا اڻ ميا داستان ٻڌائيندي چوڻ لڳو:

"ڪمل جي منهنجي زندگيءَ ۾ نه اچي ها ته ڪڏهن ڪنهن مندر يا شمشان ڀوميءَ ۾ زندگيءَ جو آخري ساهه کڻي به چڪو هجان ها."

الهاس نگر ۾ ڪمل سان مان تمام ٿوري دير لاءِ ملي هئس پر سندس موهيندڙ سڀاجهي صورت ۽ قربائتو انداز مونکي سدا ياد رهندو.

موهن ڪلپنا Creative Personality آهي. هن لاءِ ڏينهن روشن ۽ رات اونداهه ٿئي، هو اصولن کي ڪلا سمجهي پنهنجي ننگن ڄاڻ. هن ۾ ٿوڪي مسيحا جيان شهادت جو جام پي Fixed Character ڪونه ٻڌجي. هن لاءِ اصول، آدرش حاصل ڪرڻ جا ڌرم آهن، جيڪي ڪونه حاصل نه ٿيڻ جي صورت ۾ ترڪ ڪيو ڇڏي.

هو هڪ حد تائين طنز ته برداشت ڪري سگهندو آهي پر جي اها گستاخي ۾ تبديل ٿئي ته ان ۾ لکندڙ جو خسيسپڻو ڏسندو آهي. پوءِ مشڪل سان ئي ڪو سندس قلم جي ڪات کان ٻچي سگهي. پر وس پڄندي ڪنهن جي دل ڪونه ڏکائي. هڪ شخص ڪيس رنجايو ته هن به کي سخت لفظ ڪم آندا

جنهن جو پوءِ ڪيس ايترو ته ارمان ٿيو جو ما گهڻين بيمار ٿي پيو. بيماريءَ ۾ هن قرآن پڙهيو:

'سڀئي انسان ڪي ميوي دار وڻ جيان هئڻ گهرجي، ڪير هنکي پٿر هڻي ته موٽ ۾ وڻ ميوو ڏي.' قرآن پڙهي هن روئي ڏنو ۽ ان شخص کان معذرت ڪندي پنهنجي لفظن تي ڏک ظاهر ڪيو. اها ئي ڳالهه آهي ته ان چڱي مڙس وري اهو معذرت نامو در در ڏيکاري ڪيس خوار ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ته، "اي لوڪو، ڏسو. ڪيئن نه پنهنجي گناهن جي مونکان معافي گهري اٿس. ها ها ها!"

ڪلپنا جتي پير رکي اتي دشمني رکي ڪونه سگهي. سندس مخالف گهڻئي آهن پر دشمن هڪ به نه، منگها رام ملڪاڻي، رام پنجواڻي کان وٺي هري تنواڻي ۽ نند ڇڳاڻي تائين مڙني ڏهين جي اديبن سان سٺا تعلقات اٿس. هو آزاد سوچ ۽ فطرت جو مالڪ آهي. پنهنجي ڪردار جي پاڪيزگيءَ تي ناز اٿس جنهن جو مثال هن نهايت ئي خوبصورت انداز ۾ پيش ڪندي چيو:

"منهنجو من جامع مسجد آهي، جتي فرشتا نمازون پڙهڻ ايندا آهن."

اها آبزرويشن رگهو موهن جي پنهنجي ناهي. پيا به ڪيس ان نظر سان ڏسن ٿا.

ڳلن ۾ تورڻ جهڙو اسانجو پاڙو، مشهور ليکڪ وشنو ڀاٽيا، جيڪو هڪ نيڪ انسان آهي ۽ نيڪ انسانن جو قدر ڪري ڄاڻي تنهن موهن کي چرچ جهڙو مقدس ڄاڻيندي چيو:

"امريڪا ۾ گرجا گهرن طرفان اعلان ٿيل آهي ته جنهن کي به خود ڪشي ڪرڻ جو خيال اچي ته اهي فقط هڪ دفعو اسان سان ڳڌجن. سونکي جڏهن آتم هتيا ڪرڻ جو خيال ايندو آهي ته مان تو وٽ هليو ايندو آهيان ۽ اچان ته مان زنده آهيان."

سنڌ ڌرتيءَ جو سچو سپوت هئڻ جي ناتي شرافت، غيرت ۽ خود داريءَ سان ڳڌ ٿورو ٿورو غرور به اٿس، جو سر گهڻئي دفعا وڍايو اٿس پر ڪٿي جهڪايو نه اٿس. پنهنجي ارمانن ۽

خواهشن کي پورو ڪرڻ لاءِ نه ئي خود غرض بڻجي نه ئي ڪنهن جي خوشامد ڪري- انهيءَ ڪري پير ۾ چڪر اٿس جو سدائين پيو نوڪريون مٽائيندو، هونءَ نوڪري ڪرڻ ڪلپنا جي فطرت ۾ ناهي پر فلم ۽ ڊسٽريبيوشن لائين ۾ ڏاڍا نقصان سهڻ ڪري ڪيس گهر هلائڻ لاءِ ڪو وقت نوڪري ڪرڻي پئي هئي- مان جڏهن انڊيا ۾ هئس تڏهن پبلڪ ريليشننگ آفيسر هو اڄڪلهه بزنس پيو ڪري تنهن ۾ به پارٽنرن سان اختلاف پيدا ٿيڻ ڪري ٻه ٽي آفيسون بدلايون اٿس- پر آفيس وري ڇاڄي مان ته انڪي ليڪن جو ڪلب ئي ڪوٺيندس، جو مونکي پڪ آهي ته ڪلپنا جيتر پنهنجي ارد گرد ٻه چار اديب دوست نه ڏسي تيتر هن ڪان بزنس جا ليکا چوکا نبيرڻ ئي ڪونه.

ڏيءَ ۽ زال ڪي وڏ ڪان وڏ سک ڏيڻ جا خواب ڏسندڙ ڪلپنا، اڄڪلهه لکن جون بلڊنگس سيل ڪري چڱا ڏوڪڙ ڳڏ ڪيا آهن، ماءُ هي دعائن ۾ ڪيس وڏو يقين آهي، ٽيهين آڪٽوبر ٧٦ ۾ جڏهن سندس ماءُ گذاري، تڏهن هنجي ڪمائي پنجن هزارن مان چار، ٿي، ٻه ۽ هڪ هزار مهينو تي وڃي بيٺي ۽ نيٺ بند ٿي وئي- هن ١٩٨٠ ۾ ٽيهين آڪٽوبر ماءُ ڏي ياد ڪندي چيو:

”ماءُ مونکي آسيس ڏي ته جو مان تنهنجي لاءِ نه ڪري سگهيس اهو مان پنهنجي زال لاءِ ڪري سگهان، جا پڻ هڪ ماءُ آهي .... منهنجي ڏيءَ جي.“ ان ويل ڪيس ايئن محسوس ٿيو ڄڻ ماءُ سڄي جهان جون خوشيون سندس قدمن ۾ جهڪائڻ جون دعائون ڪندي هجي.

ڪلپنا ڪي ڪنهن اٿاتل سچ جي مسلسل ڳولها رهي آهي- جتي ڪيس سچ نظر نه آيو، اها راه ڇڏي نئين راه تي پنهنجا قدم رکندو- نيون زندگيون گذارڻ، نيون راهون اختيار ڪرڻ ڪري هن تي تضاد جون تهمتون، موقعه پرست ۽ منافق جا لقب لڳندا آهن، پر انجي ڪائي پرواه نه ڪندو- سندس چواڻي، سڄي بمبئي ۾ گني ساماناٽي ۽ لعل پشپ ڏانسواءِ ٻيو ڪير به ناهي جيڪو هنجي من جي سچائي ۽ ساهس کي پرکي سگهي. اهي ئي ماهر

ٽوڙين جيان هن جي من ماڳر مان هر راز ٻاهر ڪڍي ايندا آهن، انهن گهٽگهرن دلدار دوستن کان ڪلپنا جو ڪو به احوال ڳجهو ناهي.

جتي ڪيس سچ ۾ اصليت نظر نه آئي، اتي هن ورهين جا ناتا پلن ۾ ٽوڙيا آهن. هن پنهنجو هڪ مڱڻو به محض انڪري ٽوڙيو جو مڱينديءَ ڪي 'جارج' ۾ لنچ دوران سلاد جي پليٽ مان ڪلپنا جو بصر ڪائڻ نه آئڙيو. ڪيس ڪنهيءَ ڪنيو جو اهڙو اظهار ساهيڙيءَ معرفت ڪلپنا تائين پهچايو. هو ته چڻ ڪو موقعي جي تاڙ ۾ هو سو اتي جو اتي سمورا ٻنڌڻ ٽوڙي آجو تاجو ٿي پيو.

مڱينديءَ، ڏکي ماٺ ڏسي ڪيس فون ڪيو، ته ڪلپنا چيس:

"مان سمجهان ٿو ته هڪ مڙس ۾ تهذيب جون جي ڳالهيون هئڻ گهرجن آهي مون ۾ ناهن. تنهنڪري بهتر ائين ٿيندو ته تون پنهنجي لاءِ ڪو ٻيو پتي ڳولهه."

ان چنيسر ڪي هٿ وٺي وڇائڻ ڪانپوءِ هوءَ ويچاري گهٽي رني رڙي، پر پنهجي وڏيءَ جو نه ويج نه طبيب! موهن جي دوستنن به ان ناريءَ جي حق ۾ گهڻئي سفارشون ڪيون پر هن تي ڪو اثر نه ٿيو، رهندو ٺپ جواب ڏنائين:

"ڪيس چئو، موهن ۾ ڪو ڪلچر ناهي. ڪلچر نٿو سيکاري ته عشق ڪندي ڪو بصر نه ڪائبا آهن."

ان فيصلي ڪانپوءِ ڪاپنا ٻڌايو ته ان رات پنهنجي اندر جو سمورو درد ۽ زهر هن پنهنجي هڪ ليک 'آئيني اڳيان' ۾ ظاهر ڪيو. جيڪو پوءِ 'ڪوڃ' جي ڪلپنا شخصيت پرچي ۾ ڇپيو. بهرحال اج به ڪلپنا ڪيس ويساري نه سگهيو آهي. هو ڪنهن ڪي ويساري ٿي نه سگهندو آهي. ان ريت باهن ۾ سڙندي تلائن ۾ غوطا ڪائيندي هن ڪمل جهڙي ڪونج ٿي حاصل ڪيو، جنهن سندس ڏکن جا گهڻئي صليب ڍويا آهن.

مان ڪي به وڏا دعويٰ ڪوه ڪريان پر به محسوس ڪيو اٿم ته مونکان اهي ٿي انسان متاثر ٿين جن ڪي منهنجي روح جي سادگين ۾ صداقتن جون ڪي جهلڪيون نظر اچن. شايد ته ڪلپنا ڪي به ان صداقت جي ڪا جهلڪ نظر آئي ۽ هن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنهنجي حوالي سان هڪ بيان لکيو جنهن ۾ پاڪ‌ڀارت اتحاد، ن ۽ ترقيءَ جو حامي ڪوئنيندي نفاقن ۽ ورهاڱن کان نفرت جو اظهار ڪيو. مون ڪلپنا جي سچي ۽ کري جذبن وارو بيان ڇپائڻ جي انڪري ضرورت محسوس نه ڪئي جو ان کي جن پڙهيو انهن ذريعي ايڏي ته شهرت حاصل ٿي جو ڇپجڻ سان به نه ٿئي ها. اها ٻي ڳالهه آهي ته ڪن اهو افواه هلايو ته مون اهو بيان 'اندر جنين‌آج' جي پڌرائي جي موقعي تي فوٽو اسٽيٽ ڪري پبلڪ ۾ وراهيو. پر ثابتي‌طور هو اهڙي ڪا ڪاپي پيش ڪرڻ کان بنهه بي‌وس رهيا. مان حيران ٿيس ته بيان ڇپائڻ لاءِ منهنجو پنهنجو ڪتاب موجود هو، پوءِ مونکي اهڙي ضرورت ڇو پيش اچي ها. بهرحال پنهنجي پنهنجي سمجهه آهي ان کي ڇا ٿو ڪري سگهجي.

هڪ ذمه دار اديب جي ناتي ڪلپنا کي پوري دنيا جي انسانن سان محبت آهي. هن جو ايمان آهي ته ليکڪ کي وڏي دل ڌارڻ گهرجي. ڪٿي به ڪو سياسي، مذهبي، سرحدي، ذات پات، فرقن، صوبن، زبانن، تهذيب، طبقي، جنهن ۾ رنگ پيد جو ڪو اثر هنجي نظريه حيات ۽ فلسفئي ادب تي نه پوڻ گهرجي. هو چئي ٿو، "اسان فنڪارن کي پيار ڏيڻ گهرجي هيري کان سخت.... ساگر کان گهرو." مونکي اهي سڀئي صفتون موهن ڪلپنا ۾ واضح طور نظر آيون.

ملڪه ترنم نورجهان، موهن ڪلپنا جي پسنديده گلوڪاره آهي. هو سنگيت جو بيحد گهڻو شيدائي آهي، آخر ڇو نه هجي، پاڻ به ته شهنشاهِ ادب آهي، پر پاڻ لاءِ چئي ٿو:

"برسات جي گل جيان مون ۾ نه تازگي آهي نه خوشبوءِ مون وٽ صدين جو اوجاڳو آهي.... پيت کي هٿ لايان ته انکي به ننڊ وٺيو وڃي...."

مونکي لڳو ته موهن جون اهي موهيندڙ ڳالهيون ئي هنجي شخصيت جو سڀ کان اهم پهلو آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيس ڇهرا پڙهڻ جي چڱي پرک آهي- دادا چندر جي گهر، محبوب جي تصوير ڏيکاري مانس ته حيرانيءَ مان چوڻ لڳو:

”اڙي! هي ته منهنجو ننڍو ڀاءُ پيو لڳي....“

”برابر، ڪي لڇڪس اوهان جهڙا اٿس.“

منهنجي ڳالهه تي مرڪي هن تيهائين سڪ مان تصوير کي ڏٺو.

”دلدار ماڻهو آهي محبوب، پر هڪ ڳالهه چوان؟“

”چئو....“

”هي ڪجهه مون وانگر آهي، هن کي سڀ ڪجهه ”مڪمل کپي، مڪمل پيار، مڪمل وشواس، مڪمل انڊراسٽينڊنگ ته هو خوش رهندو باقي دنيا ڏانهن اک نه کڻندو ....“ موهن جون پرشوق نظرون اڃان به تصوير تي لڳل هيون ۽ مون هن ڏي پئي نهاريو ته اڳتي ڇا ٿو چئي.

”محبوب دل جو ايئن صاف آهي جيئن تاج محل- مان ضرور ڪيس ڀاڪر پائيندس- مان هنجي ڳان تي چمي ڏيندس.“

مان محبوب جون تعريفون ڏاڍي غور سان ٻڌي رهي هئس جو اوچتو هن مونڏانهن نهاريندي چيو:

”پر جنم وشواس هوا ۾ ڪونه بيٺو آهي، هن به ته ڪجهه پنهنجي ماهتاب ۾ ڏٺو هوندو.“

مان حسب معمول چڙو مرڪي پيس. هن تصوير ڊائريءَ ۾ رکندي چيو:

”محبوب کي چئجانءِ ته يار ڪڏهن ضرور گڏجنداسين- زور زور سان کلنداسين، ماٺ ماٺ ۾ روئينداسين- ايئن چوندي هو اداس ٿي ويو، شايد کيس يقين نه پئي آيو ته اهي خواب جيڪي چوڻيهن سالن کان هو ڏسندو اچي سي ڪڏهن سچا به ٿي سگهندا، پر مونکي يقين آهي ته هو هڪ ڏينهن سنڌ ضرور ايندو.

ڪا دير ماٺ رهي هن پاڻ سان آندل هينڊ بيگ مان سگريٽ جو نئون پيڪٽ ڪڍيو ۽ انکي کوليندي چوڻ لڳو:

”مونکي محبوب سان ماڻ جي ڏاڍي سڪ آهي، انڊيا

سوڪليئس، ڪيس ايئن لڳندو ڇڻ مان ڪيس نه پاڻ تو ڪي گهمائي رهيو آهي."
اهو ٻڌي مون محسوس ڪيو ته ڪلپنا ۾ ايڏو ته خلوص
هو جنهن ڇڻ هند جي سڄي سنڌين جي نمائندگي ٿي ڪئي.
"تمام ٿورا مرد ٿين جي ايڏا بلند حوصلا ۽ عقيدا رکن ٿا،
پائي مان ته ان شخص کي نمسڪار ٿو ڪريان. مان سمجهندو
هئس منهنجي ڪردار جي بلندين تي پهچڻ لاءِ زندگيءَ ۾ قدم
قدم تي بندگي ڪرڻي پوندي ۽ پنهنجي وجود جا ڪي حصا
ڪٽڻا پوندا، ڪٺور تپسيا ڪرڻي پوندي پر جنهن دوست محبوب
کي، ماهتاب جهڙي سپاجهي ....
شريڪ حيات ملي ته انجو بلند ٿيڻ ڪجهه ڪجهه فطري آهي."
"ايڏيون خوبيون مون ۾ ڪٿي، مان ته سمپل سمپل آهيان ...."
"تنهنجي ان سمپلسٽي ۾ ئي ته تنهنجي ڪردار جي
سونهن آهي ماهتاب. اديب ٻن ڳالهين سبب مهان ٿيندو آهي.
هڪ ته پنهنجي آزمودن طرف سچائي ۽ ٻيو ان سچائي جي اصليت
جي صحيح ڄاڻ. تون سڀئي ليکڪا ڇو ٿي سگهين، نه ته تون
سمپل سمپل لکندي سوچيندي آهين 'اهڙي ڪا ڳالهه ناهي'، ڇو ڪاڻ
جو پنهنجن آزمودن ۽ ڄاڻ موجب پاڻ طرف ايماندار آهين. انڪري
ئي عزت ۽ احترام جي مستحق آهين."
"اها ته اوهانجي مهرباني آهي جو مونکي ايئن ٿا سمجهو
نه ته ...."
"اهڙي ڪا ڳالهه ناهي، ائين نه؟" ڪلپنا منهنجا لفظ
جهٽي مرڪندي پڇيو ته مان شڪي ٿي ويس.
"ماهتاب، مان به من ۽ آتما سان سمپل سمپل آهيان،
تمام ٿورن وقتن تي مون چهري تي نقاب چاڙهيو آهي پر تو مونکي
سڃاڻي ورتو."
مان چپ ....
"مونکي ته فقط سترهين رات خبر پئي ته ماهتاب
محبوب آئي آهي سو بس ايتري ڇڪ ٿيم ته پنهنجو همرطني ڏسان،
هڪ سنڌي مسلمان عورت، جا مون ورهاڱي بعد نه ڏٺي هئي....پر

توکي نہ ڏسان ها تہ پاڻکي ڏاڍو سچو سمجهان ها."

ايتري ۾ چانهہ اچي وئي تہ ڪپ مان سِپ ڀري چوڻ لڳو:

"مان اتي ڏاڍو خوش نہ ٿيس جڏهن شيخ اياز چيو، 'موهن ڪلپنا هندستان ۾ سنڌي ٻوليءَ جي آخري آس' يا امر جليل چيو تہ 'سنڌي ڪهاڻي جو ڀيو نالو موهن ڪلپنا آهي' تہ شوڪت حسين شوري لکيو 'موهن ڪلپنا سنڌي ٻوليءَ جو بادشاهہ آهي'، يا ڪنهن ٻئي لکيو تہ 'موهن ڪلپنا هڪ دور هڪ جڳ آهي....' ان ۾ تہ فقط موهن جو فنڪار ئي پڌائڻ ۾ آيو .... ڪلپنا خود ڪٿي هو .... پر تو مونکي ڀهريائين بحيثيت هڪ سڄي انسان جي ميڄيو آهي. مان وڏي ليکڪ کان سڄو انسان ٿيڻ پسند ڪندو آهيان.... ڇا ڪپي مونکي وڌيڪ، ڇا ٿي سگهي ٿو ان کان وڌيڪ دنيا ۾ موهن ڪلپنا لاءِ تہ ڪيس اهو سمجهيو وڃي جو هو آهي."

موهن جي شخصيت ۾ جيڪا مقناطيسي ڪشش آهي تنهن کان ڪنهن کي انڪار هوندو. مان تہ چوان، انڊيا وڃي ڪير موهن سان نہ مليو تہ معنيٰ ڪنهن سان نہ مليو. ان سان مليو تہ ڄڻ سڀ سان مليو. هو بظاهر اڪيلو انسان پر هن ۾ دنيا آباد آهي. ڪڏهن تہ ايئن لڳي ڄڻ سمورو سنڌين جو روح هن هڪ ۾ سمايل هجي. مان انڊيا جي صرف ٻن شهرن تائين وئي هئس پر هن سان ملي مونکي لڳو ڄڻ مان سڄو هندستان گهمي ورتو هجي. هن سان ملي، ڪنهن سان نہ ملڻ واري کوٽ بہ پوري ٿيو وڃي، ڇو تہ هو نہ رڳو هند سنڌ جو سپر رائيٽر آهي پر سپر انسان بہ آهي.

اهڙن انسانن جي زندگيءَ کي جڏهن ڪو لوڏو ايندو آهي تڏهن ڌرتي ڌڏي ويندي آهي، ڪائنات ڪنبي اٿندي آهي! ويجهڙائي ۾ موهن ڪلپنا جي هارٽ اٽيڪ سنڌس پرستارن ۾ گڏگهرن کي اهڙي ئي قيامت جو نظارو پسايو، پر شايد تہ قدرت کي ڪهل پئي ۽ هن ڪلپنا کي نئين زندگي ڏيئي ڪروڙين دلين کي جياري ورتو.

موهن ڪلپنا کي محمد ابراهيم جويو صاحب ۽ پيرحسام الدين

راشدي لاءِ وڏو احترام ۽ قرب آهي- هن چيو ته جويو صاحب پنهنجي سڄي ڄمار ادب کي ڏني آهي، هن جو مطالعو وسيع آهي ۽ انساني دوستيءَ جي اعليٰ سوچ اٿس. راشدي صاحب جي ڪتاب 'هو ڏوٿي هو ڏينهن' تي پنهنجي راءِ ڏيندي چوڻ لڳو:

”مان زندگيءَ ۾ اهڙو ڪتاب لکي نه سگهندس، پڙهي بروقت خدا در گوڏا کوڙيم ته يا خدا راشدي صاحب جي عمر سوا سؤ سال ڪجانءِ، تندرستي سان گڏ اکين جي روشني سلامت رکجانئس جيئن اهڙا تاريخي ۽ ڪلاسڪ ڪتاب لکندو رهي.“

مون راشدي صاحب کي موهن جو اهو رايو ٻڌايو جنهن سندس ڇهري تي مسرت جا ڪيئي رنگ پکيڙي ڇڏيا. کيس ٻه هن لاءِ گهڻو پيار آهي. ڪلپنا جي اپوري آتم ڪٿا ڪنهن مئگزن ۾ پڙهڻ کانپوءِ ڏاڍي خواهش اٿس ته اها سڄي پڙهي- جڏهن ڪيترو وقت گذري وڃڻ کانپوءِ به سنڌ ۾ نه ڇپجي سگهي ته مون ان جو مسودو حاصل ڪري کيس روانو ڪيو جنهن کي هو نئين سنئين لکڻ ۾ مصروف آهي.

هڪ ڀيري موهن ڪلپنا، راشدي صاحب کي منهنجي معرفت ڪو ميسج موڪليو، هن سندس تحرير پڙهندي چيو:

”اکر ڏاڍا سٺا اٿس.“

”ها....“ مون مٺل آواز ۾ وراڻيو، جو بظاهر ته اهي برابر موتين جي داڻي جيان آهن پر بيهڪ ڪجهه اهڙي نرالي اٿن جو جيتر پڙهڻ جي پريڪٽس نه ٿئي تيتر مون پارا ڏکيائي سان سمجهي سگهن- پر راشدي صاحب پنهنجا پڪا اکر ئي سڃاڻبو وڃي ته موهن ڪلپنا جا اکر سڃاڻڻ ته هن لاءِ ڪو مسئلو ئي نه هو. موهن ڪلپنا ڳالهين ئي ڳالهين ۾ رشيد ڀٽي ۽ شيخ اياز جو ذڪر به ٿي آندو- تنهن ڏينهن کين ياد ڪندي چوڻ لڳو:

”رشيد ڀٽي کي چئج، تو سؤ دفعا منهنجو گيت ٻڌو ۽ ٻاڻ ئي چيو ته هو سفر جي ڊائريءَ جو عنوان ان گيت جي پهرين سٽ لکندو.“

”اهو ڪهڙو گيت؟“ پڇيم.

”جي ياد ايندا آهن، ڏاڍا ياد ايندا آهن.“ هن چيو.

”گيت ته ڏاڍو پيارو آهي، رشيد ڀٽي اڇا ته سفر جي ڪا ڊائري ناهي ڇپائي نه ته جيڪر اهوئي عنوان ڏئي ها، مونکي خاطري آهي ته هو زبان جو پڪو آهي.“ وراڻيم.

”اياز دوستي ٽوڙي ڇڏي پر هن ٽي اروڙ ۾ به هرڻ ڏسندي ڇيو ته اهي اياز ۾ ڪلپنا آهن جي روپا ماڙي ڏي نظر ڪري سنڌ جو عروج ڏسي رهيا هئا.“ ڪلپنا دک مان چيو.

”شاعرن جون ڳالهيون به خوبصورت خواب ٿين جيڪي اک ڪلڻ سان غائب ٿيو وڃن.“ وراڻيم.

”ڀٽيءَ دوستي قائم رکي پر خط نه لکيو، مون ڪيس سنڌ جو اداس روح ڪوٺيو هو، هن ماڻهن کي ڪلايو ٿي، مون هن جي نقاب اندران هڪ درد مند انسان جو چهرو ڏٺو.“

”اهو صحيح آهي ته رشيد ڀٽيءَ جي دل ۾ انسانيت لاءِ درد آهي، هو اسانجي ادبي انڊسٽري جو نهايت ئي شريف انسان آهي.“

منهنجي سنڌ اچڻ کان هڪ ڏينهن اڳ، ڊائننگ ٽيبل تي اسانجون ڪوڙ ڳالهيون ٿيون جيڪي ڄڻ موهن جي فيلنگز جو ڪلائيمڪس هيون. مان نتي ۾ڏائي سگهان ته هن جي احساس ۽ جذبن مون تي ڪيڏو نه اثر ڇڏيو.... هن جي هر لفظ ۾ اعتماد هو، خلوص هو ڇا ڇا نه هو....

”مان ايئن نٿو چوان ته مونکي نه ويسارج، جنهن کي ويسارجي مان اهڙو ناهيان .... پر خط ته لکنديءَ نه؟“

”ها، ضرور.“

”خط به دل جيان آهن بند ٿيا ته بند ٿيا، نه ته هلندا هلن.“

”ڪيڏيون نه گهريون آهن اوهانجون سوچون....“

”مان خود به تہ گهرو آهيان .... ياد ڪج ماهتاب، توکي ڏي نه چار ڏائر هئا، ان مان ٽي ته هميشه لاءِ هليا ويا، اڇا هڪ اٿئي، محبوب کي ڇئج ته سالا شينهن کي به پيارا ٿيندا آهن .... ڪلپنا تنهنجو سالو اٿئي، هن کي تنهنجو پيار گهرجي.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪلپنا جي لهجي ۾ ايڏو تہ خلوص هو جو منهنجون اکيون پرجي آيون.

”اسين فنڪار آهيون ماهتاب، تون منهنجي دوست محبوب جي پٽني آهين جو هڪ عظيم انسان آهي. شل تون هنجي دنيا ۾ هميشه سکي ۽ آباد هجين مگر ان کان الڳ بہ هڪ دنيا آهي جتي فنڪارن جا ناتا جسمن، عمرن، رنگن ۽ جنسن کان مٿي آهن.“

مان مات هيس ۽ ڏاڍي غور سان هن جون ڳالهيون ٿي ٻڌم، جن ۾ دورين جو درد هو.

”مونکي اميد نہ هئي تہ تو جهڙي فنڪار پيٽ ۽ دوست مونکي ايئن اوچتو ملي ويندي، انهن ئي گهڙين لاء اسين جيون ڏا اهي ئي تہ اسانجي آتما ۾ روشني ۽ سنگيت پرين ٿيون. مان ان پاڪ ۽ مقدس رشتي جي آخري گهڙين تائين حفاظت ڪندس، اسان پنهي جون دنيائون الڳ آهن ۽ اسانجو پوتر سنڀنڌ انهن جي وچ ۾ هڪ پل آهي.“

مونکي لڳو اهي حد بنديون جيڪي گذريل چونڊيهن سالن کان هنجي اندر جي اڄ، روح جو ناسور ۽ پيرن جي زنجير بڻيل آهن ان مقدس پل جي وسيلي پار ڪري، هو هڪ ڏينهن پنهنجي وطن جي مٽي اکين سان لڳائي سگهندو.

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شهنشاهه مرڪ

سهڻي مرڪ رڳو نازنينائن حسينائن جي ملڪ ناهي جو مونا ليزا کان وٺي هيل تائين ’مرڪ جي راڻي‘ جهڙا دلفريب لقب ڇڙا انهن کي ئي ملن. مرد به مرڪڻ جا ملوڪ ٿين پر جيتري قدر منهنجي ڄاڻ آهي مان نٿي سمجهان ته انهن کي اهڙي قسم جي خطاب سان نوازيو ويو هجي. تنهنڪري ان نيڪ ڪم جي شروعات مان ئي ٿي ڪريان.

جڏهن هو مٺين ئي مٺين ۾ مرڪي، ٺهڪ ڏيئي کلي پوندو آهي تڏهن ايئن محسوس ٿئي ڄڻ ڪو سؤ والٽ وارو بلب يڪا يڪ روشن ٿيو هجي. منهنجي خيالن کي ويتر هٿي ملي جڏهن ڪتاب، ’اندر ۾ آهه ٿيو‘ جنهنکي هڪ ئي ويهڪ ۾ مون ٻه ڀيرا پڙهي پورو ڪيو، انجي تخليقڪار يوسف شاهين، جيڪو پنهنجي بامقصد، گهري ۽ اعليٰ سطح واري مشاعريءَ سان گڏ شيرشاه سوريءَ وارن سڌارن ۽ خليفي هارون الرشيد جهڙين غريبپرور صفتن ڪري هر دلعزيز شخصيت آهي، تنهن جي رسالي ’هفتيوار، ’ماهناهي‘ بلڪ ’ٽماهي‘ ۽ ’شش ماهي‘ ’برسات‘ ۾ ٻه گهڻو اڳ رشيد ڀٽي لاءِ اهوئي پڙهيو هئم ته، ”هو کلڻ مهل ملوڪ لڳي“ رشيد ڀٽي، جنهن کي گهر وارا ۽ ويجها دوست وري پيار مان ’بگن‘ ڪوٺين، سو ڪپڙي لٽي ۾ سدائين اڇو آجرو. ڪمپليٽ سوٽ ته ڏهيس ئي ڏهيس پر هڪ رنگيون سلوار خميسون به جڙي جڙي ڏهنس. نه ڏهيس ته رڳو اهو موهن جي دڙي جي نچڻين وارو پرت پريل اڇو پهراڻ جيڪو شروع ۾ عجوبي طور وٺيو هئم، پر لڳاتار ڪئي ڀيرا کيس پائيندو ڏسي، هنيو اچي منجهيو هوم. دل ۾ خيال ايندو هئم ته ٻاڍي سڪينا کي چوان ته ”اهي نپٽيون اسانجي اشراف ڀاءُ کي ڇمبا ڪوڙي ڇو اچي ڇهٽيون آهن. اهي ميسٽيون گهٽي گٽنگ گهايو ڇڏين اسانجو ڀاءُ ته وري ٻه سابق شاعر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي ڪتي شاعرائي رنگ نه ڦڙڪي پئيس، تنهنڪري الله ڪي سچ اهو پهراڻ ته ڪتي هانا مانا ڪري ڇڏ وري ڪو موهن جي دڙي جي ڏٻن ڪي به وارو وڏاءُ، اهي پرت ۾ پري ڏيس.“ پر مان پڻو ڪان ڪجي نه سگهيس ته ڪتي ان حجت تي ڪو اعتراض نامو نه اخبار ۾ ڏياري موڪلي. پر پوءِ سا خبر پيم ته پاڻيءَ ۾ به پنهنجي پوتار جيان مارويليس سينس آف هيومر آهي.

موقعي مهل جي مناسبت سان لباس ۾ تبديليون آڻڻ رشيد ڀٽيءَ جو خاص شغل ڪري ليکبو. عربيءَ جو استاد بڻيو ته عربي نموني جو سلڪي جبو پائڻ لڳو جيڪو پوءِ اڳتي هلي نظرياتي طور ڪاڏيءَ جي وڳي ۾ تبديل ٿي ويو، ان لحاظ کان پنهنجي فيملي ۾ ترقي پسند خيالن جو پهريون جوان رشيد ڀٽي ئي هو جنهن تي سندس ديني ماحول جي اثر گهٽو جڻاءُ نه ڪيو.

تنهن ڏينهن هڪ ادبي گڏجاڻيءَ ۾ شرڪت ڪرڻ لاءِ حميد سنڌيءَ کي ساڻ ڪري محبوب کي به گڏ وٺي وڃڻ ڪاڻ سهي سنڀري آيو. اسان نه رڳو سنڌس سوٽ جي ساراهه ڪئي پر ڪيس ايئن به چيو ته سنڌس شخصيت الله ڏينهن ڏيس، جيئن پوءِ تيئن وڌون وڌ آهي. اهو ٻڌي هو مام ۾ مرڪيو ۽ محبوب کي چوڻ لڳو:

”ڪجهه دير اڳ هڪ همراهه ما کي ٽوڪيو ته ڪراڙو ٿيو آن.“

محبوب وري حميد سنڌيءَ کان پڇڻ لڳو:

”ڪيئن ادا، اها ڳالهه ڪا مڄڻ جهڙي آ؟“

”بابا اسين پاڻ مڙها ....“ حميد جي مڙهائي ”حس“ پڙڪو کاڌو، ان کان اڳ جو هو هميشه جيان پاڻ کي سينٽ پرسينٽ ”مها“ مڙهو ثابت ڪري، مان قطع ڪلامي جي معذرت ڪندي رشيد ڀٽيءَ کي بنا رکت جي پنهنجو رايو ٻڌايو:

”ادا حقيقت ۾ آن مُسهوءَ اوهانجي دشمنن جو هيانءُ هارڻ ٿي گهريو ته جئين ڪراڙپ جي خفي ۾ پئجي انهن جهڙا مڙها ٿي وڃو.“

وري مرڪ جو چلڪو ٿيو. شايد ته منهنجي ڳالهه ڪيس دل سان لڳي. الله سڀ جمارون ڏيس سدائين ڪراڙو ٿئي پر اها

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سا سورنهن آنا خاطري اٿم ته ’جڙي ٻوٽين‘ مان ٿهيل اصلي ڪڙپيل ڪونه ٿيندو.

سنڌي ادبي انڊسٽري جي سر زمين تي آرم سٽرانگ وارو پهريون قدم رکيم ئي مس ته چوراڄي ۾ رشيد ڀٽيءَ جي پل پلان هئي- مان ته هيس ئي سنڌس فين، منهنجي تجرباتي قسم جي ڪچي ڦڪي ڪهاڻي؛ سنڌس پڪي پختي ڪهاڻي سان گڏ ’نئين زندگي‘ ۾ ڇپبي هئي ته خوشي ۽ فخر محسوس ٿيندو هئم پر جي سنڌس ڪا ڪهاڻي نه ايندي هئي ته مايوس ٿي ايڊيٽر عبدالواحد سنڌي صاحب ڏي خط لکي وڏا ايلاز ۽ منٿ ميڙ ڪندي هئس ته رشيد ڀٽي ۽ علي احمد بروهي جون ڪهاڻيون باقاعدگيءَ سان رسالي ۾ ڏيو پر سنڌي صاحب، جنهن کي وري رشيد ڀٽي ’چاچو زوراور‘ ڪوٺي تنهن وٽان جواب ملندو هو ته ڪين لکڻ لاءِ وقت ئي ڪونه ٿو ملي- نيٺ ايئن ٿيو جو رشيد ڀٽيءَ جون ڪهاڻيون گهٽبيون گهٽبيون بنهه غائب ٿي ويون، ’نئين زندگي‘ جو اهو دور اڄ به يادگار دور ليکيو وڃي ٿو.

هڪ سياڳي ڏينهن اوچتو سنڌس ڪهاڻين جي مجموعي اچي ٺڪاءُ ڪيو مون به بنا دير جي لفظ لکي سنڌس ٿورا مڃيا- سال گذري ويا تڏهن ڪو وڃي منهنجي ڪهاڻين جو پهريون مجموعو ’چانديءَ جون تارون‘ پڌرو ٿيو- اڄ ڪلهه ته جنهن کي لکندي مهنو ئي مس ٿئي ڏڌ ته ٻه ٻن جو مجموعو ٺڪ پريشر ڪڪر ۾ تيار ٿيو مهورت ڪاٺ هڪيو تڪيو رکيو هوندو. اهڙان چائي ڪانهي ماڳهين ناني مهانڊي- اٿڻ سان ئي عظيم!!

مان به رشيد ڀٽي کي مجموعو موڪلڻ جي سائي ۾ هيس ته سنڌس خط به اچي پهتو- مونکي سنڌس تحرير اڃان به ياد آهي....

”ادي .... پاڻ ته ياد نه ڪيوَ جو ڪتاب ڪٽي موڪليو....“

مونکي اها پنهنجائپ واري ميار ڏاڍي وڻي مون بنا دير ڪيس ڪاپي ڏياري موڪلي. قدرت کي جو رشيد ڀٽيءَ سان ملائڻو هو ته اهڙيون واٽون پاڻمرادو پيدا ٿي پيون- هن پنهنجي گهر سکر اچڻ جي دعوت ڏني ته مون به ڪيس حيدرآباد اچڻ جو سڪ پريو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڏ ڏنو. خبر تان پئي جو هڪ ڏام تنيءَ جو، ڪجورن جي ڪاري سوڏو سلام پرڻ ڪاڻ اچي حاضر ٿيو. ڪڪي مرشد ڪيس ڊرائنگ روم ۾ آڻي ٽانيڪو ڪيو. ست بسم الله ٿون ڪري اچي ملي مانس. خيرن سان منهن ميلو ٿيو ايتري ۾ محبوب به آفيس ڪان موٽيو ۽ اچي ڪيس ڀاڪر پاتو. خبرن چارن دوران ڀاءُ پٺيءَ دلچسپ واقعو ٻڌايو ته ڪئين نه اڳ ۾ پاڻ مرشد ڪان پڇيائين ته ”بيٺي يہ محبوب صاحب ڪا گهر هي؟“

جنهن تي هن پيرن ڪان چوٽي تائين جاچيندي انلندو ڪانئس پڇيو:

”توهان ته سنڌي ٿا لڳو پوءِ آڙدي ڇو ٿا ڳالهايو.“

رشيد پٺيءَ ڪي مرشد جي اها ڳالهه لاشڪ ته ڏاڍي وڻي هن ڀانيو هو ته اسين به شايد فيشن طور پنهنجي ٻارن سان سنڌي ڪونه ڳالهايون.

جاء هميشه پيڙهه تي ويندي آهي. رشيد پٺي به پنهنجي اولاد کي ٻاڻ جهڙي اعليٰ تربيت ڏيئي ڪچيءَ ڪان ئي پنهنجن پيرن تي بيهڻ جو حوصلو پيدا ڪرايو آهي. ٻرائين ڪاپين مان لفافا ٺاهڻ ڪان وٺي لغڙ، ڪمپوزنگ، دڪاندار وغيره جهڙا هنر سيکاريا اٿائين. اهڙي ريت سندن واندو وقت به سٺو گذري ۽ وقت سر پنهنجي خرچي ڪاپڙ به ڪڍيو وٺن.

هنجي مثالي پيءُ هئڻ ۾ ڪو شڪ شبهو ناهي جو هن پڻ پنهنجي والد سڳوري جي مٺي تربيت جي ڪري ننڍپڻ ۾ قرآن شريف حفظ ڪرڻ شروع ڪيو پر اسڪولي تعليم سان گڏو گڏ ننڍا ننڍا ڪم ڪندي ڪو عار محسوس نه ڪيو. گونگين فلمن جي دور ۾ جڏهن هو اڃا ننڍو ٻار هو تڏهن ڪان ئي پنهنجن پيرن تي بيهڻ سکيو. گهنڊڙيون وڄائي شهر ۾ فلمن جا بورڊ گهمرائيندو هو جنهن جو اجورو ٻه آنا ۽ مفت سينيما ڏسڻ جي صورت ۾ ملندو هئس. ڪيس پهرين ٻولتي فلم ڏسڻ جو پڻ شرف حاصل آهي جيڪي ان وقت سکر جي مشهور سئنمائن منروا ٽاڪيز امپيريل ۾ هلنديون هيون. فلمن ڏسڻ جو شوق تڏهن ڪان ئي قائم اٿس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پر اسانجي خوشقسمتي آهي جو ايڪٽر ٽيٺ بدران اديب بڻجي پيو. هن ڪمپازيٽري، بائينڊنگ، عربي جي ماستري ۽ اخبارن ۾ نائٽ شفٽ سب ايڊيٽر واريون نوڪريون پڻ ڪيون، مطلب ته هن هر اهو ڪم ڪيو جنهن ۾ پنهنجي پيرن تي بيهڻ جي لائق ٿي سگهيو. اڄ خدا جي فضل ۽ پنهنجي محنت سان ونس سڀ ڪي آهي- هو نه رڳو سکر جو سينيئر وڪيل آهي پر واپاري وڏو ۽ ڪجهه ٻني ٻارو به اٿس.

مهمان نوازيءَ ۾ رشيد ڀٽي پنهنجو مثال پاڻ آهي. سنڌي اديبن لاءِ سندس اوطاق جا در سدائين کليل ۽ دسترخوانو وڇايل هوندو. سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ مان جو اديب سکر ويندو ته رشيد جي گهر جا در سندس خاطر تواضع لاءِ سدائين کليل هوندا. ايئن ناهي ته ڪو ٻڪرا کهائيندو ۽ ڪڇريون نچائيندو آهي پر اڳلي کي اهو احساس ضرور ڏياريندو ته چڻ هو پنهنجي گهر ۾ آهي.

١٩٧٦ ۾ سکر وياسين ته هُن آهي عزتون ۽ مانَ ڏنا جو وسريو نٿا وسرن- رهيو سکر شهر گهمائڻ جو سوال ته اُن ۾ به پوئتي نه پيو ۽ چڱا گهُن ڏنائين.

محبوب اسانکي رشيد ڀٽيءَ جي نظرداريءَ ۾ چڱي پاڻ ساڃهرئي شڪارپور ٽوئر تي ويل هجي- ٻارن لان ۾ راند پئي ڪئي ته سون وري 'انٽر پاڪ ان' جي گئيلري مان پل ۽ دريا جو نظارو پئي ڪيو- هيءَ آها پُل هئي جنهن تي 'بندر بريس تي سکر واري پُل تي....' جهڙا راڳ جوڙيا ويا جن راڳن ۾ وڏي مشهوري حاصل ڪئي.

ڏهين بجي ڏاري رشيد ڀٽي پنهنجي ڪٽنب، سميت، اسانکي هوٽل انٽر پاڪ مان ساڻ ڪنيو ۽ سڀ کان پهرين ڪار جو رخ صراف بازار ڏي ڪيو جنهن لاءِ اڳ ئي ڪيس چيو هئم ته آتان پازيب وٺندس. رشيد ڀٽي اهي ملڻ ڪاڻ وڏا وس ڪيا- پيرين پنڌ سموري بازار لتاڙي هڪ هڪ دڪان جانچي بيٺاسين پر آهي پازيب مليا ئي ڪونه جن جي سونکي گهولها هئي- آخر ۾ هڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دڪاندار اهو انڪشاف ڪري زبردست 'ڌڪ' ڏياري ته سڳر جا مڙئي سونارا پازيب وغيره حيدرآباد جي ريشم ڳليءَ مان گهرائين. ڪاش، اها خبر پهرين هجي ها ته ايڏي گهڻو گيهان ئي نه ٿئي ها. 'ريشم ڳلي' حيدرآباد جي اها نامي گرامي جڳهه آهي جنهن ۾ سالن جا وچڙيا ۽ مليو وڃن پر نه ٿي ملي، ته اهي ميناڪاريءَ جا پازيب. بازار ۾ ايتري دير ٿي وئي جو سج به سوا نيزي تي لهي آيو. رشيد پنهنجيءَ جي ڪل ته ڪا هيٺ پروف هئي جو هو سڳر جي سوا نيزي وارين گرمين تي هريو پيو هو. پر اسان ٻارن جو حال هيٺو هو. ڪار ۾ ويهڻ سان خبر پئي ته اها به جيئرو ڪورو. جڏهن چڙي، تڏهن وچي ڪو دريءَ مان 'لڪ' جو 'جهونو' نصيب ٿيو. نيڪ ان گهڙيءَ قضا سان رشيد پنهنجيءَ جي نظر وڃي معصوم شاه جي مناري تي پئي ۽ هن بنا دير اسٽرينگ اوڏي گهمايو. منٽن ۾ مناري تي پهچي، جتيون لاهي، ٻڌئين پولئين ان گهاٽي ۾ گهڙي پياسين. پڪين سرن جو هر هڪ ڏاڪو نٽ ڪان به سوايو ٿي لڳو. اٺ ڏاڪا چڙهڻ سان ئي فنا ٿي ويس. رشيد پنهنجيءَ جا هلڪا هلڪا سهڪا، جيڪي چوٿين ڏاڪي ڪان ئي شروع ٿي چڪا هئا سي به هاڻ چٽا ٻڌڻ ۾ پئي آيا. سندس نياڻي اقبال ۽ پيڻ عابده جيڪي ننڍين مان وڏيون اهي ڏاڪا چڙهندي ٽيون ۽ ڪين چڱي پريڪٽس هئي، تن مونکي هٿ ڪان جهلي جهلي مٿي ٿي ڪيو پر هڪ ماڻهوءَ جي بيهڻ جيتري سوڙهي سرنگ، جنهن ۾ اک نه ڏسي گوڏو واري حالت منهنجو ساهه منجهائي ڇڏيو. گرميءَ ڪان مغز به ڇيڪليون پئي پاتيون. رشيد پنهنجي، ٻارن سميت پوئتان نه هجي ها ته سر جو سانگو نه ڪندي پاڻ ڪٿي هيٺ اڇليان ها پر پنهنجي ڪي ڇيهائي مارڻ ڪنهن به طرح مناسب نه هو تنهنڪري دل ئي دل ۾ خدا کي پي ٻاڏايم ته اهو 'لڪ' لنگهائي پار پهچائي. جيئن تيئن ڪري پنجويهه نيهه ڏاڪا چڙهي ويس. پانيم ته اچي پهتي آهيان پر رشيد پنهنجي عين ان وقت اهو ٻڌائي ڪل اسي ڏاڪا چڙهڻا آهن، منهنجي مت ڪسي ورتي. مونکي لڳو شايد ته 'اسي مت ڪسي' وارو بي‌رحم پهاڪو

بہ انڻ دور جي ايجاد هجي جنهن ۾ اهو منارو جڙي راس ٿيو هوندو. اسي ڏاڪن واري حقيقت پڌي منهنجو هيانءُ صفا هارجي ويو. خبر تان پئي جو رشيد ڀنيءَ جي سهڪن بہ خوفناڪ پڙاڏي جي صورت اختيار ڪئي- جن ويتر ماحول کي غضبناڪ بنائي ڇڏيو. نيٺ ان سرنگ ۾ هلڪو سوجهرو ڏٺو- اسي ڏاڪن جا ڏاڪڙا لحظي ۾ لهندا نظر آيا- ڀانيم تہ مٿي ڪي باغ بوستان هوندا جن جي ٿڌي ڇانو ۾ ڪو پهر ٻاڇو ويهي آرام ڪندس، پر جيئن ئي مٿي آيس تہ پاڻ کي طوطي جي پڃري ۾ ڏسي سراپجي ويس! ”ڪٿي مان طلسمي طوطي تہ نہ ٿي پئي آهيان.“ اهو خيال ايندي ئي مون گهٻرائجي پاڻ ڏي نهار ڪئي- هيانءُ ٺاڻي دانهن ڪرڻ تي هئس جو جلدئي پنهنجي سائي رنگ جي سوٽ جي شناس پئي جنهنکي پل کن اڳ مان ساوا ڏنڀ سمجهي ويٺي هئس- توڙي جو خاطري ٿي تہ طوطي نہ ٿي هئس پوءِ بہ مڙني ان پڃري ۾ طوطا پئي لڳاسين. رشيد ڀنيءَ پڃري جي لوهي شيخن مان طوطائي اسٽائيل ۾ نهاريندي چيو:

”ادي هتان ويهڻ سان سکر جو سڄو شهر نظر ايندءِ....

هي ڏس گهنٽا گهر اٿئي.“

سوچيم، خدا نہ ڪري، جي خودڪشي ڪرڻ مٿي اچان ها تہ پوءِ شايد اهو پنڌ سجايو ٿئيم ها- باقي هينئر تہ روئڻ تي آيو. بي وسيءَ مان اکيون ڇنڀيندي پڃري مان گهنٽا گهر ڏٺم، جيڪو ڪار مان بہ پريان ڪان ڏٺو پي. جهٽ پلڪ ۾ اسان پويان پير ڪيا. ڏاڪا لهڻ مهل سوچيم تہ پڪ ئي پڪ اها ’معصوم‘ شاه جي ڪا شرارت هوندي جنهن ماڻهن کي سيکت ڏيڻ ڪاڻ چاڙهي ٻڌجهي اهڙو منارو ٺهرايو جيئن ڀا عمر ڪيس ياد رکجي.

مناري مان جڳهورجي، گهر اچي ڊائينڪا ٿياسين تہ شام ڏاري محبوب بہ ٿوئر تان موٽيو- ڪا دير ڀاءُ ڀنيءَ جن سان رهاڻ ڪري وري هوٽل آياسين.

اسانجون ڇنگهون سور ڪان سڪ هيون مشڪل سان ٿي وڪ کڄي- خبر پئي تہ رشيد ڀنيءَ جو بہ ٻارين ٻچين ساڳيو حال

هو. آفرين هجي ڀاڀي سڪينا کي جنهن ٻئي ڏينهن صبح سان فون ڪري اروڙ گهمڻ جي دعوت ڏني. مونکي اهو اروڙ ٻه ڪو آرڙيءَ جو ڀاڱو ٿي لڳو. ميناري ُرنڌي رکيو هو پوءِ ٻه هلڻ جي سگهه هجي ها ته ڀاڀيءَ جي ان قربائتي ڪوٺ تي ضرور ڪنڌ نوايان ها. پڻو ڪان ُستين جي آستان' جو ٻه دور ڪان ئي ديدار ڪيم ته ڪتي اهو وري ستون آسمان نه ثابت ٿئي. هفتو ڪن اپر سنڌ وارن جون خوب مزمانيون ڪائي هڪ شام واپسي جي تياري ڪئي سين. رشيد ڀني ٻه ساڻ هو جنهن ڪري اسانجو پنجن ڇهن ڪلاڪن جو سفر سٽائو ٿي پيو. هلڪي هلڪي شاورنگ پوڻ ڪري محبوب ڪار آهستي ڊرائيو پي ڪئي جنهن سان هيڪاندي دير ٿيڻ جو امڪان هو. مون ته وک وک تي پوکيل ڪجين جا آهي وڻ ٿي ڏٺا جن لاءِ ٻڌو هئم ته عربستان مان لشڪر اچي اتي کجورون ڪائي ککڙيون اڇليون جنهن ڪري ايترا وڻ پيدا ٿيا. خدا ڄاڻي ته اها ڳالهه ڪيتري قدر صحيح آهي. اسان کي ته کجورن ڪائڻ سان ڪم جيڪي هر سال رشيد ڀنيءَ جي گهران ڪارن ۾ ڪجي ايندڙيون آهن ۽ ڪيئي ڏينهن پيون ڪائبيون ۽ ڪارائبيون آهن. هلندي گاڏي ۾ اوچتو رشيد ڀنيءَ چيو:

"اڪ درشن ڪرني سجن دا، ديواني قردي گلي گلي."

اسان ٻنهي چرڪي ڏانهنس نهاريو. ننڍا ڪڙا ڀار ٻه هوشيار ٿيا ته ڇاچو ڀني اهو وري ڇا ٿو چوي. ٻئي ئي پل سامهون ويندڙ ٽرڪ تي لکيل ان شعر تي نظر پئي ته اسين خوب کلياسين. پوءِ ته وقت گذاري لاءِ ايستائين ٽرڪن، ٽيڪسين ۽ بسن تان اهي عجيب و غريب شعر پڙهندا رهياسين جيستائين رات جو ٻارهين بجي حيدرآباد پهتا سين.

ان ڳالهه کي چار پنج سال گذري ويا آهن. ڪجهه مهنا اڳ 'شاه لطيف ايوارڊ' جي تقريب جي دعوتي ڪارڊ ٽرڪ جي شعرن جي ياد کي وري تازو ڪري ڇڏيو جنهن ۾ لکيل هو ته:

'ميري محبوب خدا تجهه ڪو ڪبهي تو لائي
آهين بهرتا هي تري ياد ۾ طالب تيرا،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪنهن به طرح نه پئي لڳو ته شاهه سائين جهڙي ىد بر انسان جو لکيل شعر ڪو اهڙو هوندو، سوچيم، سنڌي هڪ وسيع زبان آهي جنهن ۾ هيرن جهڙي لفظن جي وڏي کاڻ آهي جيڪا ٻي ڪنهن ٻوليءَ ۾ چڱي نموني ترجمو نه ڪرڻ سبب ڪوئلن جي کاڻ ۾ تبديل ٿيو وڃي.

من پاتال ۾ پيهي ويندڙ شاهه سائين جا اهي لفظ هيرا ئي ته آهن.

محب منهنجا سپرين: آئيئي الله
توکي ساريو ساهه آکنڊيون آهون ڪري.

رشيد ڀٽي رڳو دوستيءَ جو دم نه هڻندو پر نڀائي به ڄاڻندو. مهل جو مڙس ماڻهو. اويل سويل دوست جو سڏ ورائڻ ۾ دير نه ڪندو. سندس دوستن جو نه رڳو منجهس ويساهه آهي پر حددرجي اعتماد به. وس پئي ڪنهن دوست کي ناراض يا نراس نه ڪندو.

رشيد ڀٽيءَ جا شوق سو فيصدي عالماڻا آهن. هو ڪتابن جو نه رڳو شيدائي آهي پر تمام سٺي ڪليڪشن واري لائبريري به گهر ۾ اٿس. جڏهن به حيدرآباد اچي ته ادبي بورڊ مان ڪتابن جي پري خريد ڪرڻ نه وساريندو. ادب سان ان چاهه سبب سندس مطالعو بيحد وسيع آهي. مختلف سبجيڪٽس جهڙوڪ فلسفو، سياست ۽ خاص طور سنڌ جي تاريخ جي سٺي ڄاڻ اٿس. سنڌ جون تاريخي جايون، آثار قديمه جا ڪنڊر گهمڻ ۽ ڏسڻ جي ياترا ڪندو رهندو آهي. سنڌ جي قديم توڙي جديد، جاگرافي ۽ سرزمين سان واسطو رکندڙ هر شيءِ سان پيار اٿس.

وقت، هن جي تحريرن کي سهڻي روح مان گڏ دلڪش پيهڪ به ڏني آهي. ڪالم هجي يا ڊائري، ڊرامو هجي يا مڪالمو. رشيد ڀٽي ڇيهه ڪري ڇڏيندو. جو ڏسندو ۽ محسوس ڪندو سو لکندو. سولي ۽ سادي زبان ۾، ان ۾ فلسفي جي پرمار نه ڪندو نه ئي فلسفي هجڻ جي دعويٰ ڪندو. ڪنهن جي نظرين يا فڪر جي ڳالهه به ان سادگيءَ سان ئي ڪندو، ان کي مڙهڻ جي ڪوشش نه ڪندو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن ڪري نه رڳو ادب سان چاهه آهي پر اديب جو به اوترو ئي قدر ڪري ڄاڻي- اديبن طرفان ڪيس لکيل به اڪر ئي ڇو نه هجن ته اهي به ساهه سان سانڍي رکندو.

زالن لاءِ عام چوڻي آهي ته اهي فطري طور مرد جي ڀيٽ ۾ گهٽ ڳالهائو، ڪم فهم ۽ طبيعت جون هلڪڙيون ٿين- ان تلخ حقيقت کان ڪير انڪار ڪندو پر منهنجي مشاهدي موجب اها حقيقت به پنهنجي جاءِ تي اٽل آهي ته مجموعي طور اڪثر عورتون سياست يا ادب جي ميدان ۾ اچڻ کانپوءِ گهٽو بردبار ۽ باوقار ثابت ٿيون آهن، جڏهن ته ادب يا سياست ۾ اچڻ بعد ڪيترن ئي مردن ۾ وري سموريون زنانيون خصلتون پيدا ٿيو پون ٿيون، جهڙا مينڙا- رڳو نبيرن نچيڙن ۽ لاين چاين، گلائن غيبتن ۾ ئي پورا هوندا آهن- پر رشيد ڀٽيءَ ۾ مينڙن جهڙي ڪائي ڳالهه نه ڏٺي اٿم- هو نهايت بردبار- خوش اخلاق، ٿورڳالهائو ۽ ٻئي کي ڏيان سان ٻڌڻ وارو بي حد شريف ۽ مهذب انسان آهي.

جنهن اونڌائي دور خلاف هلچل هلائي وڏا جيل به ڪاٽيا آهن ۽ سنڌس جيل جون ڊائريون نه رڳو سنڌس مهانتا جي ڄاڻ ڏيارين ٿيون پر آهي ادب جو به هڪ بهترين حصو آهي شال سنڌس پارت جي دؤري واري ڊائري به ڇپجي.

پهاڪا اسانجي ثقافت جو اهم ورثو آهن- رشيد ڀٽي پڻ ان حقيقت کان آگاهه آهي ۽ موقعي مهل جي مناسبت سان انهن جي استعمال جون سڀئي رمزون ڄاڻي. هو اجائي ڏڻ رڻ ۾ ڪونه پئي، پر جي ڪو ڪيس هرو ڀرو رنجائيندو ته سنڌائتا ڏڪ هڻڻ ڪيس به اچن- تڏهن هو سونکي، پهاڪي جي ان لوهار جيان لڳندو آهي جنهن جو هڪڙو ڏڪ سوناري جي سون ڏڪن تي حاوي ليکبو آهي.

جُهڙ ۾ طاهري ۽ آس ۾ پڊنگ پسند ڪندڙ هن ڪهاڻيڪار جو پسنديده کاڌو دال پٽ آهي پر ڀاڄيون به شوق سان ڪائي ايتري قدر جو گوشت به ڀاڄيءَ کانسواءِ نه وڻندس- ٽي - وي واري 'اسماعيل جي قيمي' کان ته سدائين وئون وڃي- چاڪاڻ جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو شروع ڪان ئي ٻڪريءَ جي قيمي تي هريل آهي- ’اسماعيل جو قيمو‘ ته آدم خورن جي خوراڪ ٿئي.

طنز ۽ مزاح لکندڙ، خوش مزاج ۽ زنده دل هن انسان پنهنجي شروعاتي زندگيءَ ۾ گهڻو ڪجهه سٺو آهي. ڪشمڪش ۽ جاکوڙن ۾ به هن گهڻي مزاحيه، طنزيه افسانا ۽ مضمون لکيا- سڏڪن ۽ لڙڪن کي ٽهڪن ۽ مرڪن ۾ لڪايو. اهائي هن جي سڀ کان وڏي سوڀ آ، سڀ کان وڏي سورهيائي آهي.

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هري هرڪيولس

جڏهن سنگيت آچاريا ماسٽر چندر جي گهر هن سان پهرين ملاقات ٿي ته مونکي لڳو ڄڻ ڪو وڇڙيل عزيز سالن ڪان پوءِ ملندو هجي. نه ته نئون ۽ اوپرو ماڻهو گهٽو ڪري ٻوتو ٻنجي اڳيان ويهندو آهي ۽ ٻئي ڪي هرو ڀرو موسم جو حال پڇڻ تي مجبور ڪندو آهي. پر هن ۾ ڪا اهڙي ڳالهه نه هئي.

مهانڊا نمڪين، مزاج تمڪين، پوشاڪ پاجامو. ڪڙتو، سواءِ ڪلٽو ملٽو، ڳالهائڻ جو تمام ٽڪڙو جهڙو طوفان ميل. سندس ڳالهه جهٽڻ لاءِ پوري ڌيان ۽ توجه جي ضرورت آهي. ٻي صورت ۾ الائي ڇا جو ڇا ٻڌبو ۽ سمجهبو.

اهو ڪو ڀيو نه پر اسانجو ديسي پرديسي ڀاءُ، ليکڪ، فلم پروڊيسر ۽ مشهور رسالي 'ڪونج' جو ايڊيٽر هري مونواڻي آهي جيڪو ڏسڻ ۾ نه ايڊيٽر لڳي نه اديب، بلڪ سئو سيڪڙو ڪو ڏر ميتراءِ قسم جو واپاري سيٺ پيو لڳندو، پر هن جي اندر هڪ نماڻو ۽ ننهڻائيءَ وارو روح آهي. ٿوري وقت جي ساٿ ۾ مون ڪيترائي ڀيرا ان معصوم روح کي ضربهنديون ڏٺو هوندو ته ٻئي پل ئي وري ڪيئس ٻي فڪريءَ سان ٽهڪ ڏيندي ڏٺو. مونکي محسوس ٿيو ته ونس سهڻ جي سگهه، ته درگذر ڪرڻ واري دريا جهڙي دل به آهي. پنهنجي خوش طبعي ۽ درويشاڻي صفتن ڪري مون ڪيس سدائين ٻهڪندي ڏٺو.

پنهنجي قوم جي فرض ڪي، قرض سمجهي نڀائڻ واري هريءَ ڪي سان سنڌي ادب جو هرڪيولس ڪوٺيان ته وڌاءَ نه ٿيندو. جو لڳاتار ويهن سالن ڪان رسالو ڪيڏٺ سو به سنڌيءَ ۾، جهڙي تهڙي جي وس جي ڳالهه ناهي. هو لاشڪ ته محنتي انسان آهي جنهن سنڌيءَ توڙي اڻ سڌيءَ طرح پنهنجي اڻ ٿڪ ڪوشش سان ادب جون خدمتون ڪيون آهن، جيڪي ادبي اتهاس ۾ امر آهن. سندس رسالي 'ڪونج' ۽ ان طرفان ڇپرايل ڪتابن کي هند سنڌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ جيڪو مان ۾ ميتا آهي تنهن مان ڪير نہ واقف هوندو پر هريءَ ڪي اِن تي ڪابہ وڏائي ڪانهي- هو پاڻ کي سنڌي ٻوليءَ جو محض هڪ ادني خادم سمجهي ٿو- ان محنتن ۽ جفاڪشين جي عيوض ڪيس ڪو سرڪاري انعام يا اعزاز ڪونہ مليو آهي. ادبي انعامن تي آئي ڏينهن رولڙا ۽ جهيڙا پيا ٻڌبا آهن- اهڙا انعام-اڪرام جيڪي ڏيئي وري ’قرڻ‘ جون ڪوششون ڪجن، جنهن سان حساس ليکڪ ذهني پيڙا ۾ ونجي وڃي، تنهن کان اهو انعام بهتر آهي جيڪو ’ڪونج‘ جي پڙهندڙن طرفان آفرين ۽ ’جس جي صورت ۾ هريءَ کي لڳاتار ملندو رهي ٿو- هن جو ’ڪونج‘ سان جسم ۽ جان جهڙو رشتو آهي- هو چوي ٿو، ”جتي ’ڪونج‘ پهتي، آئي جڻ مان پهتس .... منهنجو احوال پهتو.“

هو جنهن جانفشاني ۽ جذبي سان ٻوليءَ جي خدمت ڪري رهيو آهي تنهن لاءِ سنڌيت جا شيدائي ڪيس سدا ياد رکندا.

هريءَ کي پنهنجي ڳالهہ سمجهائڻ جو ڍنگ آهي- هن جون لکڻيون سنجهيل سٽ جيان ناهن جو پڙهندڙ پاڻ بہ آن ۾ منجهي مري- لکڻين ۾ هندي لفظ ڪم آئي ٿو پر ٻين جي مقابلي ۾ وري بہ گهٽ- لکڻ جو انداز سادو پر اهڙو روان جو آهي هندي لفظ هرو ڀرو بار ڪونہ محسوس ٿين.

هونءَ بہ اڄڪلهہ تہ سنڌ جا سنڌي بہ ويڊيو جي مهرباني سان هندي لفظن جي چاڻ ۽ استعمال ۾ ماهر ٿيندا ويا آهن- جيڪو اسانجي سنڌي ٻوليءَ سان نہ رڳو وشواس گهات آهي- پر انجي هتيا آهي، اپمان آهي!!

هريءَ جي سدائين اها خواهش رهي آهي تہ انسان جي زندگيءَ ۾ جيڪا نااميدي آهي، ذهن تي جاري ۽ دز جا جيڪي تهہ چڙهيل آهن آهي دور ڪري خوشين جو سوجهرو آڻجي- هو ان راوڻ کي مارڻ ٿو چاهي جيڪو ماڻهن جي مَن اندر لڪل آهي- هن جو ايمان آهي تہ جڏهن راوڻ مرندو تڏهن ئي زندگي ۾ خوشيون ۽ روشنيون موٽي اينديون.

مونکي ڪنهن ليک ۾ 'ويڊيو' ڪوٺيو اٿس، پر پاڻ ته ماڳهين ايڪسري مشين آهي- بظاهر ڏاڍو سادڙو سودڙو ڀالو، ڀولو ۽ نماڻو ٿيو ويٺو هوندو پر ايڪس ري نظرون چوڌاري طرف پيون ڦرنديون- هر ڪنهن جو ماٺ ميٺ ۾ جائزو پيو وٺندو. جيئن ئي ڪو وجهه ملندس ته 'ايڪس ري رپورٽ' رمارڪن سودو سامهون آڻي رکندو، پوءِ آن ۾ اکين جا چمڪاٽ ڏيکاريا هجنس يا روماني موڊ ان وقت قلم جو واڳ ڏئي پاڻ هوندو آهي جنهن ڪري سيڻي 'اختيارات' ڪيس حاصل هوندا آهن- سندس ايڪسري نظرن کان اهي ليکڪ به بچي ڪونه سگهن جيڪي ادبي گڏجاڻين توڙي سيمينارن ۾ پنهنجا اڳ پڙهيل مقالا ٻيهر پڙهي اکين ۾ سرمو وجهي ورجائيندا آهن.

هريءَ جا لکيل ايڊيٽوريل ۽ ڪتابن تي تبصرا پڙهندڙن کي متاثر ڪرڻ کانسواءِ نٿا رهن- داد ڏيندو ته دل کولي ڏيندو، جي ڳالهه نه وڻندس ته هرو ڀرو دلگير نه ڪندو پر ڪوڙي تعريف ڪري ان جا ترا به نه ڪڍندو جو اڳلو پاڻ کي لوڪ ڪهاڻي واري ان گدڙ جيان سمجهڻ لڳي جيڪو ڪنن ۽ ڦولڙيون پائي، ڇائيءَ جي چبوتري کي چندن جو چبوترو سمجهي وڏائي ۾ سينجي ويٺو هو- جنهن کي آئي وئي اها پڪ ڏياري ٽيڪڙا ٿي ڏنس ته:

چـنـدن دا چـبـوتـرا، چـنـدن ورنـائـيـن-
ڪن تيڏي وچ هيري موتي، ساڳيا سلطان پيڏا هئين.

ڪنهن ڳالهه ۾ ڪا ڪسر نظر آيس ته ان طرف ائين ڌيان ڇڪائيندو جو پڙهندڙ کي اهو سڀ نصيحتون يا وعظ تي نه لڳندو بلڪ احساس ڏياريندڙ اهم گفتا لڳندا- ڪجهه وقت اڳ نوجوان ليکڪن ۾ ادب جو چاهه گهٽ ٿيندو ڏسي هن اهڙن ٿي اثرائتن گفتن، نڪتن جو استعمال ڪيو هو- نتيجي ۾ اڄ ڪيترائي نوجوان اٿي کڙا ٿيا آهن جن ۾ ادب ۽ ٻوليءَ لاءِ نئين سنئين جذبو پيدا ٿيو آهي.

ڪک کي به وڏي روٽ ڀانئيندڙ هري- ڪنهن کي تيچ ڪونه سمجهي-

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن سدائين ٻين جو احترام ڪيو آهي ته ڪيس به هر جا عزت ملي آهي.
سنڌي ادب ۾ ليکڪ جو درجو ان هاڻيءَ جيان آهي جنهن جو مُلهه مرڻ کانپوءِ مهانگو ٿيو وڃي- هڪ سٺي ۽ لائق ليکڪ کي مان ۽ مڃتا هنجي زندگيءَ ۾ ئي ملي ته اهو گهٽ برداشت ڪيو ويندو آهي- پر اهوئي ساڳيو ليکڪ جڏهن هِن جهان ذي اسهندو آهي ته ان ۾ ايڏا پاور پيدا ٿي پوندا آهن جو ويندي ويندي ادب ۾ وڏو خال ڇڏي. حيات ليکڪن جي سمورين تخليقن تيَ ڇٽ دانگي گهمائي ويندو آهي- سندس ادبي خدمتن کي ساراهيندي اهو چيو ويندو آهي ته هن جهڙي معيار جو ڪو ليکڪ آهي ئي ڪونه جنهن هن جهڙيون اعليٰ تخليقون ڏنيون هجن- ڏسجي ته اهو ليکڪ مرندو ناهي- بلڪ مٿل تڏهن هوندو آهي جڏهن زنده هو- باقي ٻين کي سو جيئري ئي ماري هليو ويندو آهي- پر ٻنهنجا به اهي چار پنج ڏينهڙا هُل - هاڪون هلنديون اٿس، پوءِ ته ڇٽ هئوئي ڪين- تنهنڪري چوڻ رهڻ جا اهي چار ڏينهن به چڱا جيڪي هو زندگي ۾ پلجي به ماڻي نه سگهندو آهي.
هري ڪيترن ئي مرحوم اديبن کي خراج ڏيندي ايڊيٽوريل لکيا آهن پر هو اهڙو قهر ڪونه ڪري جو انهن جي پيٽ ۾ ماڳهين جيئرن جي ئي هستي مٽائي ڇڏي- هن حيات ليکڪن تي به 'ڪونج' جا ڪيترائي نمبر ڪڍي انهن جي فن کي ڀرپور داد ڏنو آهي ته همٿايو به آهي- اسان وٽ ڇڙو طارق اشرف ئي آهي جنهن اهو نيڪيءَ جو ڪم ڪيو آهي- سندس رسالي سهڻيءَ جي 'امر جليل' ۽ 'نسيم کرل' نمبرن، ادب ۾ مثالي حيثيت حاصل ڪئي آهي، جنهن لاءِ هو جس لهڻي.
جيڪا صداقت ڀري سوچ حيات ليکڪن جي نمبرن ۾ ملي ٿي سا مرحوم ليکڪن جي مبالغي ڀريل نمبرن ۾ ڪٿي؟
ويجهڙائيءَ ۾ هري، ذهني طرح مان ڏاڍيون تڪليفون ۽ ڏک سٺا آهن- بيماريءَ سبب سندس شريڪ زندگيءَ جي جان جوکم کان بچي مس ته جيجل جي وڇوڙي هن جي اندر ۾ وڏ وڌا، جنهن لاءِ هو اها ڀار هو جيڪا ڪيس روز الهاس نگر ۾ ويندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏسي قياس ٻرين نظرن سان نهاريندي هئي ته سنهنجو ٻچڙو ڪيڏا نه ڪشالا ٽو ڪڍي .... خدا جو ڏنو هريءَ وٿ سڀ ڪجهه آهي، ڪيس اهڙي ضرورت ناهي جو هو روز سنڌو نگر اچي وڃي. پر سنڌو نگر ۾ پنهنجي نئين ٻريس کولي هن اهو ثابت ڪيو ته ڪيس سنڌ جون ڀسڪون لاهيندڙ ان علائقي سان ڪيڏي نه محبت آهي. سنڌو نگر کي اها پريس ڏيئي هن ادب سان گڏ ڄڻ سنڌو نگر کي ٻه ورسايو آهي. شال خدا هريءَ جا حوصلا سدائين بلند رکي.

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ادبي ولين ادبي هيرو

جڏهن مون 'سنڌي ادبي انڊسٽري' ۾ نئون نئون قدم رکيو هو تڏهن هن جو غائباڻو تعارف اهڙي ته زهريلي طرح سان ذهن نشين ڪرايو ويو هئم جو غير ارادي طور ڪيس ادبي ولين سمجهي ويٺس. ويتر جو منهنجي ڪهاڻي هڪ رسالي جو پاڻهن پيلي هئڻ جي حيثيت ۾ سڌن جون سڌون ڪاڻي ۽ پروف جي زبردست چڪن سميت شايع ڪيائين ته بدگمانيءَ جون پيڙهون وڌيڪ پختيون ٿي ويون- پر اهي ڪيڏيون به پختيون هجن، بند ڪيڏا به مضبوط هجن، ڪڏهن ڪڏهن سمنڊ ۽ دريا جي زور ڪري ان ۾ ڏار پئجي ويندا آهن، اهي پُري به ويندا آهن.

مون کي ته ڏيان ۾ ئي نه هو، ته ڪو هن لاءِ دل ۾ عزت احترام ۽ خلوص جا جذبا پيدا ٿي پوندم.

پيڪن جو گهر ڇڏڻ بعد خبر پيم ته هن جا منهنجي ساهري گهر سان دوستاڻا ناتا آهن، ان ڪري محبوب جي به سائنس دعا سلام هوندي هئي- گهر ۾ دعوتون هجن يا پيا ڪي فنڪشن، محبوب ۽ هو انهيءَ جو انتظام پنهنجي سر کڻڻ ۾ سدائين اڳيرا هوندا هئا.

محبوب جو ٽرانسفر ٺٽڻ ڪري اسين ته پوءِ جلدئي حيدرآباد کان ڪراچي وڃي رهياسين تنهن ڪري هن سان ملڻ جا ڪي چانس پيدا نه ٿيا ۽ جي ٿيا به هئا ته جاڻي سامهون نه وئي ماٺس. هڪ پيري اسانجي ڪار جي پرسان هن جي ڪار لنگهي ته پنهنجو هٿ مٿي ڪري محبوب کي رِوش ڪيائين، تڏهن مون به مٿاڇري نظر سان هن کي ڏٺو هو. هڪ اڌ پيرو اوچتو سامهون به ٿيم پر ڪا دعا سلام ته ٺهيو سان اکيون ئي ڍڪي ڇڏيون هيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻه چار سال اڳ ساهراڻي گهر ۾ ڪو ڪاچ هو 'پبلڪ' جي بيحد اسرار تي مونکي به 'پردهءِ سيمين' تي اچڻو پيو، نه ته 'ڊبل ڊيڪر' واري حالت ۾ گهران نڪرڻ معنيٰ خلق جي خواري. گوڙ گهمسان کان بچائڻ لاءِ، انجام موجب محبوب مونکي جلدئي سڏرايو. ڪاچ ۾ آيل زالن سان گهر سٽيل هجي، مان بنا موڪلائڻ جي لڪي لڪي اتان ڪسڪيس ته مٿان ڪير ترسڻ لاءِ نه چئي. مهمانن کي ماني کارائڻ لاءِ شاميانو لڳل هو، اهو سڄو لتاڙي ڪار تائين پهچڻو هئم. شاميانيءَ اندر پير رکندي ئي هن کي ڦل سوٽ ۾ فنڪاراڻي انداز سان ڪرسيءَ تي ويٺل ڏٺم. ڪنڌ مٿي ڪري مونڏانهن نهاريائين. مان پنهنجون نظرون جهڪائي ڇڏيون پر ڏاڍي شڪي ٿيس. آخر مان به ته 'سنڌي ادبي انڊسٽري' جي 'هيروئن' هئس ۽ هيروئن کي اهڙي حال ۾ ڏسڻ معنيٰ سڄو اميج خراب ٿيڻ!

"ڇو آيس مان ان مٿي شاميانيءَ ۾...." سوچيم. "ڪاش اهو ڪو ڪارڙو ڪوجهڙو 'ايڪسٽرا' هجي ها ته مان ڪيڏي نه شان سان اتان لنگهي وڃان ها ...."

وهم گمان ۾ به نه هو ته اهڙي گوڙ ۾ ائين اڪيلو سوچڻ ۾ غرق ملندو، مان ايڏي ڳوڙهي هيس جو جيڪا وک اڳتي کڻان سا ائين لڳي چڻ پٽ تي پئي کڄي. شاميانو ڪٽڻ جو نالو ئي نه وٺي آخر خبر ناهي ڪيئن اچي 'ڏوپار' پهتس. محبوب ڪار ۾ ويٺو هو مان به جهٽ در کولي اندر ويهي رهيس.

"اتان ڪار بيهارڻ جي ڪهڙي ضرورت هيو؟" مون ڪسرون ڪيڻ چاهيون.

"غلطي ٿي، نه ته ڇت تي بيهاريان ها......."

هن ويتر ڏنب ڏنو.

مون مونجهه مان انهن زالن وانگر ساهه کنيو جيڪي 'ڊبل ڊيڪر' ٿي چڻ سڄي جهان تي ٿورو تقيندديون آهن.

"ايڏو ميدان لتاڙي اڌ مئي ٿي پئي آهيان!"

"شاميانيءَ لڳڻ ڪري پارڪنگ جي ٻي ڪا جاءِ به ته

ڪانه هئي“ محبوب نرمائيءَ مان چيو.

”........ ٻه آتي ويٺو هو، مون کي ڏسي ڇا سوچيو هونداڻين ته هلڻ کان هلاڪ هوندي ٻه ڪاڄن ۾ ٽي اٽي ويهي.“ آخر سور سٺو نه ٿيم.

”گهر جو ڪاڄ هو، ڪو پرايو ته نه هو.“

”پر هن جنهن نظر سان ڏٺو ان ۾ طنز هئي ٽوڪ هئي!“

”اجايا وهم نه ڪندي ڪر، هو اهڙو ناهي.“

بيگم زينت چئه جي ٽيڄهي تي حسب معمول ورانڍي ۾ هو ٻه ڪمن ڪارين ۾ رڌل هو. اوچتو آواز ڏنم.

”محبوب جا ٻار ڪٿي آهن؟“ مان ڏانهس نهاريو ته چيائين، ”پاپي توهان کي محبوب وٺڻ آيو آهي.“

هو مون سان گڏجي در تائين آيو. ڪڏهن ڪڏهن ٻه فون ڪندو هو. ”بابا، محبوب آهي؟“

”جي نه، ٻاهر ويل آهن.“ گهڻو ڪري منهنجو اهو جواب هوندو هو.

”چڱو بابا، مان وري پوءِ فون ڪندس.“

لهجي ۾ ايڏي پنهنجائپ، ايڏو خلوص، شرافت ۽ اخلاق جو مان محبوب کان پڇڻ کانسواءِ رهي نه سگهيس ته اهڙي آواز وارو ڪير هو.

”نالو نه پڇيئيس؟“

”هن پاڻ ئي نه ٻڌايو، ته مان ڪيئن پڇان ها.“

هڪ ڀيري محبوب جي گهر ۾ هوندي هنجو فون آيو تڏهن ئي خبر پيم ته هو ڪو ٻيو نه پر حميد سنڌي هو. ادبي ولين!

هاڻ فون تي منهنجي ٻه ساڻس دعا سلام ۽ ڪڏهن ڪڏهن ڪا ادبي ڳالهه ٻولهه ٿيندي هئي.

”سٺي ڳيڙ، توهانکي اسان لاءِ گهڻيئي بدگمانيون دل ۾ ٻيل آهن، پر موقعو مليو ته مان انهن کي ضرور پري ڪندس.“

”اهڙي ڪائي ڳالهه ناهي ادا ....“

”آهي، بلڪل آهي. تڏهن ته افسانو ٻه لکيو هيوَ، مان

پڙهيو هيو. ڏاڏا اسان تي ڇوهه ڇنڊيا هيو.“

”مان ته رڳو اها ڳالهه ڪئي ته پينر اڳ ئي گهٽ ٿيون لکن وري جو سنڌن لکيئون اهڙيءَ ريت ڇپنديون ته ڪنهن جي دل چوندي لکڻ تي.“

”پيٺ، مان جلد ئي اچي اوهانجون بدگمانيون پري ڪندس.“

آواز شخصيت جو آئينو آهي. مونکي ان آئيني ۾ هن جي شخصيت بيداغ نظر آئي. منهنجون بدگمانيون پاڻ مرادو پري ٿي ويون.

حميد سنڌي همدرد انسان آهي، هن جو قرب ۾ شفقت ڀريو انداز ڪڏهن به ذهن تان ميسارجي نٿو سگهي. بابلا، امان، منڻي پيٺ ۽ بابا جهڙا پنهنجائپ ۽ قرب جو احساس ڏياريندڙ عزت ۽ خلوص ڀريا پيارا لفظ جڏهن هن جي زباني ٻڌبا آهن ته دل کي راحت ملندي آهي.

پر انهن قربائتن لفظن جي ميڻاج مان هرڪو نه ڄاڻي. ڪنهن غير سنڌي نينگريءَ کي جڏهن اسان ڪري ڪوٺياءِين، ته هوءَ ڪاوڙجي پئي هئس. هن ليکي ته مونکي پاڻ کان وڏو بنهه ساءُ جيڏو ڪري ٿو سمجهي. پر حميد جي وضاحت ڪانپوءِ وڃي نينگريءَ جي ڪاوڙ ٿڌي ٿي.

”بس ڇا ڪريون، ڪنهن کي بابا ڪهن کي امان ڪري ٿا سڏيون سالن جا سال مڙهن جي سر پرستيءَ ۾ ڪم ڪري ڪري مڙها ٿي ويا آهيون. ڪاليجن جو ڊائريڪٽر هئس تڏهن به مڙها عقاب وانگر اکيون وجهو ويٺا هوندا هئم، هينئر ايڊيشنل ڊائريڪٽر آهيان ته به مڙها غارن ۾ ويٺي ويٺي طلسمي شيشي مان اهڙو ته ڏائڻ وارو ڏهڪاءُ ٿا ڏين جو هيانءُ ئي روڙيو وجهن. ان کان ته ميوزڪ ڊئريڪٽر هجان ها ته ڀلو هيو، پوڙهن جي ڏنل دردن جون ’پيڙائيتيون ڌنون‘ تيار ڪري پنهنجو هيانءُ ته هلڪو ڪيان ها.“

حميد ته ايئن ئي کٽي ڳالهه ڪئي، پر ان ۾ جيڪو درد ۽ پيڙا هئي، تنهن کي منهنجي حساس دل هڪ دم پرکي ورتو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجي صلاح آهي ته پوڙهن کي جوانن سان ڪم نه ڪرڻ گهرجي. گڏجي ڪم ڪرڻ سان نه رڳو جوان جلدي پوڙها ٿيندا پر جلدي لاڏاڻو به ڪري ويندا.

زنده دل ۽ خوش مزاج پوڙهن کي، پوڙهن جي قطار ۾ شامل نٿو ڪري سگهجي. ڇو ته انهن جي ساٿ مان جوانن کي ڪوبه ڇيهو نٿو رسي. البت آهي پوڙها جيڪي اصلي جڙي ٻوٽين مان تيار ٿيل يعني پوڙهاڻپ جي مڙني خوبين جهڙوڪ ڪرڪڻ، ٻڙڪڻ ۽ ڇهتڻ وغيره سان مالا مال هوندا آهن تن کي جوانن کان پاسي رکجي. پوڙهن جو پنهنجو ويڙهو هئڻ گهرجي جنهن ۾ ڪڪڙيون سنڀالڻ، ڪبوتر پالڻ، ٻاڇيون پوکڻ، گڏ ڪري ٻچ ڇنڻ ڪانوڻي سوانح عمريون وغيره لکڻ جهڙا دلچسپ مشغلا هئڻ گهرجن.

مان ڪجهه سالن کان لڳا تار پنهنجي ماءُ پيءُ ۽ ڀائرن ڀينرن جي وڇوڙي جا ڏک سهندي آئي آهيان. پر تازو پنهنجي بي حد پياري، معصوم، سادي ۽ شريف ڀاءُ شاه محمد عباسي جي بيدرديءَ سان ڪيل خون ناحق منهنجو جيءُ بلهه جهوري ڇڏيو جنهن جو اثر صحت تي پوڻ لازمي هو. محبوب جي گهڻي زور تي به مان پنهنجو علاج نه ڪرايو. علاج ته جيئڻ لاءِ ڪرائبا آهن.

هن کي به ڪا خبر پئي، مونکي مايوس ۽ ملول ڏسي پڇيو هيائين.

”ادي طبيعت ته ٺيڪ آهي؟“

”ٺيڪ آهي ....“

”محبوب چوي ٿو علاج نٿي ڪرائين، مان وٺي هلئين ڊاڪٽر ڪريم عباسي وٽ؟“

”مهرباني ادا، اهڙي ڪائي ڳالهه ناهي، مان ٺيڪ آهيان مونکي ڪجهه به ناهي ٿيو.“

”مون سان به ڪوڙ! يقين ڪريو ته مان توهان کي بيحد گهڻو گهرندو آهيان پر لکا نه پوڻ ڏيندو آهيان.“

”اسان کي خبر آهي ادا، ڪير ڪنهن جو سڄڻ ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گھڻ گھڙو هوندو آهي ته اڳيائي کي به انهيءَ جو احساس ضرور ٿئي ٿو.“

حميد مونکي ڪوڙ ساريون تسليون سمجھائيون ۽ دلداريون ڏيندي وعدو ورتو ته مان خوش رهان. ڏاڍي ڏک مان چيل هنجا اهي لفظ ته مونکان ڪڏهن به نه وسرندا.

”ڪير ٿو جيئڻ چاهي؟ ڪنهن جي خواهش آهي ته جيئون؟ مان به ته نٿو جيئڻ چاهيان.... پر جيئان پيو.... پنهنجي اولاد لاءِ.... تون به انهن لاءِ جيءُ. دنيا ۾ پنهنجي لاءِ نه پر ٻين لاءِ جيئڻ گھرجي.“

مان ادا حميد جي چوڻ تي گھڻو ئي عمل ڪيو، خوش رهڻ جي ڪوشش ڪندي آهيان، پر ڇا ڪيان .... هيانءَ ۾ لڳل ڪُنڊي کي مان اڃان به پري نه ڪري سگھي آهيان.

حشر جي ڏينهن رشيد پڻ پنهنجي فيملي سميت اسان وٽ آيل هو. محبوب ۽ حميد به ڊرائنگ روم ۾ انهن سان ڪچهريون ڪري رهيا هئا، مان رڌڻي ۾ بور ٿي رهي هئس. ڪاش! مون وٽ جادوءَ جي ٽيبل هجي جنهن ۾ جيڪو ڪاڏو حڪم ڪيان ته انهيءَ دم حاضر ٿي وڃي، يا ڪاش! مونِ وٽ جادوءَ جي مُنڊي هجي جنهن کي ڇڙو گھڪوڏيان ته ڳاڙهي اندر وير وارو قوبڊو جن حڪم جو پانهو ٿي اڳيان اچي بيهيم ۽ ڪن جو ڪن ۾ طرح طرح جا طعام سهڻن ٿانون ۾ سجائي پيش ڪري........

ٽن پارن جي ماءُ ٿي وڃڻ بعد به رڌڻي ۾ وڃڻ مهل اهڙا پاراٿا ۽ بيوقوفي جا خيال ايندا اٿم. انهيءَ ۾ منهنجو ڏوهه به ناهي، ڇو ته سياڻن جو چوڻ آهي، ته ڏکيا ماڻهو اڪثر ڪري بيوقوفيون ڪندا آهن تنهنڪري بزرگن جو پرم رکڻ به ته عين سعادتمندي آهي.

”ڪو ڪم ڪار....“ ڪنهن اندر اچي پڇيو. مون ڪان ڇرڪ نڪري ويو. ڪٿي مُنڊي کي ته گھڪو نه آيو! پر افسوس اهو منهنجو وهم هو، ڪنڌ مٿي ڪري جو نهاريان ته اڳيان ڦل سوٽ ۾ حميد بيٺو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”ادا مهرباني، توهان هلي ويهو بس جاڻ ماني تيار ٿي.“ ڪيڏو نه رسمي جملو ڳالهايم .... دل ته ايئن پئي چاهيو ته چوانس ”ادا توهانجي مهرباني لک لائق! پلي اچي ڪم ڪار سنڀاليو، مان جيسين وڃي ڪو ٿيڙو پيڙو چالو ڪيان ....“

”مان به ته هٿ ونڊايان....“ ايئن چوندي حميد ديڳڙي جو ڍڪ لاٿو ۽ ڪمال ڪاريگريءَ سان ڏوئي گهمائيندي صلاحون ڏيڻ لڳو.

”رس گهاٽو ڪرڻو هجئي ته پيڏل ڏاٽا گهٽا وجهجن .... ديڳڙي جو ڍڪ پاپي لاهي ڇڏ ته ٻاڦ نڪري....“ ايئن چوندي شيشي ۾ رکيل پيڏل ڏاٽن ڏانهن هٿ وڌايائين. مون کان رڙ نڪرندي رهجي ويئي .... ڏٺم هاڻ ٿي ٻوڙ جي پيڙي پڌي سو جلدي ۾ چيومانس:

”مان ثابت ڏاٽا ڳنڍ ۾ ٻڌي اڳ واٽ وجهي ڇڏيا آهن.“

هو حيران ٿي ويو، ڏاٽا سي به ڳنڍ ۾ ٻڌل! پر مان به پنهنجن وڏڙن کان لڪايل ترڪيبون پڙهي پوءِ رڌڻي ڏانهن وک کڻندي آهيان، سو خاطري هئم ته پاون حو ٻوڙ خراب نه ٿيندو البت پاڻي سڪڻ جو ڪجهه انتظار هو.

ايتري ۾ محبوب، ادا رشيد پٽي ۽ سندس گهر واري، پاپي سڪينا به اچي رڌڻي پيڙا ٿيا.

”بس ادا اجهو ماني تيار، ڪنيو پيا اچون.“ حميد مون کان ڏوئي وٺي پيالن ۾ ٻوڙ وڌائيندي چيو.

”ادا توهان ڇڏيو.“ محبوب چيس.

”مون کي ڏيو ته مان ٿي وڌايان.“ مون چيو، ”اهي زالن جا ڪم آهن.“

”اسين به ته اڌ زالون آهيون، ڪيئن محبوب؟“

حميد جي انهي ڳالهه تي ادا رشيد، پاپي سڪينا، مان ۽ محبوب ڏاڍا کلياسين.

باقي جس هجي پاپي سڪينا کي، جنهن ويچاريءَ پوءِ ٿها مانيءَ جا پچاءِ ڏنا: جيڪي به ڏينهن مون سان رهي ته ڪٽ تي ويهاري مونکي کارايائين. ڏٺائين ته پيرن کان ڪهڙا پير گهريا،

سو پنهنجي مڙسيءَ سان پئي حالتن کي منهن ڏنائين.

تحريڪن جو اڳواڻ حميد سنڌي، سنڌي ادب جو سچ پچ ته هيرو ۽ گهڻگهرو آهي. روح رهاڻ ذريعي، سنڌي ادب جون هن جيڪي به خدمتون ڪيون سي ڪنهن کان لڪل ناهن. تڏهن هو اڪيلو نه هو، پيا به هن جا پاڻهن پيلي هئا جن سچي سنڌ ۾ سجاڳي آڻڻ لاءِ پاڻ پتوڙيو هو. چوندا آهن ته پيڙي ڪنهن پوڙي، خواجه خضر پوڙي! عين ان وقت، جڏهن هو ڪاميابين سان همڪنار ٿي رهيا هئا، ته پنهنجن ئي نعرا هڻي پنهنجي پير تي پاڻ ڪهاڙو هڻڻ جي مصداق سندن تحريڪون مشڪوڪ بنائي وڌيون. اهڙيءَ ريت روح رهاڻ اسان کان جدا ٿي ويو. اڄ جا ناميارا اديب، امر جليل، نسيم کرل، خواجه سليم، شوڪت شورو، علي بابا ۽ شيخ اياز وغيره روح رهاڻ جي ئي همت افزائي سان ڏينهون ڏينهن نکرندا رهيا.

حميد کي پنهنجي ماضيءَ سان پيار آهي، انهيءَ لاءِ نه ته ڪو هن جي ماضي سندس جهول خوشين سان پري ڇڏيا هئا، پر ان لاءِ ته ماضي جيڪي به محروميون کيس ڏنيون سي هن جي شخصيت جو هڪ حصو بنجي ويون آهن، ۽ پنهنجي شخصيت سان ڪير نه پيار ڪندو ان ڪري ئي هو جيڪي ڪهاڻيون قلمبند ڪري ٿو سي ماضيءَ جي ڀرپور مشاهدن جو نچوڙ آهن. اڳي کان سندس هن وقت جون لکيل ڪهاڻيون بلڪل مختلف آهن. انهن جو انداز سيمبالڪ آهي، ’ڏوپار‘ ۽ ’دربان‘ جهڙين پيارين ڪهاڻين کانپوءِ هن جي تازي تخليق ’ڏوث ڏرتي‘ به ڇاڻ پڙهندڙن جي هٿن ۾ آئي ڪي آئي، جنهن ۾ هن اهڙي پار جو نقشو چٽيو آهي جنهن کي سنڌ جي روايت موجب ’مست‘ جو درجو ڏيئي سندس ارمانن ۽ خواهشن کي چٽيو ۽ چيڀاٽيو ويو آهي. حميد جيڪو ناول ’آپي رانجها آپي هير‘ جي ٿيم تي لکي رهيو آهي اهو سنڌي ادب ۾ پنهنجو مثال پاڻ ٿيندو. اها ٿيوري ته انسان جو ڪوئي ساٿي ناهي، هي رشتا ناتا سپ ڏيک آهن. هو دنيا ۾ اڪيلو اچي ٿو اڪيلو وڃي ٿو. انهيءَ ناول ۾ سهڻي انداز سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيش ڪيل آهي.

هڪ هوشمند حساس انسان وانگر حميد جي سوچ ۾ گهرائي آهي. سطحي سوچن ۽ سستن جذبن جو هن جي سچاڻ ذهن ۾ ڪو گذر ناهي. جذبن جي سچائيءَ سان لکندو آهي ڪنهن ڪي آئيڊيل بڻائي فنڪار جو فنڪار سان ذهن ٽڪرائي لکڻ جي محتاجيءَ کان بنهه آجو آهي. هن جو چوڻ آهي ته ڪهاڻي سڀئين سڌي سمجهه ۾ ايندڙ ٻوليءَ ۾ لکڻ گهرجي، پنهنجا خيال فلسفائي انداز ۾ زوري ٽنبڻ بدران ڪردارن جي زباني ادا ڪرائجن هن کي شڪايت آهي ته اڄڪلهه جا اديب سيڪسيوئل فرسٽريشن جا شڪار آهن تنهنڪري سندن ڪهاڻين ۾ صرف مان ۽ سيڪس جو ورد گهڻو هوندو آهي، انهن جي لکڻين مان ائين ٿو محسوس ٿئي ڄڻ زندگيءَ کان گهڻو پري ٿي ويا هجن. هو ڏينهون ڏينهن پنهنجو پاڻ ۾ گم ٿي اڪيلا رهجي ويا آهن ۽ اڪيلائيءَ ۾ پاڻ کي وساري ويٺا آهن. پاڻ کي ڏسڻ لاءِ انهن کي کپي ته ٻين کي ڏسن. پنهنجو مهانڊو ڏسڻ لاءِ آئيني ۾ ئي ته ڏسبو آهي. انهن کي ڪڙمين ڪاسبين جي فرسٽريشن تي لکڻ گهرجي ڇو ته انهن جا به ڪوڙ مسئلا آهن. ڪين ٻوڻن ۾ ويهي اتي جي زندگيءَ جو مشاهدو ڪرڻ گهرجي ڪارخاني ۾ ڪم ڪرڻ وارن مزورن جي حال مان لازمي طرح واقف ٿيڻ کپين ۽ اهو سڀ سڻي تحرير سان ئي ممڪن آهي. مونکي حميد جي خيالن سان بلڪل اتفاق آهي ڇو ته رڳو مان، مان! ۽ سيڪس سيڪس! مان ٺلهو جنسي بيمارين کانسواءِ پيو ڪجهه نه ملڻو اٿن. وري جي ڪنهن يوناني حڪيم جي هٿ چڙهي ويا ته پوءِ نه رهندن بانس نه وڄندن بانسري.

حميد رومينٽڪ افسانا لکڻ ڇڏي ڏنا آهن. عورت ۽ مرد جي رومينٽڪ ناتن ۾ ڪيس غرض ئي غرض نظر اچي ٿو. هن جو خيال آهي ته هن زماني ۾ اهڙي رومانس جو هئڻ محال آهي جنهن ۾ ڪو ئي غرض شامل نه هجي. بيغرض پيار ۽ محبت جڏهن آهن ئي ڪونه ته ان تي لکڻ ئي فضول آهي. هن جي خواهش آهي ته ساڻس بيغرض پيار ڪيو وڃي جنهن ۾ بيچيني هجي تيزي

۾ رواني هجي. بيغرض پيار جي ڳوالها ۾ هن ڏين جون ماڻرون ۾ ماسيون به ڏاهيون پر موت ۾ ڇا ملپس .... وري به تنگنظر زماني جون دل ڏکوئيندڙ ڳالهيون.

تنهن ڏينهن حميد ذهني طرح منجهيل پئي ڏٺو. محبوب ايئن ئي ڪٿي رومنٽڪ افسانن بابت پڇيس ته، اهي هاڻ ڇو نٿو لکين؟

”يار مان ته پنهنجو پاڻ سان ئي رومانس ڪرڻ ۾ پورو آهيان.“

”اهو وري ڪيئن؟“ محبوب حيرانيءَ مان پڇيس.

”پاڻ واري ساوڻ کي نت نوان رومانس ڪندي ڏسي رومانس ڏانهن هيانءُ ٻلجي ويو اٿم ....“

”ساوڻ هڪ وقت ۾ ڪيترا رومانس ڪندو آهي؟“

”پائو ڪو ڪاٿوئي ناهي!“

”ابول اصل ايئن ڇا؟“

”ڳالهه ئي نه پڇ—“

هو جو اڳ ٿورو ڪوماڻيل هو سو ٻن ڏن ٺهڪڙن ڪانپوءِ ٺڙي گل ٿي پيو. ڳالهائڻ جو انداز سانتيڪو سنجيدو ۽ سمجهه ڀريو. هر لفظ دل تي نقش ٿيڻ جهڙو. ٻڌندڙ بور ٿيڻ بدران دل ۽ ذهن جي پوري لاڙي ۽ سوچ سان ٻڌي ٿو. موقعي ۽ مهل جي لحاظ کان مزاح جو عنصر منجهس بدرجه اتم موجود آهي. اهڙو ڪو واقعو يا ڳالهه جڏهن هو ڊرامائي انداز ۾ ايڪشن ۽ ايڪسپريشن سان ٻڌائيندو آهي ته کلي کلي کيرو ٿي وڃبو آهي. لکڻ لاءِ ڪنهن ماحول جي ڪا ضرورت نه پوندس، ڪيترو به گوڙ شور ڇو نه هجي ان جي پرواهه نه ڪندو. پهرين لکٽيءَ ۾ ئي ليک ڪمپليٽ ڪري وجهندو. انهيءَ جو سبب اهو به آهي ته هو پلاٽ ذهن ۾ رکي ڪهاڻي نٿو لکي پر سڄي ڪهاڻي اٿندي ويهندي، گهمندي ڦرندي، تورڙي ڊرائيونگ ڪندي پاڻمرادو ذهن جي ديڳ ۾ پئي پچندس، جڏهن پچي راس ٿيندي تڏهن قلم جي ڏوئيءَ سان ايئن جو ايئن ڪٿي ڪاغذ جي ڊش ۾ وجهندو. ’نوٽ ڏرتي‘ پهرين ڪهاڻي اٿس جا وڃي ٿي ڏينهون ڏينهن وڏندي ۽ وقت وٺندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان لاءِ حميد کي گهڻي حيراني آهي. هو کهاڻي فيئر ڪرڻ مان نہ جاڻي، ڪاغذن تي جيتر ڪات ڪوٽ، ليڪا لينگها ۽ ڏيا نہ هوندا تيتر مزو نہ ايندس، لاشعوري طرح سان هنجو اِهو عمل، ماضيءَ جي منجهيل زندگيءَ جو هڪ عڪس بہ ٿي سگهي ٿو. هن ڪوڙ ڪتاب پڙهيا آهن، جيڪي ياد نہ هوندي بہ ڊسڪشنس وغيره ۾ سمورن حوالن ۽ مثالن سميت ياد اچي ويندا اٿس. هن وٽ ڇهہ ست سؤ ڪتاب آهن پر افسوس تہ انهن کي طريقي سان سنڀالي رکڻ جي في الحال حالتون اجازت نٿيون ڏينس ۽ اهي ٻورين وغيره ۾ بند آهن گهڻي ڀاڱي تہ ڪجهي بہ ويا اٿس. جيسين ڪتابن جي سنڀال جو ڪو جوڳو انتظام ٿئي تيسين هو پنهنجا ڪتاب ڪڍڻ جي ٻوڀان، هيڻان ۽ مٿان پيو لڪائيندو جو انهيءَ ۾ ئي انهن جي سلامتي آهي. هن کي هر قسم جا ڪتاب پڙهڻ جو جنون جي حد تائين شوق آهي پوءِ کڻي اهو تفريحي ادب هجي يا سندس سڪيلڊي پڙهي هوشو جي ڪورس جو ڪتاب. هن کي آٽوبائيگرافيون پڙهڻ خاص طور سان وڻنديون آهن.

لاڏا ۽ شرنايون هن جي ايڏي تہ ڪمزوري آهن جو ٻڌڻ شرط وار ڪانڀارجي ويندس ۽ کيون ٻوٽي ڪا دير چڻ خوابن جي دنيا ۾ وڃائجي ويندو آهي. ڪپڙي لٽي جو نہ رڳو شوقين پر ان جي صحيح استعمال جو ڏانءُ بہ حميد کي آهي. سنڌي ادبي انڊسٽري ۾ مغربي لباس جي مقابلي، ورلي ڪو جهڙس خوش پوش اديب هوندو. سوٽ نئين فيشن جو هجي يا پراڻي جو، حميد کي بدني بناوت سبب جڙي جڙي ٺهندو. شايد هن کي بہ اهو احساس آهي تڏهن ئي تہ گهڻو ڪري ڪمپليٽ سوٽ ۽ ٽاءِ پهريل هوندي اٿس نہ تہ بہ پينٽ ۽ سهڻي شرٽ تہ ضرور پائيندو، هونءَ بہ سهڻيون ڏايون ۽ شرنس هنجي ڪمزوري آهن. اهي ايڏي ججهي تعداد ۾ گڏ ٿي ويون اٿس جو واري اچڻ تي پائيندو آهي. جنهن ڪري پراڻيون ٽين ئي ڪونہ. سنڌي لباس ۾ جيتوڻيڪ گهٽ ڏسبو آهي تہ بہ ڪنهن زماني ۾ سنهڙي پرت مان شبلمي پهراڻ پائڻ جو شوق هنجي نفيس ذوق جو سٺو ثبوت آهي.

ڪاٺ پيٺ جو ته گهٽوئي شوقين پر پرهيز طور ڪن پسنديده شين تان هٿ ڪڍيو پيو اٿس. سنڌ جي مٺي پاڻي جي ڏنيرو مڇي بيحد پسند ڪندو، سامونڊي مڇيون بنهه ڪونه وڻنس. سائون، لوڙهه ۽ بيهه پڻ چاهه سان کائيندو آهي. هو نه رڳو کاڌ جو شوقين آهي پر کاڌن جو به ملهه آهي اها خبر ڪنهن کي نه هوندي ته حميد مڇي پچائڻ جو وڏو ماهر آهي، ڪيس مڇي پچائڻ جا ڪيترائي قسم اچن، خاص ڪري مڇيءَ جو پاٽي ڪڍي پوء ان کي پچائڻ وڏي ڪاريگري آهي جنهن کان پڻ حميد مونکي واقف ڪيو. پٺاڻي ۽ قيمي جي ڪبابن لاء سندس چوڻ آهي ته انهن کي بيدي يا روٽيءَ جي چوري جي آڌار تي بيهارڻ ڪانسواء تيار ڪجي ته پوء ڪا ڳالهه ٺوي. ان لاء پڻ مٺو نڪتو پڌايائين ته ڪبابن کي سيڪڻ کانپوء هلڪو هلڪو گيهه ڪٺائجي ته اهي نه پرندا. مان اول ته ڪباب ڦاهيان ڪونه، ڪير ڦاهي ڪارائي تہ بي ڳالهه آهي، پر جي 'پواي بسري نغمي' وانگر ڪڏهن ڪٺي تيار به ڪيم ته انهن کي گيهه ۾ ايڏيون ٽبيون ڏيارينديس، جو 'دوست، دوست نا رها' وانگر ڪباب، ڪباب نه رهندو بلڪ ڪڏهن حلوي جو ته ڪڏهن چٽنيءَ جو پيو ڏيک ڏيندو!

حميد کان ڪبابن بابت اهو گر پڌي منهنجو وات پڻجي ويو ۽ دل ۾ ڪيس صوم صلوات جي پابنديءَ جو نه سهي پر 'امور خاناداري' جو سرٽيفڪيٽ ڏيئو پيم.

حميد ڪنهنجو به برو ناهي چاهيو. هن جو باطن سندس ظاهر وانگر اڇو اجرو ۽ صاف شفاف آهي. شفقتن ۽ خلوص جا بي ڪران سمنڊ سندس وشال سيني ۾ روان دوان آهن. ڊائريڪٽر ڪاليجز واري زماني ۾ جڏهن انبوهه ماڻهن جا سندس اڳيان پويان ڦرمونين وانگر پيا ڦرندا هئا تڏهن به پاڻ کان گهٽ درجي وارن جي آجيان ڪرڻ لاء هميشه اٿي بيٺو. سندس غريب استادجي ڪنهن ڪم سانگي آفيس ۾ لڙي ايندو ته حميد اٿي ادب سان آدرڀاءُ ڪندو ۽ جڏهن ڪو ايئن ڪرڻ کان ٽوڪيندو هئس ته چوندو، "پاڻو ايئن چڙ ڻو چوين، سندن ئي اکرن جي طفيل ته مان هن

جاءِ تي آهيان."

تڪليف ۽ مصيبتن ۾ هو يارن جو يار، دشمنن جو دوست ۽ سنگتين جو ساٿي آهي. پنهنجي سر جو سانگو نه ڪندي به انهن لاءِ پاڻ پتوڙي رکندو، اهي به اهڙي وقت ۾ ڪيس ڏتڙيلن جو ڏاتار ڪري سمجهندا آهن. پر ڪي اهڙا هوندا آهن جي ڪم لٿي ڪانپوءِ 'جهرڪي ۽ ڪئيءَ' واري روايتي ڪهاڻي جو 'ڪئي' وارو ڪردار بنجي نيڪ ناءُ درست ڪري چوندا اٿس، "هونهه! مان ٻڌس ٿورئي ٿي، مان نه وهنتس ٿي!" يا "ڪنهن ۾ ٿورئي ڦاٿو هئس، مان نه والو پائڻ ڪاڻ ڪن ٿي ٿوپرايا!"

زماني جون نا انصافيون ۽ بيقدريون انسان جي شخصيت تي گهرو اثر وجهن ٿيون، حميد ڪي به اهي ڏاڍ ڏسڻ ۽ ڏنج نه صرف پراين ڪان پر پنهنجن يارن دوستن ۽ عزيزن ڪان به سهڻا پيا. هو، جو اعتماد جي صلاحيت مان سالا مال آهي تنهن جي اعتماد ۾ به ڏار پئي ڏسجي. پر هن همت ۽ حوصلي واري انسان مان اميد آهي ته انهيءَ کي جلدئي پري ڇڏيندو. هن هڪ ڀيري ڏاڍي ڏک مان چيو هو:

"مون ڪي اها سا خاطري آهي ته جڏهن مان نه هوندس ته به ٿي چٽا ئي سڀئي پر مون ڪي خلوص دل سان ياد ڪندي به لڙڪ لاڙيندا. سنهنجي لاءِ ٻاڙو ٻول ڪوئي نه ٻوليندو...."

حميد جو وقت اڄڪلهه زندگيءَ جا ڏائچا پيٽڻ ۽ پرکڻ جهڙي دلچسپ وندر جي نذر ٿي رهيو آهي. جڻ جي وقت جي ڏائچي ۽ موجوده سال جي ڏائچي جي هڪ جهڙائي علم نجوم جي بلنديءَ ڪي تسليم ڪرڻ تي مجبور ڪري ڇڏيو آهيس. جنتريءَ جو ماهر سياڻي صلاحڪار وانگر اڪثر سائس گڏوگڏ هلندي چلندي ڏٺو ويو آهي. ڏسون ته سندس گردش ۾ آيل ستارو ڪڏهن ٿو گرهڻ مان نڪري وري چمڪي.

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شاداب من، شاداب چهرو

"ما ِهتا آ آ ب!"

بمبئي ريڊيو اسٽيشن تي انٽرويو جو پهريون سوال ڪرڻ مهل هن جنهن سُريلي انداز ۾ منهنجو نالو ورتو اهو سونکي ڏاڍو وڻيو- ڪنهن به تہ اِن سرتال واري لئہ ۾ اڳ مخاطب نہ ڪيو هئم- شايد تہ اِهو بمبئي جي مخصوص لهجي واري زبان جو اثر هجي يا هُن جو پنهنجو منفرد اسٽائيل. هو 'شاد' رهڻ وارو شاعر آهي تہ هن جي لهجي ۾ سنگيت جي سُرن واري شادابي چو نہ هجي. شادابي .... جا روشني جيان ٿيندي آهي.... جڏهن پکڙجي تہ انڌيرا نہ رهندا آهن- هن جي شخصيت ۾ بہ اهائي شادابي ۽ روشني سمايل آهي جنهن کان متاثر ٿيڻ کانسواءِ رهي نٿو سگهجي.

جڏهن بہ غزل جي گائيڪي جي بادشاهہ مهيش چندر جا گيت ٻڌان تہ ساڳي ئي ڪيسٽ ۾ ٽيپ ٿيل انٽرويو ۾ هُن جو سريلو آواز بہ ضرور ڪنن تي پئي- تڏهن هڪدم سلور بيچ جو روميٽنڪ 'نجارو' ذهن تي تريو اچي، جنهن ۾ مون، هري هرڪيولس ۽ هُن سمنڊ جي مسحورڪن موسيقي کان لطف اندوز ٿيندي، ريڙهي واري کان ناريل جو پاڻي وٺي پيتو ۽ ڪا دير ان ڪليل فضا ۾ چهل قدمي ڪندا رهياسين- ان روميٽنڪ 'نجاري' جي باري ۾ ڪنهن سڄڻ پڇيو هئم تہ مون 'اندر جنين اَڄ' ۾ ان کي 'نظارو' بدران 'نجارو' چو لکيو؟ ڀلا اِها بہ ڪا پڇڻ جي ڳالهہ هئي، جنهن روميٽنڪ نظاري ۾ منهنجو محبوب ساڻ نہ هجي تہ انکي 'نجارو' ئي تہ چئبو.

شاعر حضرات گهٽو ڪري نا شُڪرا ٿين- راهہ گناهہ جو پڻ پاراتن وارا تخلص رکي پنهنجي ڀاڳ کي پيا پيڙو ڏيندا- اهو نٿا سوچين تہ 'زخمي'، 'بکايل'، 'ڏکايل'، 'روڳي' وغيره جهڙا تخلص رکي هو پنهنجي پير تي پاڻ ٿا ڪهاڙو هڻن. آخر سياڻا، وات مان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سٺائي وائي ڪيڻ جو سبق ايئن تہ نہ ڏيئي ويا آهن.

تخلص بہ اسم بامسمي جيان ڪنهن ڪنهن نالي سان ٺهڪي اچن- هُن جي تخلص جي چونڊ بہ تحسين جوڳي آهي- اهو شاعر ڪيئن نہ 'شاد' رهندو جنهن پنهنجي خوابن جي ملڪ سان شادي ڪري هميشه لاءِ ڪيس ساه ۾ سوگهو ڪيو هجي- اها پاڳين پري خاتون موهني سير چندائي ئي تہ آهي جنهن هن جي ڪيترن ئي مذر گيتن کي پنهنجي ڪوئل جهڙي موهڻي آواز ۾ ڳائي امر ڪيو آهي- اهو شاعر بہ ڪو اوپرو نہ، سنڌيت جو شيدائي، ڊاڪٽر ارجن 'شاد' آهي جنهن 'جيئي سنڌي ٻولي، جنهن ۾ ماءُ ڏني لولي' جهڙا لافاني نظم لکي ادب جي دنيا ۾ وڏو مان حاصل ڪيو آهي- سندس اها نظم ايڏي تہ مشهور آهي جو ليکڪ انجون سٺون فخر مان پنهنجي آٽوگرافس ۾ لکندا آهن- مان بہ ان شاندار نظم لکڻ ڪري ڪيس خراج تحسين ڏيندي چوندس:

"جيئي ارجن شاد، جنهن لکي اها مٺي لات."

مان شاعر تہ ناهيان تنهنڪري رديف وغيره جون ڊگهون چڪون، ڪميون بيشيون، آزاد نظم جي 'ٻچاءُ بند' واري ايڪٽ موجب معاف ٿيڻ گهرجن.

هونءَ بہ ليکڪ بنهہ ڪا پابندي قبول نہ ڪن- پر هرو ڀرو ايئن بہ نہ ڪرڻ گهرجين جيئن مائي رونا ليليءِ ڳايو آهي:

"مان تہ بيٺي آهيان لاهي پاهي!" آزادي تہ هر انسان جو پيدائشي حق آهي پر ذهن ۽ روح جي آزادي جا اختيار تہ روحاني ڪورٽن ۾ ئي ملن- باقي الله الله خير صلاءِ! ارجن 'شاد' آزاد ديش جو شاعر آهي- سندس شاعري پڙهندي لڳندو اٿم تہ ڪن موقعن تي هن پنهنجي روح کي زنجيرون پارايون هجن.... هو ڪيترو ئي شاد ڇو نہ هجي، پوءِ بہ باخبر آهي آنهن ڏکن کان جيڪي مخصوص حالتن هيٺ هر سنڌي ڀوڳي رهيو آهي- هو ڏکن کي پنهنجي شادابيءَ سان شرمندو ڪري ڇائي .... هو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مشڪي مشڪي ڏک سهڻ ۽ انهن سان مقابلو ڪرڻ وارن سان آهي- انهن جيان نه، جيڪي دردن جا اڻ ڪٿ داستان ٻڌائڻ ڪاڻ واجهه وجهيو آدمبو آدمبو ويٺا ڪندا آهن ۽ ايندي ويندي کي جر وانگر چنبڙي، رت پي پٽ ڪري ٻوء آماڻيندا آهن ته،
'ادا الله لڄ رکڻي وڃي سکيو ٿي!'

'شاد، بردباريءَ سان هر مشڪل کي منهن ڏيڻ پار پوندو آهي- اهوئي سبب آهي ته هر حال ۾ شاد رهڻ واري هن پڪي پهه ۽ پختي ويساهه واري انسان جو چهرو سدائين شاداب نظر اچي.
مهذب ماڻهو، ويل ڊريسڊ هوندو ته اهڃاڻ به شاندار لڳندو.
شاد به سٺي ڪپڙي لٽي پائڻ جو شوقين آهي- گرم موسم جي لحاظ کان مون کيس هلڪي رنگن وارين پينٽ شرٽ ۽ ٺاءِ ۾ ڏٺو، سيارو هجي ها ته کيس ڪمپليٽ سوٽ پهريل هجي ها.
شاعر هئڻ برابر ڪنهن جي پيشانيءَ تي لکيل ناهي، پر کيس ڏسبو ته سندس وڏين وڏين اکين مان چڻ هر وقت ڪا شاعري پئي چلڪندي آهي، هو جنهن به شيءِ تي نگاه وجهندو آها شاعرائي هوندي. خوش نصيب آهن اهي ماڻهو جن کي شاد پنهنجي دوستي جي دائري ۾ آڻيندو آهي نه ته جهڙي تهڙي کي ته هو ڪٿ ۾ ئي ڪونه آڻي.
شاد بنيادي طرح سخت محنتي ۽ جذبي وارو انسان آهي. ڪهڙو به ڏکيو ڪم ڇو نه هجي، هو انکي مٿي تي هٿ ڏيئي ويهڻ وارو مسئلو نه بڻائيندو بلڪ نهايت ئي سياڻپ ۽ هوشياري سان پنهنجو مقصد ماڻڻ جي ڪوشش ڪندو- لڳاتار محنتن ۽ قابليتن ڪري ئي هو بمبئي يونيورسٽي جي سنڌي بورڊ جو چيئرمين چونڊيو ويو آهي- سوين شاگرد هنجي رهنمائي هيٺ ايم - اي ۽ پي - ايڇ - ڊي ڪن ٿا. جن سنڌي ٻوليءَ کي سڪسڊ گرل بنائڻ جي ڪوشش ڪئي، شاد انهن سان نا اميد ٿيڻ بدران کين روشن راهون ڏيکارڻ جا وڏا وس ڪندو رهيو آهي. اڄڪلهه سنڌي ادب ۽ ٻوليءَ جي واڌاري لاءِ هو جيڪا جاکوڙ ڪري رهيو آهي سا ڪنهن کان لڪل ناهي- هند مان جيڪي اخبارون ۽ رسالا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ايندا آهن تن ۾ نهايت ئي فراخدليءَ سان ڪيس ساراهيو ويو آهي. نه ته اهي سچيون ساراهون گهٽن جي نڙيءَ سان ڪونه آڪليون آهن، بلڪ ڪنڌي جيان ڦاسي پونديون آهن. ان ۾ ڪنهن جو ڪهڙو ڏوهه اسان وٽ حالتون ئي اهڙيون آهن. پنهنجي وديءَ جو نه ويج نه طبيب. اسان ليڪن سان اسڪول ۾ پڙهايل سبق پرمتڙي پوڙهي واري ڪار آهيا جيڪو گڏهه تي چڙهندو ته لوڪ جا مهڻا ٻڌندو ته گگدام ڪي پنهنجي پوڙهو آٽ ۾ ڪنوات لهي واري جسم جو بار وجهي پورو تو ڪري. جي پاڻ گڏهه کي ڪلهن تي چاڙهيندو ته ڪلن جا ڪوڪرا ڪرائيندو. سو ليڪ ويچارو به جيئري ئي موت جي منهن ۾ آهي. ڪنهن جيئري جيو جي ساراه ڪندو ته چمچه گيري، ڪفگيريءَ جا لقب ملندس، جي منئي پچاٽان، ڪنهن کي ڪرڪيٽ جي ڪلاڙيءَ جيان ڪلهن تي ڪڻندو ته نه رڳو مرده پرست وارو ست پيڙهيو خانداني لقب ملندس پر پهاڪن جا گهچڪا به ايندي ويندي پيا ڪنن ۾ پوندس ته، ”جيئري ڪونه پڇيو، مئي ڌهه ڌهه ڪري رنو!“

مطلب ته چوڌاري ٻاهون آهن. جيڪي پاڻ پنهنجي لاءِ ٻاريو ويٺا آهن. ڪنهن دل جگر واري جون صلاحيتون ئي ان ڪوري ۾ تپي تپي سچي سون جيان پڌريون ٿين.

عام طرح سان عهدي يا اقتدار کي پهچي ماڻهو پائيندو آهي ته هنکي زندگيءَ جو مقصد حاصل ٿي ويو هجي ۽ هو ٻڌا اوني پانهن سيراندي ڏيئي ڪرسيءَ جا مزا ماڻيندو آهي، پر شاد جي قول ۽ فعل ۾ اهڃان ته ڪو اهڙو فرق محسوس ٿي نه سگهيو آهي، اڳتي جي خبر خدا کي. حال ته ايئن پيو لڳي جڻ هن اهي عهدا ۽ اقتدار ماڻيائي انڪري آهن ته پنهنجي ٻولي ۽ ادب لاءِ ڪجهه ڪري ڏيکاري، ۽ هن ڪري ڏيکاريو آهي. تازو ادب دوست ياءُ جئي وير سنڌ آيو ته هو به سندس واڪاڻون ڪندي نٿي ڍاپيو ۽ اهو ٻڌائي مونکي حيران ڪيائين ته سنڌين جي ڀلائي ۽ بهبودي لاءِ منظور ٿيل آهي لکن ۽ ڪروڙن جون رقمون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيڪي سرڪاري فنڊ ۾ پيون سڙنديون هيون سي به شاد جا هٿ لڳڻ سان سجايون ٿي رهيون آهن. اهو سڀ ڪجهه هڏي ڏاڍي خوشي ٿي، پلا ڪير آرهو ٿيندو ان نيڪيءَ جي ڪم تي. جڏهن بمبئي ۾ هئس ته هن سنڌين جي فائدي ۾ مونسان ڪيتريون ڳالهيون ڪيون، ڪيتريون ئي رٿائون پڌايون. سنڌس اهو جذبو ڏسندي مون سوچيو ته ڪاش، هتي، سنڌ جي وڏن علمي ۽ ادبي ادارن تان اڌ - اڪري مجاورن جو قبضو ٽٽي ۽ اهي ادبي ادارا، ڪنهن شاد پاري سنڌي ادب جي هڏ ڏوڪي جي حوالي ٿين، نه ته اهي اٽپڙهيل انچارج اِنهن ادارن جا ڪنڌائي ڪائي ڇڏيندا.

ارجن شاد رڳو رٿائون ئي نه ڏنيون پر عملي اپاءَ پڻ ڪٿي ڏيکاريا. هن سال مرڪزي سرڪار پاران سنڌس ئي ڪوشش سان يونيورسٽي ڪلب هائوس ۾ سيمينار ڪوٺايو ويو. سنڌي ڊپارٽمنٽ جي ريڊر جو رتبو ماڻڻ جي پهرين سال اندر ئي هن اهڙو شاندار آل انڊيا ادبي سيمينار ڪوٺائي ثابت ڪري ڏيکاريو ته جنهن ڪم جون ذمه داريون هن پنهنجي سر کنيون آهن سي هر لحاظ کان نڀايون به آهن. ان سيمينار ۾ ڪيس ايڏي ته ڪاميابي ملي آهي جو مرڪزي سرڪار آئينده لاءِ پڻ ان کان به وڏو ادبي ڪارنامو هن جي ذمه وجهڻ واري آهي.

هند ۾ ورلي ڪي واندا لڀن. ارجن شاد به نهايت ئي مصروف ماڻهو آهي گهريلو جوابدارين سميت اداري جي سربراه هجڻ واريون جوابداريون به نڀائيندو اچي. انڪانسواءِ فلم سنسر بورڊ ۽ ادبي ڪمن ڪارين جون به ڪيتريون ئي ذمه داريون مٿس عائد آهن. جيڪي هو تمام سهڻي ۽ سيبتي انداز ۾ سنڀاليندو اچي. ويجهڙائي ۾ سندس ٻه ڪتاب، هڪ شاعري ۽ ٻيو تنقيد جو، پڌرا ٿيڻ وارا آهن. خدا ڪري ته هو پنهنجي ڪٽنب سان سدائين شاد آباد هجي. اسين ته ملون ٿا وڇڙڻ لاءِ، اها تلخ حقيقت ڄاڻندي به، پيهر ملڻ جي هلڪي آس جي سهاري، سڄي زندگي گذاريو ڇڏيون .

—

آهہ، آهہ

وڏين وڏين ﭼپن ڪيس رعبدار ضرور بنايو آهي پر چهري جي معصوميت کي لڪائڻ ۾ هرگز ڪامياب نہ ويون آهن- هنجي معصوم ۽ سنجيده صورت ڏسي اڪثر ماڻهو دوکو کائي ويندا آهن.

بظاهر سنجيده ۽ ماٺ رهڻ وارو جليل، جڏهن پنهنجي مخصوص لهجي ۾ ڳالهائيندو آهي تہ سندس معصوم چهرو ڪنهن شرير ٻار وانگر چمڪي پوندو آهي، يا ايئن ڪٽي چئجي تہ والٽ ڊزني جي ڪيريڪٽر Bugs Bunny جيان هڪ ئي وقت ۾ شرارتي ۽ معصوم لڳندو آهي.

'بربادي' ۽ 'تباهي' سندس pet word آهن. جن جو استعمال جيتوڻيڪ موقعي مهل جي لحاظ کان سهڻي طرح ڪندو آهي، پر ان هوندي بہ هڪ پيٽ جي حيثيت سان مان سندس واتان اهي لفظ ٻڌي ڏڪي ويندي آهيان. وهم وڪوڙي ويندا اٿم، ۽ انهن منحوس لفظن جي عادت کان کيس منع ڪرڻ چاهيندي بہ نہ ڪري سگهندي آهيان ڇو تہ هو ان وقت اهڙي تہ خوشگوار موڊ ۾ هوندو آهي جو جهلڻ يا ٽوڪڻ مناسب نہ لڳندو اٿم.

مثال طور، ڪا سٺي ڊش ڏسندو تہ ان جي پسنديدگيءَ جو اظهار بہ هن ريت ڪندو:

'بربادي! اصل تباهي.'

سٺن کاڌن کائڻ جو بيحد گهڻو شوقين آهي. چٽپٽيون شيون تہ سندس ڪمزوري آهن- جهڙوڪ فلائنگ ساسر، گول گپا، چولا ڊبل، ۽ خاص ڪري بي - ايچ ڪينٽين جا ڪباب.

ادي تسنيم، بقول جليل جي 'Woman' جيڪا ويچاري منجهند جو ٽين بجي تائين سندس انتظار ۾، بک ۾ پاهہ پئي ٿيندي آهي، تنهن کي جليل جا اهي لفظ تہ:

"بک ڪونہ لڳي اٿم، پوءِ کائيندس" اصل ڪاوڙائي وجهندا آهن. شڪ شبها الڳ وڪوڙي ويندا اٿس. آخر گهڻ

دليلن ۽ سمجھاڻين ڪانپوءِ هو اديءَ کي يقين ڏيارڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندو ته واقعي بي - ايچ ڪيٿرن جا ڪتاب دوستن سان گڏ ڪايو پيو اچي. اها خبر به شايد ٿي ڪنهن کي هجي ته جليل نفيس ۽ لذيذ Snacks ڏاهڻ ۾ ماهر آهي. هو پاڻ به نهايت صفائي پسند ۽ نفيس طبيعت جو مالڪ آهي وري 'woman' به ساڳي طبيعت جي ملي اٿس جنهن گهر جي ڪنڊ ڪنڊ چمڪائي رکي آهي. مڪ، مڇر ته هڪ پاسي جي ڪا چچي - ڪرڙي اچي نڪتي نه ان سان به اهڙا ويل ڪندي جو آها چچي اشراف، هوندي ته ڏني ڏوهارڻ جيان وري نه گهر ۾ ليئو پائيندي.

نيت جو اهڙو صاف چڻ شيشو، شيشي کي به ليڪو پئجي ويندو آهي، هن ۾ اهو به ڪونهي. انڪري ٿي دوست دشمن جي ڪيس خبر نٿي پوي، ۽ انساني ڪل ۾ لڪل بگهڙن کي به پنهنجو سچڻ سمجهندو آهي.

منهنجي ڪتاب 'پرهه کان پهرين' جي مهاڳ ۾ سندس اهو انڪشاف ته هو منهنجون ڪهاڻيون 'نئين زندگي' ۾ ڏسي خار کائيندو هو- منهنجي لاءِ بلڪل نئون هو، جنهن مونکي حيران ڪري ڇڏيو ۽ ان سان گڏ سندس مان ۽ مرتبو منهنجي نظر ۾ تمام گهڻو وڌي ويو آهي. ڪوبه شخص کليءَ طرح سان پنهنجي ساڙ کائڻ جو اعتراف نه ڪندو آهي، پر جليل جي اها جرئت ڪيس هڪ اعليٰ مقام تي آڻي بيهاري ٿي- عظيم شخصيتون ئي کليءَ دل سان اهڙا اعتراف ڪري سگهن ٿيون. باقي پيا ته سڙي پڄي ڪباب ٿي وڃن يا گسي پيسي آٽو ٿي وڃن، پرمجال آهي جو ڪٿي اعتراف ڪن. جڏهن ته سندن هر حرڪت سان پاڻمرادو اهڙيون حالتون ظاهر پيون ٿينديون آهن. مون جليل کي اهي خط ڏيکارڻ لاءِ چيو آهي، جيڪي هن نجم شيرين بنجي منهنجي خلاف لکيا هئا. مان اهان انتظار پئي ڪريان، ڏسان ته هو پاڻهي اهي خط منهنجي حوالي ڪري ڏو يا نه، نه ته لاچار وجهه ملندي ئي آهي مونکي چوراٽي پڙهڻا پوندا، ڇو ته تن ڏينهن مونکي اوسي پاسي نهارڻ جو ڪو هوش ئي ڪونه هوندو هو ته منهنجي خلاف

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ ڪي خط وغيره ڇپيندا آهن. مان ته هر ڳالهه کان بيخبر 'نئين زندگي' کي تختهء مشق بنائڻ ۾ پوري هئس ۽ ان ڏينهن جو انتظار ڪندي هئس جڏهن ڪهاڻين جو معاوضو 'حقير هديو' جي صورت ۾ ايڊيٽر سنڌي صاحب وٽان موصول ٿيندو هئم. مني آرڊر فارم تي لکيل هوندو هو 'فلاڻي ڪهاڻي لاء حقير هديو' معاوضي جو نالو 'حقير هديو' اهڙو ته پڪو ٿي ويو جو اسڪول جي زماني کان ڪاليج تائين هلندو هليو. ساهيڙيون پڻ انتظاري مان پڇنديون هئم:

"حقير هديو آيو؟" ڇو ته 'حقير هديو' پهچڻ معنيٰ ته اسانجي عيد ٿيڻ. اوڏيء مهل ئي 'شيرازن هائوس' جو رخ ڪبو هو. ٿي ٿي پياليون آئيسڪريمون ۽ ڪسٽرڊ جيليون کائي سمورو 'حقير هديو' کپائي ڪُرڙي گهر موٽبو هو. تڏهن **Pocket Money** ڇڙا ويهه پنجويهه رپيا ملندي هئي- 'حقير هديو' پهرين ٽيهه پنوء سٽ، اسان لاء وڏي ڳالهه هئي.

ان ۾ ڪو شڪ ناهي ته جليل جون موجوده تخليقون پنهنجي فني بلندين تي پهچي آسمان ادب تي پنهنجو خاص مقام پيدا ڪري چڪيون آهن، پر مان اڄان به سندس شروعاتي دور جون ڪهاڻيون جهڙوڪ 'بارنس اسٽريٽ جو غنڊو'، 'هن چار ۾'، 'سياڻن ۾ پوڪ'، 'ڌرتي جي ڌوڙ' وغيره جيڪي مونکي بيحد پسند آهن، هن دور جي ڪهاڻين ۾ به ڳولهيندي آهيان. پنهنجي پنهي ڪهاڻين جي مجموعن ۾، جليل هڪ ننڍي ڪهاڻي کي جڳهه نه ڏني، الائي ڇو؟ سندس اها ڪهاڻي 'اڄ ته پيار پڄايون' هنجي ٻين ڪهاڻين جي مقابلي ۾ ڪٿي اهڙي زورآور ناهي، پر الائي ڇو ان جي پڄاڻي مونکي اڄ به ياد آهي. نهايت ئي ڀرپور طرح جي منظر ڪشي هئي آخري جملن ۾. عنوان جي مناسبت سان سڄي ڪهاڻيء جو حسن ٿي انهن جملن ۾ هو.

جنهن دور مان اسين هيٺئر لنگهي رهيا آهيون جيڪڏهن ان مان اڻ واقف آهيون ته اسانکي امر جليل جون ڪهاڻيون ۽ ڪالم پڙهڻ گهرجن. پر جيڪڏهن ڪير انکي برداشت نٿو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪري سگهي ته ان جو مطلب اهو آهي ته اهو دور ئي ناقابل برداشت آهي. ڇو ته جليل جي تحريرن ۾ جيڪا برائي آهي، جيڪو اعتراض آهي، ڏوهه يا گناهه آهي، سو سندس نه، پر اِن عهد ۽ اِن دور جو ڏوهه آهي- موجوده نظام جو نقص آهي.

جليل هنگاما ۽ عمل پسند ناهي- هو سوسائٽي ۽ سماج کي جنهن حال ۾ ڏسي ٿو، تنهن ئي حال ۾ اسانجي اڳيان پيش ڪري ٿو. هن زندگي جي سنگين ۽ تلخ حقيقتن کي بي نقاب بنائي ڇڏيو آهي. هو جيڪو ڪجهه پنهنجي اکين سان ڏسي ٿو، انهيءَ کي پنهنجي فن جو موضوع بنائي ٿو. هو شروع کان هيل تائين زندگي جي تلخ حقيقتن جو ترجمان ۽ عڪاس رهيو آهي، ۽ انهيءَ کان انڪار ناهي ته سندس حقيقت نگاري صحيح شعور جو نتيجو آهي.

جليل زندگي ۽ انجي مختلف شعبن جي ويجهو رهيو آهي، ان ۾ گهڻي دلچسپي پڻ ورتي آهيس- ان جي هر ڳالهه کي شدت سان محسوس ڪندي، هرطرح سان سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي اٿس، اهڙيءَ ريت زندگيءَ جون سڀ حقيقتون هن آڏو بي نقاب ٿي پيون آهن. انڪري ئي حقيقت پسند، ڪيس عوامي اديب ڪري مڃين ٿا.

آخر ۾ منهنجي دعا آهي ته خدا هنجي وڏي ڄمار ڪري، جيئن هو سنڌي ادب جي خدمت ڪندو رهي.

....

عرصو ٿيو ته جليل، سنڌ سدوري کي ڇڏي وڃي پوٺوهار جا وڻ وسايا آهن- جن سڄڻن سان هو گهڻي وقت کان نه مليو هوندو يا پنهنجين مصروفيتن ۾ ڪين وساري ويٺو هجي، تن کي ’تنهنجون منهنجون ڳالهيون‘ ۾ لکيل سندس چاهتن جي دستور جون هي سٽون ياد ڪري لاشڪ ته آٿت ملندي هوندي ته:

”جڏهن به ڪنهن لاءِ منهنجي عقيدت، حب ۽ پيار انتها جي سرحدن کي اورانگهي ويندا آهن تڏهن ان هُن سان نه ملندو اهيان- اهو منهنجي چاهتن جو دستور آ!“

—

فرسٽ جينٽلمئن

ٻاجهه پرديو ڇهري ڳالهائڻ ۾ قربائتي پروچن جيان ڪشاده دل جو مالڪ. ڪپڙي لٽي ۾ عام طرح پهراڻ پاجامو پائي ته ڪڏهن پينٽ شرٽ ۾ ڏسجي. ڪيس سنڌي ڪهاڻيءَ جو پهريون ترقي پسند ليکڪ هئڻ جو شرف حاصل آهي. ان لحاظ کان ترقي پسند ڪهاڻيءَ جي ميدان ۾ هو 'مرد اول' يعني 'فرسٽ جينٽلمئن' آهي.

سندس ترقي پسند ڪهاڻين جو پهريون مجموعو 'سرد آهون' ۱۹۴۱ ۾، ٻيو 'سورج مکي' ۱۹۶۲ ۾ شايع ٿيا، جيڪي اڄڪلهه ناياب آهن.

تازو سندس نئون مجموعو 'هو موٽي آئي' شري آتم ڇپائي پڌرو ڪيو آهي جنهن جي مهاڳ ۾ هن سندس ادبي خدمتن جو فراخدليءَ سان جائزو وٺندي کيس خراج پيش ڪيو آهي جڏهن ته هند جا ڪي ليکڪ اها حقيقت ڄاڻندي به ته گوبند پنجابي ترقي پسند ڪهاڻيءَ جو باني آهي، کيس گهٽي ياڳي نظرانداز ڪندا رهيا آهن. انهيءَ جو سبب بظاهر ته ڪجهه به نه پر پاڻيان ٿي ته اهي ٿي، ٿي فئڪٽريون آهن جنهن ڪري هو ان عظيم انسان کي صحيح طور سمجهي نه سگهيا آهن. شايد هن ليکي ته گوبند پنجابي سرمايادار ذهنيت جو مالڪ آهي ان ۾ حساس ليکڪن جهڙي ڌڙڪندڙ دل ڪيئن هوندي! ڪن ته ايئن به چيس ته جيڪو ڪارخانن ۾ گنجيون ۽ ڪچا ڌاهيندو آهي اهو ليکڪ ڪيئن ٿو ٿي سگهي.

پر گوبند انهن ڳالهين تي کلندي چوندو آهي ته هاڻي انهن دوستن کي ڪير سمجهائي ته ڪبير ڪوري هوندي به نه صرف ليکڪ بلڪ مهان ليکڪ ٿي سگهي ٿو، گورڪي ڪنهن يونورسٽي ۾ تعليم حاصل ڪرڻ کانسواءِ ئي عظيم ليکڪ بڻجي پيو ته منهنجي ليکڪ بنجڻ ۾ ڪهڙي اربعا خطا ٿي پئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٺيڪ ٿي ته چيو ٿي دادا گوبند، هن جون ته وري ٻه فئڪٽريون آهن، ڪو پاڻ ته هٿن سان ڪونه ٿو ويهي آٽي جو ڪيس اِهي مهڻا ٿا ملن. ڪوبه ڪوشش ڪري ته ليڪڪ ٿي سگهي ٿو، ان سان سندس پيشي جو ڪهڙو تعلق.

ليڪڪن کي هن سان وڏي شڪايت اِها به آهي ته هو پنهنجن ڪهاڻين ۾ پروپئگنڊا ڪندو آهي- پر ايئن ناهي، هن جي نظر ۾ ته هر ليڪڪ پنهنجي دل جي آواز کي پنهنجي لکڻين ۾ اوتي ٿو، پوءِ ڪي ان کي پروپئگنڊا چون يا دل جو احساس.

گوبند پنجابي کي سڄڻي ليڪڪن لاءِ عزت آهي پر سرڳواسي سنگهارام ملڪاڻي لاءِ هن جا اهي جذبا ڪجهه وڌيڪ گهرا آهن، چاڪاڻ جو هن ادب جون وڏيون خدمتون ڪيون آهن، پوءِ به هن ۾ ڪو تڪبر ڪونه هو بلڪ وڏن توڙي ننڍن ليکڪن کي خوب همٿائيندو رهيو.

گوبند، سڌي سادي ۽ سباجهي طبيعت وارو آهي- جنهن ۾ ڪي به ڦند ڦير ناهن- هو نيت جو صاف ماڻهو آهي- ڏيندو سڀ کي آهي پر ڏکوئيندو ڪنهن کي ناهي. موت ۾ انجي، اٻتڙ سڀو گهٽو ٿي اٿس ۽ اهو سهپ جو معدو ٿي آهي جنهن اندر ئي اندر هن جي حساس دل کي بيمار ڪري وڌو آهي.

هو چوي ٿو، تنگ دلي ۽ تعصب زندگيءَ ۾ زهر اوتي ڇڏيندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن سٺو ڪم ڪرڻ تي به سزا ملندي آهي. هونءَ ڪيس ڪابه ٻئي فڪر ڪونهي- خدا جي مهرباني سان ٻئي پٽ برسرروزگار آهنس ۽ ٻئي ڌيئر پڻ پنهنجي جاءِ تي خوش. ايئن ته دنيا ۾ ڏک سک گڏ پيا هلن چڻ هڪ سڪي جا ٻه پاسا- باقي خاص ويهي ڳڻتيون ڪرڻ جو هن وٽ ڪو سبب ناهي.

هو گهمڻ ڦرڻ ۽ سير و تفريح ڪرڻ جو نه رڳو پاڻ بيحد شوقين آهي پر ڪو مهمان ايندس ته انکي به گهمائڻ ڦيرائڻ کان وسئون ڪين گهٽائيندو خاص ڪري اجنتا ۽ ايلورا جون غفائون ته ضرور ڏيکاريندن- جن لاءِ چيو وڃي ٿو ته هند ۾ اچي جنهن اهي نه ڏٺيون تنهن چڻ ڪجهه نه ڏٺو- سونکي اهي غارون ڏيکارڻ جي ڪيس ڏاڍي خواهش هئي پر وقت نه ملڻ ڪري سان اهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏسڻ کان محروم رهيس.

گوبند پنجابي اصل ڪوئٽه جو آهي- بمبئي جي مشيني زندگيءَ کان بيزار ٿي ڪوئٽه جا ڏينهن ياد پوندس ته مهابيشور هل اسٽيشن، جيڪا بمبئي کان ٣٠٠ ڪلوميٽر پريان آهي، اوڏانهن ويندو يا پوءِ پونا وڃي هفتو ڏيڍ رهي ڪوئٽه جي سڪ لاهيندو. کيس لڳندو ڄڻ سچ پچ ڪوئٽه پهچي ويو هجي. پونا جون خشڪ ٿڌيون هوائون، پهاڙ، وڻڪار ۽ سادا سودا مهذب سڀاءُ جا ماڻهو کيس ڏاڍو متاثر ڪن.

جڏهن به سنڌ سان تعلق رکندڙ ڪا شيءِ ڏسندو ته هڪدم کيس پنهنجو وطن ياد ايندو- آتان جا نظارا، گهر ۽ گهٽيون اکين اڳيان تري ايندس. شڪارپور ۾ پير اسماعيل شاهه جي مقبري جي سامهون اسٽور گنج مارڪيٽ پرسان هن کي پنهنجو اهو گهر بيحد ياد ايندو آهي جنهن ۾ هن ننڍپڻ گذاريو. جوان ٿيندي وري ڪوئٽه هليو ويو. اتي ڪنڌاري بازار پٺيان هن ذاتي بنگلو جوڙايو هو- اهي ڏينهن ياد ڪري کيس لڳندو آهي ڄڻ سڀ ڪجهه سهانو خواب هو.

گوبند پنجابي نه رڳو سنڌي ادب کي پنهنجن اصلوڪين ڪهاڻين ۽ ترقي پسند خيالن سان ورسايو آهي پر انجي خدمت ڪندي ادب ۾ پنهنجي لاءِ منفرد مقام حاصل ڪيو آهي. هو اڄڪلهه اهڙو ناول لکڻ لاءِ سوچي رهيو آهي جيڪو ١٩٤٠ کان ١٩٨٠ تائين واري عرصي ۾ ٿيل وارداتن جو هڪ داستان هوندو، جنهن ۾ هڪ ئي ڪردار ٽي ملڪن جي ورهاست ۽ آزاديءَ واري هلچل جو ذڪر هوندو- ڏسجي ته هوڪڏهن ٿو اهو ناول لکي پڌرو ڪري.

سندس ڪهاڻين جيان ئي هن جا ويچار به متاثر ڪندڙ آهن. مڙني مذهبن لاءِ کيس وڏو احترام آهي پر اهڙا ماڻهو جن طاقت جي تڪبر ۾ مذهب جي غلط معنيٰ ذهن ۾ ويهاري آهي تن تي کيس افسوس آهي ته خبر ناهي آهي ڪهڙي خدا جا پرستار آهن، خدا ته وسي ٿو خلق ۾، پر کين نظر ٿو اچي دشمني ۽ نفرت ۾! مهذب يا ڌرم ته خدا سان ملڻ جا جدا جدا رستا آهن. ڪير ڪهڙي رستي تي وڃي ان جو فيصلو ان شخص کي ئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪرڻو آهي. زور زبردستي جنگ ۽ جدل، اهي رستا شيطان جا آهن.

ادب ۾ ليکڪن جا جيڪي جهيڙا جهٽا ٿين ٿا هو انکي 'ادبي تلوار بازي' چئي ٿو ۽ ان خيال جو آهي ته ليکڪن جي جهيڙن سان نيٺ به پڙهندڙن جو ڪهڙو واسطو، ايڊيٽر کي پنهنجي پڙهندڙن لاءِ اهڙو مواد ڏيڻ گهرجي جنهن سان هنن ۾ ذهني سجاڳي ۽ حوصلو پيدا ٿئي ۽ هو دلي راحت حاصل ڪري سگهن.

هن ٻين ٻولين جي ليکڪن کي ساراهيندي چيو ته انهن ۾ هرو ڀرو ايتري پرائي پچار ڪرڻ جي عادت ناهي بلڪ هو اهڙيون شاهڪار تخليقون ٿا پيش ڪن جو پڙهندڙن کي انهن جو قدر ڪرڻو ئي ٿو پوي.

هند ۾ سنڌين جا جلسا جلوس گهڻو ڪري عربيتي سنڌين جي سرپرستي هيٺ ٿين. گوبند پنجابي پاڻ کي ڪنڌائتو ماڻهو ڪوٺيندي انهن جشنن جلوسن کان پري رهي.

ڪيس جيڪو به وقت ملي ان ۾ اعليٰ ويچارن وارا ڪتاب پڙهي ذهن کي مالا مال ڪندو آهي. باقي لکڻ ۾ سا ڊرائي اچي وئي اٿس جنهن لاءِ هو هڪ سنوٽي لکڻ وارين حالتن جو خواهشمند آهي.

فلمون به رڳو آهي ڏسندو جنهن ۾ هندستان جي بيحد غريب انسانن جي زندگيءَ جي جهلڪ هوندي، اهڙيون فلمون جن ۾ مٿئين درجي وارن ماڻهن جي زندگي ۾ ٽيندڙ عشق، سمگلنگ، پئسي پنجڙ جي ويڙهه، خون ريزي ۽ مار ڪٽ واري ساڳي موضوعن جون ڪهاڻيون هجن، اهي ڪيس بنهه ڪونه وڻن. جڏهن ته اسان وٽ هندي فلمن ڏسڻ جو ڪو چيهه ئي ناهي نه معيار، پوڙها هجن يا ڪٽي پڪا، جوان هجن يا ٻار وي - سي - آرا ڳيان ڪنڌ لاڙيو تارا ڪيايو سجا سجا ڏينهن سڪ ٿيا ويٺا هوندا. نتيجي ۾ وڏڙن کي ته وقت کان اڳ ئي سوٽئي اچي ورايو آهي. جن کي اڳ ئي اها شڪايت هئي سي ساڳيهين اکين کان ويهي رهيا آهن. ننڍين به گهڻي ڀاڱي چشما چاڙهڻ شروع ڪري ڏنا آهن باقي بارش بزرگن جو سو خطرو آهي ته ڪٿي اهي پنهنجا آخري پساه 'اوم نمو شوائي' جي ڌن دوران ئي نه پورا ڪن ۽ ويندي ويندي اسلام کي نه خطري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ وجهي وڃن.

اسانجي ڀاءُ مشتاق ڀاڳاڻي پنهنجي تازي ڪتاب ’هو جي پهڻ پٻ جا‘ ۾ ڪنهن دوست کي ساراهيندي لکيو آهي ته، ”ڏولڻ مڙس کي نه ڀڪ جي پرواه، نه اَڄ جو اونو!“

مان گوبند پنجابيءَ لاءِ جيڪر ائين هرگز نه لکان، ڇو ته ڪاڻڻ پيٽ جي معاملي ۾ مونکي هن منجهه ڪي به اهڙا ريگستاني جهازن وارا آهڃاڻ نظر ڪونه آيا. هو لاشڪ ته ڏولڻ مڙس آهي پر زنده رهڻ لاءِ وقت سر ڪاڻڻ پيٽ جي اهميت کي هن ڪڏهن به نظرانداز نه ڪيو آهي شايد اهوئي سبب آهي ته پنجهٺ ورهين جي ڄمار ۾ به هو هشاش بشاش نظر ايندو ۽ اڄ به ڪوئنه جو ڪو پروچ پيو لڳندو. گهٽ ماڻهن کي اها خبر هوندي ته ڪوئنه ۾ رهڻ دوران هو پنهنجي نالي پويان بلوچ لکرائيندو هو. گووند بلوچ.

ماڻهو پنهنجي دوستي جي دائري مان سڃاتو ويندو آهي. مونکي اها خبر ڏاڍي دير سان پئي ته علي احمد بروهي جهڙو نيڪ خصلت انسان، ڪيرت ٻاٻاڻي ۽ گوبند پنجابيءَ جو گهرو دوست آهي. سندن سڪ ڪيس هرسال هنن ڏي وٺي ويندي آهي. جنهن جا دوست بروهي صاحب جهڙا هجن ته منهنجي نظر ۾ اهي دنيا جا خوشقسمت انسان آهن، جن جي خلوص تي اکيون پوري اعتماد ڪري سگهجي ٿو. ڪيرت سان ڳالهائڻ ٻولهائڻ جو وڌيڪ موقعو نه مليو سگهيو باقي گوبند پنجابي جو حسن اخلاق ياد ڪري مان بروهي صاحب کي سندس دوستن جي چونڊ جي داد ٿي ڏيان.

مان سمجهان ٿي ته گوبند پنجابي جهڙي وڏي دل ۽ سهاجهي شخصيت وارا رڳو ڪجهه ٿيا انسان پيدا ٿي پون ته هند جو سنڌي ادبي ماحول جنت جو نمونو بنجي پئي. شال خدا ڪيس سدائين باغ بهار رکي.

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪرتبن جو ڪوڏيو

’ڪرتب‘ نه رڳو هن جو تڪيه ڪلام آهي پر عملي طرح به هو نت نوان ڪرتب ڏيکاريندو اچي. مان سندس ڪرتبن جي انهن ڏينهن کان قائل آهيان جڏهن اسين اچا ٻار هئاسين. ياد اٿم، ته هو ڪيئن نه پنهنجا وار ڪٽي ان مان پينٽنگ برش ٺاهي مونکي عجب ۾ وجهندو هو. وقت گذرڻ سان گڏ سندس ڪرتب به، نت نوان رنگ ڍنگ ڪٽي ظاهر ٿيندا رهيا. هر ڳالهه ۾ انوکي انداز سان نواڻ پيدا ڪرڻ هن جي دلپسند وندر آهي.
پنهنجي سرڪاري بنگلي جي لان ۾ دوستن سان ڪچهري ڪندي به فنڪاراڻو ذهن نواڻ پيدا ڪرڻ لاءِ سوچون پيو سوچيندو، لان جي هڪ پاسي ننـڍڙي ٺڪري ڏيهراڻجي تـه ٻئي پـاسي ٻارن جــي وندر لاءِ ننڍڙو Zoo جنهن ۾ هرڻي هجي، مـور به هجي ۽ قسمين قسمين جا طوطا به هجن. هن پنهنجي خيالن کي حقيقت جو روپ ڏيندي ٺڪري تـه نه، باقي سهڻو ڪچن گارڊن ۽ ننڍڙو Zoo ڊيولپ ڪيائين. رنگ به رنگي سهڻين ننڍڙين مڇين جو شوڪيس جهڙو اڪئارم پڻ پنهنجي ڊرائينگ روم ۾ سينگاري رکيو اٿس، آئي وئي کي فخر سان پيو ڏيکاريندو تـه کاڌ خوراڪ ۽ سنڀال جي تفصيل به پيو ٻڌائيندو .
فوٽو گرافيءَ سان شروع کان ئي چاهه هئس ويتر جو فوٽوگرافر عاشق عارباڻي ملیس تـه جڻ ’چريءَ کي چڙا پيا.‘ نه مهل نه موقعو، وتندا هئا ڪئمرا ڪڙڪائيندا.
گهر جي ٻاتين جا فوٽا ڪڍي اچا ڇيهه ئي نه ڪيائين جو اوڇتو ننڍڙن، ماڪوڙن ۽ پوپٽن جي هر وک، بيهڪ ۽ آڌام جا مختلف پوز ڪڍڻ جو شوق جاڳيس. هن سچا سچا رول انهن جي پٺيان ضايع ڪيا. پنهنجي شاعري جي ڳِٽڪي لاءِ، نالي

جي مناسبت سان گل تي ويٺل پوپٽ جو نيچرل فوٽو ڪيڻ ڪاڻ عاشق عارباڻي سميت پوپٽن پويان ڪي ڏينهن ڊڪندو رهيو. پر ايئن ٿي لڳو جڻ پوپٽن هن جي جنون ڪان گهبرائجي گلن سان پريت جو ناتو ئي ڇني ڇڏيو هو. خبر ناهي اهو نيچرل فوٽو نڪتو يا نه باقي اها سا خبر اٿم ته ڪرتب سان پنهنجي ڳالهه مڃائڻ وارو دوستن جو دادلو الطاف عباسي، سنڌي ادبي انڊسٽري جو ترقي پسند ۽ سدا مرڪڻو شاعر آهي. شاعرن کي ته هونءَ به درياهن ۽ پيڙين سان عشق ٿئي، شاعر هئڻ جي مکيه نشاني به اها آهي ته هو عشق ڪري. سنهنجو مطلب آهي دريائن، پيڙين، موسم ۽ نظارن سان ....

هرويرو 'راجا اندر' ٽيڻ جي کهڙي ضرورت.

اِهو خطاب رڳو تاج بلوچ کي ئي سونهين يا پوءِ ....

جڏهن هن مونکي ڪونڙيءَ واري دريا ۾ عرصي کان بيٺل جهاز 'فتح مبارڪ' تي ڪٽنب سميت پِڪ نِڪ جي دعوت ڏني ته مون پنهنجي ليکي هلڻ جي مرضي نه ڏيکاري.

"ادي مان ڪاوڙجي پوندس" پنهنجي تڪڙي پر نرم ۽ مختصر لهجي ۾ چيو هيائين.

"محبوب ٿو گڏجي هليوَ پار به ٿا هلن."

"نه ادي، توهانکي هلڻو آهي."

"ادا مان 'جڏي جهاز' ۾ ويهي بور ٿيندس، ڪاڙهو به ته ڏسو ڪيڏو آهي."

"بور نه ٿيندؤ."

خبر ناهي سندس نماڻين اکين ۾ ڪهڙو اثر هيو جو انڪار نه ڪري سگهيس ۽ سندس فيملي سان گڏ اسين به وين ۾ ويهي، وڃي جهوني جهاز پيڙا ٿياسين.

جهاز ۾ لهڻ جي دير هئي جو ماني به کڄي آئي. پاپي جا چار پنج قسم تيار ڪرايائين، اوترائي قسم انبن جا به هئا، جن کي منهنجي فيورٽ انب، آنور رتول لاشڪ ته سونهن بخشي ڇڏي. مينهن جو گهانو ڏڏ هيو ته مکڻ جا چاڻا به. منهنجيون ته موجون

ٿي ويون.

”ڇڱو جو آيس نه ته اهڙا دلپسند طعام ڇڏي وڏي ڀڳل ڪيان ها.“ سوچيم. هاڻ ته وک به نه پئي کڄي، درياءَ مان ايندڙ دريا جي ٿڌڙين هيرن بوبڪ جي ڳيرن ميان جهوٽا ڏياري ڇڏيا. دل پئي چيو ته سمهي رهجي پر ادا الطاف تي ٻيڙيءَ جي سير جو شوق سوار هجي سو ڪٽي تي اسانکي آرام ڪرڻ ڏنائين. مهاڻي ٻيڙي آڻي جهاز سان گڏ بيهاري. منهنجي ننڍي ڪڪي ٻيڙيءَ ۾ چڙهڻ کان پڙ ڪيدي بيٺي مونکي ڇڱو بهانو مليو؛ چيم، ”مان ڪڪيءَ سان ٿي ويهان توهان گهمي اچو.“

”مان تو ڪڪيءَ کي سنڀاليان توهان گڏجي وڃو.“

محبوب وراڻيم. لاچار مون ٻيڙيءَ ۾ پير رکيو. آس ۾ مغز تپي باهه ٿي ويو ايئن ٿي لڳو ڄڻ جيڪو مکڻ کاڌوسين اهو وگهرجي لونڊڙين مان ٿي نميو! پر الطاف کي ته ڪائي پرواه نه هجي، بس سڀني جا فوٽا ڪِلڪ ڪِلڪ ڪندي ڪيندو پئي ويو.

سندس ڪڪي سڀيءَ جو نوپلو هيو، جو ٻي سڄي ٻيڙيءَ ۾ هليو، ڪڏهن زيبا پاڻي ٿي فوٽو ڪيرايو ڪڏهن مون ڪڏهن ٻارن. مس مس وڃي ڪنڌرا جو رول ختم ٿيو. جڏهن ٻيڙي واپس ماڳ ڏانهن ٿي موٽي ته اوچتو هن کي ڪرتب ڏيکارڻ جي سجهي. ٻيڙيءَ کان ٻاهر پاڻهن ڊگهيري ترڻ تي پنهنجي پٺ سروان کي ڪٽي بيٺو. اهو لقاءُ ڏسي منهنجا ته ڪاڏا پيتا وهم ٿي آيا....

”زيبا جهلينس ته سهي“ چيم.

”چنبڙ، هي ڇا ٿا ڪيو، هٿ مان ڇڏائجي نه وڃيو!“ زيبا پنهنجي نحيف آواز ۾ تنبيهه ڪيس.

”ڪونه ڇڏائبو“ الطاف ’فلٽ‘ ڏي نه هنيس.

”هر وقت ايئن ٿي ٿو ڪري، سروان ڪيڏو نه ڪمزور ٿي ويو آهي. مان ڀانيان ٿي سٽ ڀت پئجي وئي اٿس“ زيبا سنهڙي شڪايتي سر ۾ چيم.

”مان پاڻ ايئن ٿي سمجهان“ وراڻيم ته سهي پر اکيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سروڻ منجهه هيم.

”ڇئي ڇئي بيٺي آهيانس پر ٻڌي ئي ڪونه ٿو“ هن روئڻهارڪي ٿيندي چيو.

”ادا بس ڪريو هاڻي.“ مونکان رهيو نه ٿيو.

”ادي ڪجهه نه ٿيندو“ سروڻ کي ويتر ڦيريون پارائيندي چيائين. اسان گهٽوئي ڇيس پر ڪو ٻڌي، جهڙو مست ملنگ!

اهڙا ٻيڙي ۾ ئي هٿاسين جو ڪيس پري کان قديمي ٻيڙي نظر آئي جنهن جي ڪاٺ تي اڪريل گلڪاريءَ جي ڊزائن سندس شوق اڀاريو. اسانجي ٻيڙي ڪناري لڳ انهيءَ ٻيڙيءَ سان گڏجي بيٺي. الطاف، زيبا ٻارن سميت ٻيڙيءَ اندر ويا. مونکي به چيائون پر مان سندن واپسيءَ جي انتظار ۾ ساڳي ٻيڙيءَ ۾ ويٺي رهيس. هنن ته ٻي گلڪاري ڏٺي ۽ مان ٻيڙيءَ ۾ ڏڇٽي جهڙي جڳهه تي ويٺل سهڻي سهاڻيءَ کي ٻي ڏٺو جا ڇڪي منجهه ڏيڪين ۾ ماني رکي پر ۾ ٻارڙو سمهاري ماٺ ڪيو ويٺي هئي. ورهين کانپوءِ ڪنهن زائفان جا ٻنا کوهڻ جي ڪمانن جهڙا سهڻا پرون نظر آيم. الائي ڇو تماچي جي نوري ياد اچي وئي. مون هن سان ڳالهايو. هن ٻڌايو ته اصل ۾ سندن وڏا منڇر کان هت آيا هئا پوءِ اِتي جا ئي ٿي رهجي ويا. هن اهو به ٻڌايم ته سندن کائڻ، پيئڻ، رهڻ سهڻ، گهمڻ ڦرڻ سڀ انهيءَ ٻيڙيءَ ۾ ٿئي ٿو. الطاف جن واپس آيا ته اسين وري جهوني جهاز ۾ پهتاسين ۽ اُتان وين ۾ ويهي گهر روانا ٿياسين.

اسان جي گهر ۾ حميد سنڌي ۽ شيخ اياز جي مان ۾ ڏنل دعوت جي موقعي تي الطاف ۽ محبوب گيٽ وٽ مهمانن جي استقبال لاءِ بيٺا هئا. جيئن ئي شمشيرالحيدري منهن ڪڍيو ته خوشيءَ مان بيقابو ٿيندي ٻنهي ڪٽي ڪلهن تي کنيس. عاشق عارباڻي ته موقعي جي تاڙ ۾ هو، ڪلڪ ڪري فوٽو ڪڍي ورتائين. فوٽو نڪتو پر شمشير اهڙا ڪلهن تي سوار هجي جڻ ڪو ميدان ماريو هجيس. ڪيڪر جو اهڙو شاندار ۽ انوکو انداز سنڌي ادبي انڊسٽري ۾ ته ڇا ان کان ٻاهر به ڪنهنجو نه ٿيو هوندو.

اهي ڪرتب رڳو الطاف ڇاڻي. خير، شمشير تائين ته اهو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

معاملو وري به ڏيک هو پر مونکي جيڪا ڳڻتي ۽ ڳاراٽو اچي ٿيو سو اهو ته ڪٿي هر ڪنهن جو نه ايئن استقبال ٿئي. آخر نياٽيون سياٽيون به ته اچٽيون هيون. پر پوءِ ڏٺم ته اهو 'راٽي جو راز' رڳو شمشير تي هيو ڇو ته شمشير هو 'شيشو باشو' ڪو 'لوهه مروڙ' هجي ها ته اهڙي جريت ئي نه ڪن ها. لک شابسون هجن بيدل مسرور کي جنهن الطاف جي چوڻ کي مان ڏيئي اسانجي عزت افزائي ڪندي پنهنجي پر سوز ۽ سحر انگيز آواز ۾ دعوت جي رونق وڌائي.

تنهن ڏينهن الطاف 'مودڙي' ۾ هجي، ويتر جو سندس ڪلام تي تاڙين جو ڦهڪو پئجي ويو ۽ سڀ ڪنڌ ڌوڻڻ لڳا ته الطاف پنهنجي مقبوليت ڏسي ذري گهٽ جهمر جو ڪرتب ڏيکارڻ وارو هيو پر محبوب وٽي جهليس.

اسانکي رسڻ جون ڌمڪيون ڏيڻ هن جي عادت نه پر هجت آهي ۽ هجت هميشه پنهنجن سان ئي ڪبي آهي. جن کي پنهنجو ڪري سمجهبو آهي، رڳو مائٽ ئي ته پنهنجا نه هوندا آهن. مونکي اڪثر فون ڪري چوندو:

"ادي تون جي نه ايندينءَ ته مان اڄ جو فوٽو پٽ تان لاهي ڇڏيندس!"

ماسيءَ جي اها تصوير منهنجي آباڻي گهر نڪتل هئي جا هن انلارج ڪرائي پنهنجي بيڊ روم ۾ ٽنگي ڇڏي. اها تصوير کيس هميشه ياد ڏياريندي آهي ته اسانجو سنگ ۽ ساٿ ڪيڏو نه پراڻو آهي ۽ ان ماءُ جي ناتي اسين پاڻ ۾ ڀاءُ ڀيڻ ٿيون. ماءُ، جيڪا هن کي چنبڙ، مَن ۾ عطن جهڙن پيارن نالن سان ڪوٺيندي هئي جنهن سان کيس بيحد گهڻي عقيدت ۽ پيار آهي.

ڪڏهن ڪڏهن سندس ڳالهيون ڏاڍيون عجيب ته به وڻندڙ لڳنديون آهن. تن ڏينهن نئين نئين شاعري ڪئي هئائين. مان به اڃا اباڻي گهر ۾ هيس. اسانجي ڳالهه جو موضوع ته خبر ناهي ڇا هو پر ڏاڍي فلاسافائي انداز ۾ ٿي ڳالهايائين، جنهن جو حاصل مطلب هو ته بيغرض پيار جو ڪو وجود ئي ناهي. ايتري قدر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو ماءُ ۽ اولاد سان ان ڪري پيار ٿي ڪري جو اپڻ ڪرڻ سان سندس مامتا کي تسڪين ٿي ملي.

سوچن ۾ ايڏي گهرائپ ۽ گنڀيرتا ڏسي مونکي لڳو ته هو پاتال ۾ وڃي ڪي انمول موتي چونڊڻ لاءِ پنهنجي جان جي بازي لڳائڻ کان به ڪين ڏڇندو.

الطاف ڊائريڪٽر ايڪسائز اينڊ ٽيڪسيشن جي عهدي تي ڪم ڪري رهيو آهي. اهو سندس محنت جو ڦل ۽ ماءُ پيءُ جي اعليٰ تربيت جو نتيجو آهي. شروع کان ئي اهو دستور رهيو آهي ته وڏن ماڻهن جا پٽ ننڍيون نوڪريون نه ڪندا هئا بلڪ ڪندائي نه هئا. جيسين پڙهي لکي ڪو وڏو عهدو ماڻين، تيسين ڪمائڻ واروسندن پيءُ ۽ ڪائڻ وارو پورو خاندان. پرچاچا گل حسن عباسي پاڻ ڪليڪٽر جي عهدي تي هوندي به پنهنجي اولاد کي شروع کان ئي ننڍين نوڪرين جهڙوڪ ماستري وغيره ڪرڻ کان نه روڪيو. ننڍپڻ کان ئي نوڪريون ڪرڻ سان انهن ۾ خوداعتمادي ۽ پنهنجن پيرن تي بيهڻ جي صلاحيت پيدا ٿي پئي هئي ۽ ان محنت جي نتيجي ۾ هو ترقي ڪندي ڪندي خدا جي فضل سان سڀ ۽ اعليٰ عهدن تي ڪم ڪري رهيا آهن.

الطاف ڪپڙن پاڻ جو سليقيمند پر تمام سادو آهي. ٻارن ٻچن کي ته سهڻا ۽ قيمتي ڪپڙا ٺهرائي ڏيندو، پاڻ سدائين سادو رهندو، ڀابي زيبا کي ان لاءِ سائس شڪايت رهندي آهي. هن جي زبردست خواهش آهي ته الطاف سهڻا ۽ قيمتي سوٽ بوٽ پائيندو ڪري. پر هو سندس شڪايت تي ڪو به تبصرو نه ڪندي رڳو پيو مرڪندو.

الطاف جو پسنديده کاڌو پڻ سادو آهي. اهو آهي دال پت ۽ پلاو پاپڙ. گوشت ته بنهه نه وڻندس. چاڪاڻ ته عربستان ۾ حج جي موقعي تي قرباني جي گوشت جا ڍير ڏسي گوشت تان اروار ٿي کڄي ويس. الطاف هڏ ڏوکي همدرد انسان آهي. جڏهن اسانجي چوري ٿي ته هن جيڪي ڪوششون ڪيون سي محبوب به پنهنجي سر نه ڪيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ارڙهين فيبروري ويجهي پوندي ٿي وئي. الطاف ۽ زيبا سروان جي سالگره جي تيارين ۾ لڳي ويا ۽ هڪ ڏينهن ڪارڊ به آڻي هٿ ۾ ڏنائين جنهن ۾ پڻ نواڻ جو ڪرتب هو، امداد حسينيءَ جو پاراٽو گيت اڃا به پيو ياد اچيم-

اچــو تــہ ڪيڏون ليـٽ ڪبوتر
هوٽــل انــڊس گــدو بــنــدر
شام جــو انڪل پنجين وجــي
ڇڪجي اچــجـو ســڪ سڀــي

پر آهو سڪ جو نازڪ سڳڙو پيرن ۾ ڄڻ مجبوري جي ڳوڙهي زنجير ٻڌجي ويم.

پنج .... ڇهہ .... ست ۽ اٺ بہ وڄي ويا. جيئن جيئن ٽائيم ويو ٿي ٽرندو منهنجو هيانءُ بہ وبو ٿي ٻڏندو. ڪيڏي نہ آس هئم اها سالگره اٽينڊ ڪرڻ جي .... مهنو اڳ ڪپڙن جي سليڪشن بہ ڪري رکي هئم رات جو نوين لڳي هوٽل انڊس مان زيبا جو فون آيو:

”پاپي مان شام کان ڪيترا ڀيرا فون ڪري ڇڪي آهيان ڪو کڻي ئي نٿو.“

”هتي تہ ڪائي رنگ نہ آئي، شايد فون خراب هوندو.“

”توهان اڃا نہ پهتا آهيو، هاڻ ماني ٿيندي پوءِ ڳائڻ ٿيندو. اوهانجا پسنديده فنڪار بيدل، وحيد علي ۽ عابده پروين بہ آهن.“

”زيبا مان ڪيئن اچان محبوب ڪراچيءَ ويل آهي.“

”مان ٿي ڪار موڪليانءِ.“

”نہ زيبا .... هاڻ تہ پار بہ سمهي رهيا آهن.“

”پوءِ ڇنڊ انهن کي کڻي هلندو.“

”ستل پارن جي گهل گهلان ڏاڍي ڏکي لڳندي آهي.“

”نہ ايندؤ تہ مان توهان سان ڪاوڙجي ويندس.“

”مان پرچائي ڇڏيندس.“

هن گهڻو اصرار ڪيو. نيٺ مايوسي ٿي فون رکي ڇڏيائين.

صبح جو الطاف جي پاچائي، پاپي قمر فون ڪري اسانجي نہ اچڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي حيرت ۽ افسوس جو اظهار ڪيو تنهن سان گڏ راتوڪي فنڪشن جو احوال پڻ ٻڌايو ۽ چيائين:

”اڇو ها ته ڏاڍو مزو اچي ها.“

”توهان نه آيا پوءِ به ڏاڍو مزو آيو!“ فون جي پرسان ويٺل الطاف جو بظاهر بي‌پرواهيءَ وارو آواز ڄڻ ڏکن ڏوراپن ۾ ٻڏل تير ٿي لڳم........

”الطاف چوي ٿو ته توهان نه آيا ته به مزو آيو.“ ڀاڀي قمر کلندي هن جا لفظ ورجايا.

”ٺيڪ ته چوي ٿو، مزو ڇو نه ايندو،“ مُرڪندي ورائيم. پر مونکي ذهني صدمو رسيو.... ڪاش.... الطاف جيڪو چيو سو منهنجي ڪنن تائين نه پهچي ها.

سالگره جي ٻئين ڏينهن زيبا مون وٽ آئي، ٻڌايو مانس ته: ”ٻئي ڏينهن سرواڻ لاءِ پريزنٽ ڪٺي آيس پي پر پوءِ نه آيس جو پڪ هئم ته الطاف هاڻ اهو قبول نه ڪندو.“

”مونکي به ڇيو هيائين ته ادي ماهتاب تحفو ڏينئي ته نه وٺجانس،“ هن نماڻي مرڪ مرڪندي سادگيءَ سان اعتراف ڪيو. ڪي ذاتي مسئلا هئا جن لاءِ مون ڪيس نه اچڻ جي مجبوري ٻڌائي پر آفرين هجي زيبا کي جو هن چيو، ”ڀاڀي پوءِ جيئن توهان چئو ها اسين تيئن ئي پروگرام ٺاهيون ها.“ هن جي فراخدلي سچ ته مونکي حيران ڪري ڇڏيو.

محبوب ڪالٽيڪس ڇڏي، اين - ايف - سي جائن ڪئي. نئين نوڪريءَ جي چڪر ۾ ايڏو ته مصروف ٿي ويو جو وٽن وڃڻ جو موقعو ئي نه ملي سگهيو.

اها ڳالهه لاشڪ ته ڪين ڏکي لڳي پر اسانکي خاطري هئي ته الطاف پنهنجو آهي. اسان کان ڪهڙيون جدايون ڪندو. هڪ شام هو زيبا سان گڏ، زيبا جي ڀاڻيجيءَ جي شاديءَ جو ڪارڊ ڏيڻ آيو. مان اچا سمهي پئي هيس. محبوب ٻڌايو ته گهڙوئي ڇيو مان ويٺا ئي ڪونه بس بيٺي بيٺي ڪارڊ ڏيئي هليا ويا. سندن انهيءَ پرتڪلف انداز ٻڌايو ٿي ته اڃا رنجش باقي هئي .... خير وري به اسان کي ياد ته ڪيائون. شاديءَ تي وڃڻ جو پڪو

ارادو ڪيم، پر تنهن ڏينهن نوڪر ياڻي ڪونه آئي هئي سڀ ڪم اوچتا اچي مٿان پيا، ڏڪ سببان ٽيمپريچر به ٿي پيم. شام جو شاديءَ ۾ تيار ٿي وڃڻ جي پاڻ ۾ صفا سگهه نه ساري سگهيس. پانيم ته محبوب ويندو. پر هو وري سونسان ڪاوڙجي پيو، چيائين:

”توهان نٿا وڃو ته مان به نٿو وڃان.“

خير، شاديءَ جي ويل به ٽري وئي ترت ئي هڪ رسالي ۾ الطاف جو نظم بعنوان ’ڏيءَ جي وهانو تي‘ .... پڙهيم؛ دل پرجي آئي .... ڏيئون ويچاريون، نياڻيون نماڻيون! رخصتي ويل، جڻ قيامت جي گهڙي! وڇوڙا، جدايون .... ورهين جو ساٿ پل ڪن ۾ ڇنن .... ن.... نـــ! جڻ ڪانچ جي گلاس جو ڀڃي پوڻ.... مونکي آها سلڇڻي سدوري نينگري ياد آئي جنهن منهنجي ڪاڻ قرب مان پنهنجن هٿن سان چولي تي پرت پري ڏنو، محبوب لاءِ الطاف کي ٽڪن جي سهڻي ٽوپي ڏاهي ڏني ـــ ۽ مان اهڙي جو هن جي شاديءَ تي به نه ويس.

معتبر ذريعن کان خبر پيم ته الطاف اسانکي سڄائي ئي نٿو، چي: ڪهڙو محبوب؟؟ جڏهن محبوب کي ان ڳالهه جي خبر پئي ته اسانکي ڪافي ڏک ٿيو.

”پلا اهڙي به ڇا ناراضگي جو سڄاڻي ئي نه“ اهو سوچي اسين به ساڻس سنجيدگيءَ مان ناراض ٿي وياسين. صوبي ديري کان جڏهن سندس پيڻ، جا منهنجي بي حد پياري دوست آهي؛ مون وٽ آئي ته الطاف جي شڪايت ڪئي مانس ته اجايو ٿو رسي. هوءَ کلڻ لڳي، چيائين، ”ادا الطاف جي طبيعت صفا پاراٽي اٿس. تنهن ڏينهن پار جو سالگره هئس، مان نه پئي وڃي سگهيس نه روئي پيو هو، چيو هيائين جيسين نه ايندينءَ تيسين ڪيڪ به نه ڪٽيندس. آخر ڪار وڃڻو پيم.“ هن جو جواب ٻڌي دل کي آٿت آيم پر هاڻ اها ناراضگي وئي ٿي ڏينهن وڌندي. تنهن سان گڏ ساڻهن جي پيچ پيچان به توائي ڪري رکيو هو.

بقول احمد فراز ته ’ڪس ڪس ڪو بتائينگي جدائي ڪا سبب هم‘....

گذريل ڏينهن جڏهن نسيم ڪرل حيدرآباد آيو ته اسان ڪان الطاف وارن جو پڇيائين ٻڌايو مانس:

"اسين هڪ ٻئي سان ڪاوڙيل آهيون".

"سبب؟" هن ڪي ڏاڍي 'آڻ تڻ هئي.

"بس ايئن ئي .... گهڻي وقت ڪان آيا ويا ڪين آهيون، انهن ڏوراپن تي ناراضگي آهي، ٻي ته ڪائي ڳالهه ناهي."

نسيم دوستيءَ جي معاملي ۾ بيحد مخلص ۽ سچو آهي. پنهنجي ته ڇهيو ٻئي ڪنهن جي به دوستي خطري ۾ ڏسي پريشان ٿي ويندو آهي.

"فون ته ڪريوس" چيائين.

"اسين ڪاوڙيل آهيون، پوءِ ڇو فون ڪيون" ورائيم.

ان وقت ته هو مات ٿي ويو پر گهڙي گهڙي چوندو رهيو:

"الطاف سان ڇو ڦڏائي آٿو؟ ايئن نه ڪرڻ کپيو"

ٻئي ڏينهن جيئن ئي اخبار کنيم ته ڪاريءَ پٽيءَ تي لکيل، 'ڊاڪٽر تنوير ۽ سندس گهرواريءَ جا لاشا' جهڙي منحوس خبر پڙهي بي اختيار اڇنگارن ۾ پئجي ويس.

"الا، الا! ڇا ٿي ويو!"

ڀائو نسيم ان وقت پنهنجو مضمون 'هو جي وڻ وندر جا' مڪمل ڪري رهيو هو، منهنجي آه و زاريءَ تي واٺڙو ٿي پڇڻ لڳو،

"هان! ڇا ٿيو؟"

"تنوير عباسي ...."

"آبول! ڦهر ٿي ويو!" هن ڇرڪ ڀري ڪمبندڙ هٿن سان سونکان اخبار وٺي ڏٺي پر ٻئي ئي لمحي ڇڙ مان چيائين!

"پوري ڳالهه پڙهو ڪونه اڳ ۾ ئي روئڻ، هونهه! هن ۾ ته وصيت لکيل آهي ته تنوير، سندس گهر واري ۽ الطاف جون ديهه باڊيز L.M.C. ۾ ڏنيون وڃن."

هن پربت کي به اوچتو ايڏو ڪو ڪٿي ڌهڪاءُ وڌم جو پوءِ خار ۾ نوڪون هڻڻ لڳو:

"يا ته چيو ٿي ته انهن سان ڪاوڙيل آهيون يا وري انهن

ڪاڻ روئجي پيو!"

"ظاهر آهي روئڻ ته ايندو، ڪاوڙجڻ جو مطلب اهو ٿورئي آهي ته ڪو اسين هنن جا بدخواه آهيون" مون پيرائتي خبر پڙهندي وراڻيو مانس.

"وڏي ڳالهه آهي!" ايئن چوندي هو لڪڻ ڪي لڳي ويو.

تازو اخبار ۾ الطاف جي بدلي جو پڙهي هانءَ تي ڄڻ ڌڪ لڳي ويم، ڪجهه مهنن کان ڪٽي نه مليا هياسين پر دل کي ته آٿت هئي، ڏي هيو ته هو ٻارين ٻچين ساڳي ئي شهر ۾ ويٺو آهي. اڄ سوچيم ئي پئي ته ٻاپي زيبا سان فون تي ڳالهايان تــه هن پاڻ ئي فون ڪيو، اهوئي نماٽو ۽ نهٺائيءَ وارو قرب ڀريو آواز ايئن ٿي لڳو ڄڻ سالن جا وڇڙيل مليا هجون ڀڏايو مانس ته ٻاءَ کان پوءِ منهنجي دل به ڄڻ ٺئي پئي آهي ڪيڏانهن گهٽو اچان وڃان ڪو نه .... توهان منهنجي نه اچڻ تي اجايو ٿا رسو.... رسڻ چڱو ناهي. جيئرن سان جدايون ڪبيون آهن ته انهن جا گهاءُ مرڻ گهڙيءَ تائين نه لهندا آهن. محبوب ڪراچي مان اچي ته سان ڀريائين توهان ڏي ايندس.

اسان وري ثميره جــو ذڪر ڪرڻ لڳاسين، زيبا چيم:

" گذرڻ کان ڪجهه ڏينهن اڳ ثميره الطاف ڏي ڪم ساڻ فون ڪيو هو مونسان به ڳالهايو هئائين ۽ پڇيائين تــه ماهتاب وٽ ويندي آهين؟"

"پوءِ ڇا چيئيس"

"چڏهن چيو مانس ته گهٽي وقت کان نه وئي آهيان ته مونکي نصيحتون ڪرڻ لڳي ته پيارن سان ميارون نه ڪبيون آهن انهن ساڻ نه رسبو آهي."

"چئبو ته نصيحتن جو اثر ٿيو اٿيئي" کلندي پڇيو مانس. جواب ۾ هوءَ به کلي پئي.

"ادا الطاف ڪٿي آهي؟"

"اهو سکر آهي، اسين اڄ اتي ئي رهنداسين، جيسين ٻارن

جا امتحان وغيره تي وڃن“

ڪافي دير ڳالهائڻ کانپوءِ اسان هڪ ٻئي کان موڪلائي فون رکيو. ڪجهه ڏينهن بعد صبح جو سوير زيبا جو فون آيو.

”خير ته آهي!؟“ مان حيران ٿيندي پڇيو. ”ها ڀاءِ، سڀ خير آ، چنڊ مان ڳالهايو“، هن الطاف کي فون ڏيندي چيو. هو ايئن ڪالي ڳالهائڻ لڳو ڄڻ ڪائي ناراضگي نه هئي. خوش خير عافيت بعد پڇيو مانس:

”ٻڌو اٿم ته اوهان اسانکي سڃاڻو به ڪونه.“

”ڪير ٿو چئي.“

”ڪنهن توهان کان اسانجي ايڊريس گهري هئي ته اوهان سڃاڻڻ کان ئي انڪار ڪيو.“

”اهڙي ڪائي ڳالهه ناهي ڪنهن غلط چيو هوندو“، هو کلڻ لڳو. ”غلط چوڻ جو سوال ئي نٿو پيدا ٿئي، شاهدي لاءِ ٻيا به آتي ويٺا هئا“، مون انهن جا نالا ڳڻندي چيو.

هو وري به کلڻ لڳو ۽ چيائين:

”منهنجو مطالب اهو نه هوندو مان خبر ناهي ان مهل کهڙي موڊ ۾ هئس ڳالهه نه سمجهي هوندم“، هن ڄڻ نيم اعتراف ڪيو. هاڻ هن جي نه سڃاڻڻ واري ڳالهه ۾ مونکي سندس هجت گاڏڙ روسامو صاف نظر اچي رهيو هو.

”خير خير، هاڻي اها ڳالهه ختم.“

”سالگره تي ڇو نه آيا هئا“، هن پراڻو راڳ الاپيو.

”گاڏي نه هئي تنهن ڪري نه آيس.“

”مان جو گاڏي ٿي موڪلي پوءِ به نه آيا.“

”مان زيبا کي ان جو سبب ٻڌايو هو.“

”مونکي ته ڪونه ٻڌايو هئائين.“

جڏهن مون ڪيس پنهنجي نه اچڻ جون مجبوريون ٻڌايون ته چيائين، ”تڏهن ڇو نه ٻڌايئي.“

”ڇا ڪريان ها ٻڌاءِ، ڪارڊ به ڇپجي ويا هئا، سڄو پروگرام

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيٺ سٽي ٿي وڃي ها."

"پوءِ ڇا ٿيو تسوهان جيئن چئو ها تيئن پروگرام ڏاهيون ها."

ادا الطاف جي سوچ ۾ ساڳي زيبا جهڙي هئي. هو اسان کي ايڏو پيائيندا آهن ان جو اندازو لڳائي مونکي ڏاڍي خوشي ٿي.

"اخبارن ۾ اهڙيون خطرناڪ خبرون ڇو ڇپائيندا آهيو جو پڙهڻ سان ساهه ئي نڪري وڃي."

"ادي ڪهڙيون خبرون؟" الطاف بي خبريءَ مان پڇيو.

"اسپتالن لاءِ وصيعتون وغيره اهو سڀ خيري صلي ڇوڻا لکرايو."

جواب ۾ هو رکيو کلڻ لڳو.

"پلا هاڻ ته صلح ٿي وئي نه؟"

"ها بلڪل، ان لاءِ اڄا هڪڙو ڏنڊ ڏيٺو اڌو."

"ڪهڙو؟"

"سکر اچڻو پوندو."

"حاضر ادا، ضرور ايندا سين، اهو ڏنڊ اکين تي،" وراڻيم.

"پلا اسان سان گڏجي ماني کڏهن کائيندو؟"

"ها ادي، مانيون کائيون، آهي ته پيون کائيون پر پهرين اوهانکي سکر اچڻو پوندو."

"تمام جلدي ايندا سين، پر اڄ اوهان کٽي اسان وٽ اچو. ڪوڙ ڏينهن ٿيا آهن ملاقات نه ٿي آهي."

"ادي مان بس هينئر سکر لاءِ نڪتس پيو؛ سوير فون ان لاءِ ڪيم ته اوهان سان ڳالهائي پوءِ وڃان."

ٿوري دير ڳالهائڻ کان پوءِ هن مونکان کلي خوش ٿي موڪلايو. هنجي ناراضگيءَ جو ذهن تان بوجهه لاهي مان پاڻ کي بي حد پرسڪون محسوس ڪيو.

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سندر من مندر

بمبئي ريڊيو اسٽيشن تي پروگرام پروڊيوسر، منوهر چڱکهه جي روم ۾ ٽيبل جي چوگرد ڪرسين تي ويٺل معززين مان هوءَ باوقار خاتون به هڪ هئي. سندس آواز ۾ رعب ۽ اعتماد هو ته سمتا پري ڪوملتا پڻ. ترت ئي تعارف ٿيو ته ذهن ۾ ڄڻ موسم بهار جا گل ٽڙي پيا ڇو ته هوءَ آهائي پوپٽي هيرا نندائي هئي جنهن جي نالي ڪٽڻ سان ئي تصور جي باغيچي ۾ رنگ- برنگي پوپٽيون رقص ڪرڻ لڳنديون آهن.

هن جي نفيس ۽ نازڪ جذبن ۽ ارادن جي پختگيءَ جو اندازو ته تڏهن ئي ٿي ويو هئم جڏهن دادا چندر جي گهر ٽيليفون ڪري پاڻ وٽ ساني ڪاڻ جي قربائتي ڪوٺ ڏني هيائين. اچا بہ ڪيس سمجهڻ پرکڻ ۾ ڪا ڪسر هئي ته اها سندس آتم ڪٿا ’سونا روپا ورق‘ پڙهڻ سان پوري ٿي. جنهن جي ڇپائڻ جو سهرو هند ۾ هري هرڪيولس کي، ته سنڌ ۾ طارق اشرف جهڙن پارکن کي نصيب ٿيو آهي. انهيءَ ڪتاب ۾ پوپٽي اهڙيءَ ريت سامهون اچي ٿي، جيئن آئيني ۾ عڪس.

شاهه سائين چوائي،

”الا ڏاهي م ٿيان، ڏاهيون ڏک ڏسن“

پر موت جي اکين ۾ اکيون وجهي ڏسڻ واري پوپٽي فطري طرح بهادر آهي. مان نٿي سمجهان ته ڏکن کان بچڻ لاءِ هن ڪا اِها هيٺي خواهش ڪئي هوندي. هن ته ذهن ورهين جي جمار کان ئي سر تي غمن جا بار کنيا آهن .... ذمه دارين جا دفتر سنڀاليا آهن.

جهڙي طرح دنيا جو تخليق ڪار پنهنجي تخليقن ۾ هر جا حاضر ناظر رهي ٿو تهڙيءَ طرح ادب جو تخليق ڪار به پنهنجي تحريرن ۾ ڪنهن نه ڪنهن هنڌ آباد رهي ٿو. پوپٽي پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هر ليک ۾ ڪٿي نه ڪٿي لڪل هوندي آهي جتي مون سندس روح جون ننڍيون ننڍيون جهلڪيون جهٽيندي محسوس ڪيو آهي ته هُن جي دل ۾ چوڻ يا لکڻ لاءِ هزارين ڳالهيون آهن جيڪي نه چاهيندي به غيرارادي طور ظاهر ڪيو ڇڏي پر وري به آهي اٿ پوريون ئي ليکيون ڇو ته مڪمل طرح هوءَ اهڙي ڪابه ڳالهه ڪونه ڪري. ڪجهه لوڪ لڄا ڪان، ته ڪجهه وري پنهنجن جي موهه ڪيس ايئن ڪرڻ کان روڪيو آهي- اٿ پوريون ڳالهيون به آهي ئي عورتون ڪري سگهنديون آهن جيڪي عام ڪان مختلف هجن. جن جي سوچ جو انداز منفرد هجي.

پوپٽيءَ کي نه ڪنهنجو خوف آهي نه ئي هوءَ ڪنهن کان هيسجي پر جيئن ته عورت کي سمجهڻ هر ڪنهن جي وس جي ڳالهه ناهي تنهنڪري پوپٽيءَ کي رڳو اهوئي خيالِ رهندو آهي ته ڪِن ڳالهين جي کليءَ ريت اظهار مان متان ڪير کيس غلط نه سمجهي. احتياط جو اهو هڪ نڪتو هن جي من مندر ۾ لاٽ جيان روشن رهي ٿو، جنهن جي ٿڌي نرم روشني ۾ هن جا قدم سدائين سنئين واٽ تي پيا آهن. اهو من، مندر ئي ته ليکبو جنهن ۾ ڪنهن کي راڄا جيا، ويهاري هن انجي پرتش ڪئي، جيڪو هن ديويءَ اڳيان هٿ ٻڌي حقير فقير بنجي پيو!

پوپٽيءَ کي شادي نه ڪرڻ جو بنهه ارمان ناهي بلڪ فخر آهي ته هن اصولن تي سوديبازي نه ڪئي. هن جا پنهنجا اصول ۽ سوچون آهن جن تان هوءَ زندگي قربان ڪري ڇاڏي. هن پيار جا ڪيئي رنگ - رتبا ڏٺا آهن. هڪ عورت جي دل جي ماپي سان آنکي توريو تڪيو آهي- مان سمجهان ٿي ته هن چڱيءَ پر ڄاڻي ورتو آهي ته پيار جون شمعون زندگيءَ جي آخري جهت تائين دل ۾ روشن رکڻ اهڙي عبادت آهي جيئن ڪو مقدس جاءِ تي هر روز عقيدت جا ڏيا ٻارينبدو هجي. دل به اهڙي عبادت گاه آهي جتي پيار ۽ سونهن جا ڏيا سدا لاءِ روشن رهن ٿا. اهڙو پيار عام ماڻهوءَ جي دل ۾ ڪڏهن به پيدا نه ٿي سگهندو. اهي پوپٽيءَ جي دل جون روشن شمعون ئي آهن جي ڪڏهن ڪڏهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پل ڪن لاءِ ڪيس ان سچ جي جهلڪ پسائيندڙيون آهن جيڪا سندس من جي اونهاين ۾ محفوظ آهي. هوءَ چاڻي ٿي ته زندگي محض جنهن ڪي چاهيو ان کي حاصل ڪرڻ جوئي نالو ناهي پر ڪي جوابداريون اهڙيون پياريون آهن جن سان توڙ نڀائيندي زندگيءَ جي شام اچي وڃي ته به اهو مقصد، مجازي پيار کان گهٽ تسڪين ڏيندڙ ۽ مقدس آهي.

پوپٽيءَ جي نظرن ۾ آها شادي، جيڪا اڳتي هلي پڇرو بنجي پئي ۽ ان حالت تي رسائي جو 'گهوٽ ڪنوار' پاڻ ۾ طوطيءَ طوطيءَ جيان نه رڳو هڪ ٻئي جا ڪنپ ڪوهين پر شيخن کان ٻاهر به ڇهنبون ڪڍي ٻين کي ٺونگا هڻن، تنهن کان هوءَ ڪنواري رهڻ کي وڌيڪ ترجيح ڏئي ٿي.

پوپٽيءَ جو جيڪو روپ مون ڏٺو آهي اُن ۾ ناراضگيون رنج ۽ روساما ته جنم وٺي سگهن ٿا پر سازشن، بدگمانين، ڪيني ۽ ساڙ جو هن جي سنڌوءَ جهڙي وشال من ۾ ڪو گذر دخل ناهي. اهڙيون دليون ديوتائن ۽ ديوين جون ٿين يا پوءِ اهل دل جون جيڪي زماني جا سور سختيون سهي ڪندن بنجي پوندا آهن- پوپٽي اهڙن ئي گهائن ۾ پيڙجي ڪندن بڻي آهي. هوءَ پنهنجي **reserve** طبيعت ڪري گهرکان گهٽو ٻاهر ڪونه نڪري ۽ سنجيده سڀاءُ ڪري اجايو ڏيکاءُ ڪين ڪري، من ۾ طوفان اٿنس ته سمنڊ جيان گجي ڪونه پر اندر ئي اندر ولوڙجندي رهندي آهي. پنهنجي قوم لاءِ هن جو گهٽوئي هڏ ڪرڪي ٿو- اهي سندس ئي ٻين سميت ڪوششون آهن، جنهن سان سنڌين ۾ قومي، تهذيبي ۽ ادبي سجاڳي پيدا ٿي آهي. هوءَ واحد ليکڪا آهي جنهن مردن سان ڪلهو هڻندي هند ۾ آباد ٿيل سنڌين جا حق حاصل ڪرڻ لاءِ جاکوڙ ڪئي. ڪشالا ڪاٽي، اوجاڳا ڪڍي پنهنجي ساٿين سان ڪئمپن جا دورا ڪيا.

مرد وڏي فراخدليءَ مان اهو چوندا آهن ته عورتن کي ساڻن ڪلهو ڪلهي سان ملائي اڳتي وڌڻ گهرجي پر اهڙا گهٽ آهن جيڪي عورتن جي انهيءَ عمل کي دل سان قبولين- عورت جڏهن ڪائن ڪا

ڪسر ڪٽي وينندي آهي ته اهي ئي ساڳيا مرد منجهس سڀئو ڪيڙا وجهي تهمتن جا تير وسائيندي الزامن جا ڦاهن ڏيندا آهن. پوپٽيءَ به وڪ وڪ تي اهي تير سٺا آهن. پر آفرين هجي هن لائق ليکڪا کي جنهن اهڙن ميڻن کي تيچ ثابت ڪندي چيو:

”عورت جي چرتر ۽ اخلاق تي رڳو اهي آڱر کڻندا آهن جن جو من کن ۽ ڪچري سان ڀريل هوندو آهي.“

پنهنجي انفراديت ۽ سڀني سوچ ڪري ئي ڪيس هر وڏيءَ دل واري انسان طرفان پيار ۽ عزت ملي آهي. تازو ڪيس سنڌس ادبي خدمتن جي قدردانيءَ ۾ ’آڪل ڀارت ساهت سڀا طرفان پنج هزار رپين جو ادبي انعام مليو آهي.

پروفيسر پوپٽي جا ڪيترائي لاڏا ۽ لوليون وغيره ڀڳونتي ناواڻيءَ جي آواز ۾ رڪارڊ ٿيل آهن جي ريڊيو تان نشر ٿيندا رهندا آهن پر اها خبر شايد ئي ڪنهن کي هجي ته پوپٽي سڀئو ڳائي به ڄاڻي. تازو هڪ ادبي ڳڏجاڻي ۾، ممتا ڀري لولي، ترنم سان ڳائي هن ويٺلن کي موهي ڇڏيو. ڳڏجاڻين ۾ عام طور جيڪي مقالا پڙهيا ويندا آهن، سي هيڪڙ ٻيڪڙ ڪانسواءِ باقي هڙئي رهڙيا ويندا آهن، جن ۾ مقصد جي ڳالهه گهٽ ۽ اجائي اينگهه گهڻي، جو ٻڌندڙ بيچيني سان پاسا ورائيندي نماڻن نيڻن سان پڙهندڙ جي وات ڏي پيو نهاريندو ته ڪڏهن ٿو اهو بند ٿئي پر ڄاڙي ٻنا ساهي پٽڻ جي تـوڙ تائين هاي هلندي. پوپٽي پنهنجي مقالن ۾ بور نه ڪندي آهي. هن ۾ اصلاحي تنقيد ڪرڻ جو گڻ آهي هوءَ نهايت ئي هوشياري ۽ خبرداريءَ سان مقالا لکي ڄاڻي. هن جو چوڻ آهي ته سڀني طرح مشق ڪرڻ کانپوءِ ئي مقالو لکڻ گهرجي. ان لاءِ جيتري محنت ڪجي اها ٿوري. اهوئي سبب آهي ته پوپٽيءَ جا لکيل مقالا اثرائتا آهن.

ٻين ساٿين جي ڀيٽ ۾، ليکڪ کي خطن لکڻ سان گهڻو واسطو پوندو رهي ٿو. پوپٽي، مقالن جهڙي محنت، خطن لکڻ ۾ بنهه ڪانه ڪري. عام رواجي خطن کي ته منٽن ۾ رهڙيو وٺي، پر جنهن سان دل هوندس، جنهن کي پنهنجي ويجهو سمجهندي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان کي خاص موڊ ۾ خاص وقت ڪانسواءِ خط لکي نه سگهندي. هوءَ نهايت نئي سهڻي انداز ۾ پنهنجي سڪ جو اظهار ڪري ڄاڻي. هن جي لفظن ۾ ستارن جي چمڪ آهي جيڪا پڙهندڙ جي اکين سان پئي تجلا ڏيندي. جيڪي پيت نه پوندس، جن سان دلين جون دوريون هوندس، تن کي ست مريون ٻڌائيندي ڪيس ڪا هڪ ڪانه ٿئي. پر جن سان سر لڳيس، انهن کي ڪجهه نه چئي سگهندي. اهو سندس چاهتن جو دستور آهي.

پنهنجي پير تي پاڻ ڪهاڙو هڻڻ جي چوائي، اسان وٽ ڪافي ليکڪ، اڃا سوڌو پنهنجي لکڻين ۾ ڄاڻي ٻجهي ڌارين ٻولين جا لفظ ٽنبيندا اچن ۽ نون لکندڙن کي ادب جي ھِن واٽ تي آڻي منجهايو مارين ته هو نيٺ ڪهڙي راه اختيار ڪن. گهٽ آهن جن ڏسي وائيسي سنئين واٽ تي قدم رکيا نه ته هڙئي هنديءَ ۾ هنبو ڇيون هڻندا، اسٽريم آف ڪانشيسنيس جي وهڪري ۾ لڙهندا گهلجندا الائي ڪٿان جو ڪٿي وڃو نڪرن جو نه سرو لهين نه پيرو، نه پار ملين نه پتو. ڪين اها خبر ناهي ته هند جا سچاڻ سنڌي ليکڪ حالتن هٿان مڙهيل ان ڌارئي ماحول جي اثر کي دور ڪرڻ جون ڪيڏيون نه ڪوششون ڪري رهيا آهن. هو محسوس ڪري چڪا آهن نه اهو وطن جنهن ڪان وڇڙجي هنن پنهنجون هستيون وڃائي ڇڏيون، اهو ادب، جنهنکي رت جو ريج ڏيئي هنن پروان چڙهايو. ان جي پياري ٻوليءَ کي هنديءَ جي ملاوٽ سان ڪيڏو نه ڇيهو رسي رهيو آهي. هند جي مشهور سنڌي رسالن 'رچنا' 'سنگيتا' 'ڪونج' وغيره جي سرپرستن جون ڪوششون پڻ ان ڏس ۾ قابل داد آهن. ٻڙودا مان نڪرندڙ ٻارن جي مشهور رسالي گلستان جو باني هوند راج بلوائي، جنهن سان سيتا سنڌو ڀوڻ ۾ ڪي گهڙيون منهنجي ملاقات ٿي هئي ان جون به اهي ئي مخلصائيون ڪوششون آهن ته ڪچيءَ کان ئي ٻارن جي ٻولي سڌري. هو ٻاراڻي ادب لاءِ جيڪا جاکوڙ ڪري رهيو آهي سا ڪنهن کان ڳجهي ناهي. اهڙي ريت پيا به ڪيترائي هند ۾ رهندڙ هري تنوائي جهڙا همت ڀريا همدرد ۽ هڏ ڏو کي

نوجوان آهن جن کي پنهنجي ٻوليءَ جي بچاءَ ۽ بقاءَ جو اونو رهي ٿو، ان لحاظ کان ڏسجي ته ليڇمڻ ڪومل جي صاف ۽ چيدي سنڌي، هند جي انهن ليکڪن لاءِ لات ـ وات آهي، جيڪي سنڌي ۾ هندي ۽ ٻين ٻولين جي اجائي ڀرمار ڪن ٿا، ڀوپٽي به اهڙن ئي جذبن سان سرشار ايڪڪا آهي- ڪيس نج سنڌي لفظن سان جيڪو پيار آهي تنهن جو ڪو ڇيهه ناهي- پر ساڳي وقت ڪيس احساس آهي ته اهي نج لفظ حالتن هنن کان ڪيڏو نه دور ڪري ڇڏيا آهن- اهو عذاب هو مسلسل ٣٥ سالن کان سهندي پئي اچي. سندس ان ڳالهه منهنجي هانوَ ۾ وڏ وجهي ڇڏيا جڏهن ڏيٺ سنڌي لفظن کي ياد ڪندي هن چيو،

”اهي لفظ، اسانجي دل جي ننڍپڻ جي ڪٿ تي سمهيل آهن، جن کي پڙهي ۽ ڏسي دل ايئن ٿي ٽٽڪي جيئن وات ۾ ڪنڊي انڪيل ٿي.“

سنڌ مان لکيل ڪهاڻين ۾ پنهنجن جي ڀوسائيل زندگيءَ جي صورت ڏسڻ هن کان بنهه سڻي ڪونه ٿئي- پنهنجي من جي اها لوچ برداشت ڪرڻ هن جي وس جي ڳالهه ناهي پر اندرئي اندر رت جا ڳوڙها ڳاڙيندڙ ڀوپٽي اهو چوڻ کان رهي نه سگهي ته،

”ماهتاب! اوهين لکندڙ، ڪڏهن ڪڏهن پنهنجين لکڻين ۾ سنڌ جي زندگيءَ جون اهڙيون ته ڇهندڙ صداقتون ٿا ڀريو جو پڙهندي ايئن پيو لڳندو ڄڻ اسان ڀارن جي دل ۾ ٻرڇيون ٿا هڻو.“

سنڌ جو جڏهن به ذڪر نڪرندو ته ڀوپٽي اڪيلي سر پنهنجا احساسات ڪونه ٻڌائيندي بلڪ هو آهي جذبا اجتماعي طور بيان ڪندي آهي جو ته اها تڙپ ۽ روحاني عذاب هند ۾ وسيل هر سنڌيءَ جو آهي. ڀوپٽي پنهنجون پيڙائون سدائين مات ميٽ ۾ ورڳيون آهن، بيفڪريءَ ۾ ڏنل ٽهڪ، ڪنهن کي ڪڙڪ ئي ڪانه پوڻ ڏين ته ڪيڏا درد ۽ سور هن جي حساس دل ۾ دفن آهن- تڏهن ته هري موٽواڻي به ڪيس ’ٽهڪن جي ٽجوڙي‘ ڪري ڪوٺيو آهي. جيڪو هڪ وار ڀوپٽيءَ سان ملي ٿو اهو هن جا گڻ ڳائڻ ڪانسواءِ نٿو رهي- تازو انڊيا مان گهمي ايندڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽائيمز فونوگرافر، ڀاءُ نور محمد، جيڪو اديب ناهي پر جنهن جي گفتگوءَ جي انداز ۾ سونکي فنون لطيفه جا هڙئي رنگ سمايل نظر ايندا آهن، سو پڻ پوپٽيءَ سان مليو آيو ۽ سندس خوش اخلاقي توڙي مهمان نوازي کان بيحد متاثر ٿيو.

پوپٽي پنهنجي سوانح حيات جي آخر ۾ لکيو آهي،

”هاڻي منهنجي زندگيءَ تي رات جو پاڇو پئجي چڪو آهي ....“

ڪيس خبر هئڻ گهرجي ته شفق پري شام ڪانپوءِ جيڪا رات ايندي آهي آن جي دامن ۾ جرڪندڙ تارا آهن جن جي مڌر روشني ڪيس ڪڏهن به اونداين ۾ گم نه ٿيڻ ڏيندي.... سندس سندر، من مندر ۾ پرندڙ لاٽ کي ڪوبه طوفان اُجهائي نه سگهندو.

—

سنڌي ادب جي خاتون اول

سنڌي ادب جي خاتون اول، معصوم ۽ ٻالهائيندڙ اکين واري ثميره زرين جي شخصيت منهنجي تصور ۾ هڪ نهايت نئي الٽرا ماڊرن ۽ ڪجهه ڪجهه مغرور حسينا جو خاڪو ڪڍي آڻيري هئي، پر جڏهن هڪ شادي جي موقعي تي ڪيس پهريون ڀيرو ڏٺم، تڏهن ذهن ۾ محفوظ ٿيل پراڻو خاڪو ڄڻ هوا ۾ تحليل ٿي ويو، هوءَ قرب ۽ سڪ جو سهڻو، دلڪش پيڪر بڻجي منهنجي سامهون بيٺي هئي.

مونکي هن سان ملي بلڪل نئي احساس نه ٿيو ته هوءَ ڪا منهنجي لاءِ نئين آهي. افسوس اهو ٿيو ته اسان ايترو وقت هڪ ٻئي سان ڇو نه ملياسين.

مون ثميره جون گهڻو ڪري سڀئي ڪهاڻيون پڙهيون آهن. پر ان کان وڌيڪ ڪيتريون ڪهاڻيون سندس آداس اکين مان جهاتيون پائيندي ڏٺيون اٿم جن کي هوءَ لکڻ چاهيندي به لکي نٿي سگهي. جنهن وقت به ڪيس ڪا اهڙي جرئت ٿي ته سندس اهي ڪهاڻيون سماج کي ڏونڌاڙي ڇڏينديون. سندس ڪهاڻيون ڏک دائڪ ۽ رومينٽڪ ٽائيپ هونديون آهن. هنجي ڪهاڻين جي عورت خود داري ۽ سربلنديءَ سان جيئڻ چاهيندي آهي. سندس ڪهاڻين جي ٻولي خوابناڪ ۽ رومينٽڪ هوندي آهي ايتري قدر جو پڙهڻ سان هرويرو رومانس ڪرڻ تي دل ٿيندي آهي ۽ اهو رڳو ڪهاڻيءَ جي پوري ٿيڻ تائين.

ثميره هڏ ڏوڪي قسم جي ڏکن سورن ۾ ڏنڊڙ خاتون آهي. سندس ملڻ وارن جو منجهس گهڻو اعتماد آهي ثميره ڪتابن جي عاشق ۽ گلن جي سرهاڻ تي سدائين مست هوندي آهي. آخري خواهش اٿس ته جيڪر سندس آخري آرام گاهه سڀن بدران خوبصورت جلد وارن ڪتابن مان ٺهي وڃي ۽ ڪتبي ۾ شاهه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو رسالو لڳل هجي. ۽ سندس آرام گاهه جو سمورو ايوان پيلن ڳاڙهن گلن جي ٻوٽن سان ڇهنڇهيل هجي.

....

صبح جو اٽڪل يارهن ٿيا هئا جو ثميره جي ڀاڻيجي رضوان جي اچڻ جو اطلاع مليم. سمجهيم ته ثميره ڪو ڪتاب موڪليو هوندو....پر ڪهڙو ڪتاب ٿي سگهي ٿو، ڪجهه ڏينهن اڳ ئي ته 'پرک' موڪليو هئائين. اهو سوچي جڏهن مان رضوان وٽ آيس ته ڏٺم هو منجهيل منجهيل هو. مون کي به ڄڻ ڳالهائڻ لاءِ لفظ نه پي مليا، ڪجهه ياد نه آئم پر سمجهان ٿي شايد ويهڻ لاءِ چيومانس پر هو بيٺو رهيو ۽ جڏهن ڪنبندڙ آواز ۾ چيائين:

"آنٽي ثميرا اڄ صبح جو ستين وڳي گذاري وئي." تڏهن ايئن ڀانيم ته اهي لفظ نه هئا پر ڇپ هئي جا منهنجي هيانءُ تي ڪري پئي! ڪو اکر نه پي اکليو ٿيم. مان انهيءَ پير ساڻس گڏجي ثميرا وٽ آيس. ٻئا ٻاکر پائي ڪيڪارڻ واري ثميرا، بي نيازيءَ سان چادر اوڍي، گهريءَ سوچ جون ريکائون ڇهري تي ڪڍي ابدي ننڊ ستي پئي هئي. مون آهستگيءَ سان هن جي ٿڌي پيشانيءَ کي ڇهيو، ڳلن تي به هٿ گهمايم پر هميشه جيان ڪابه مٺي مرڪ منهن تي ظاهر نه ٿيس. سنجيدگيءَ ۽ سوچ جون ريکائون بدستور قائم هيون. مان سندس کٽ جي پائي تي مٿو رکي ويهي رهيس. هوءَ منهنجي خيالن ۾ پنهنجن ڳالهائيندڙ اکين سان، ڊمپلز واري مٺي مرڪ ڪڍي ظاهر ٿي.

آخري پيرو هفتو ڏهه ڏينهن اڳ مون سان ڪلاڪ کن فون تي ڳالهايو هئائين- ڏاڍيون پياريون ڳالهيون ڪيون هئائين، رکي رکي ڏاڍي ڏک مان ڀاءُ جو به ذڪر ٿي ڪيائين، جنهن سان سندس بي حد گهڻو پيار هو- پيارن جي دائمي جدائي، زندگي کي اهڙو ڦٽ ڏيئي ويندي آهي، جيڪو نه ڏکندو آهي نه ڇٽندو آهي- اندر ئي اندر سگريءَ جي مٺي ٻارڻ وانگر دکندو رهندو آهي، جڏهن چيومانس:

"مان تو وٽ گهڻي وقت کان نه آئي آهيان، تو کان سخت

شرمسار آهيان.“ تڏهن قرب مان وراڻيو هئائين: ”مان پنهنجن پيارن سان ميارون نه ڪندي آهيان، تون منهنجي دلبر دوست آهين، پنهنجا روحاني رشتا آهن.“

’برسات‘ ۾ شايع ٿيل منهنجي مضمون جو ذڪر ڪندي چيائين: ”تو مونکي خاتون اول ڪري لکيو آهي، يونيورسٽيءَ ۾ مونکي سڀ انهيءَ لقب سان مخاطب ڪري تنگ ٿا ڪن. اهو به چون ٿا ته بيگم ڀٽو نه ڪاوڙجي پوي.“

”ڇو ڪاوڙبي، هوءَ ته سياسي خاتون اول هئي ۽ تون سنڌي ادب جي خاتون اول آهين- اهو خاص منهنجي طرفان خطاب آٿئي ۽ هاڻ ان خطاب سان ئي تون ياد ڪئي ويندينءَ.“

”مان به توتي هڪ مضمون لکڻ واري آهيان.“ شرارت مان ڪلندي چيو هيائين.

”مونکي اگهوات ڏيکاريندينءَ نه؟“ خوشيءَ مان پڇيومانس.

”ها دلبر، ضرور ضرور!“

ڳالهائڻ مهل گهڻو ڪري ادبي اهڃو ۽ لفظ استعمال ڪندي هئي- جيڪي ڪڏهن ڪڏهن فون تي سندس ڌيمي آواز سبب ويتر مونکي سمجهه ۾ نه ايندا هئا. تنهن ڏينهن اهو به چيومانس:

”مونکي احساس ڪمتريءَ ۾ ته نه وجهه ثميرا، تنهنجي گفتگو خالص ادبي قسم جي آهي ڪيترن لفظن جو ته مطلب ئي سمجهه ۾ نٿو اچيم، مون جهڙن لاءِ ته سليس سنڌيءَ ۾ ڳالهائيندي ڪر.“

تڏهن هوءَ کلي پئي هئي ۽ شاعرائي انداز ۾ مونکي پڏائڻ لڳي، پر مان هڪ نه مڃي مانس. اسان جون ڳالهيون کٽيون ئي نه پي. مون چيو مانس ته مان هڪ ٻن ڏينهن ۾ تو وٽ ايندس. چيائين: ”ضرور اچجانءِ، يونيورسٽي مان شام پنجين وڳي موٽندس، تون اچجانءِ ته رات جو ڏهين يارهين وڳي تائين ويهي ڳالهيون ڪنداسين- مزيدار ڳالهيون پڏائيندي مانءِ.“

ٻارهين آگسٽ جي شام موڪلائڻ واري هئي- سائنس جي

گهران موٽيس پئي، ۽ جڏهن ثميرا جي گهر اڳيان لنگهيس ته محبوب چيم:

”چيم ته ثميرا وٽ ويندس. هينئر نئي وڃي ٿي اڇيس؛ پوءِ سستي ڪندين ۽.“

سان دل سان هٽڻ لڳس، پهريائين چيم وڃان وري چيم ٿهيو، سپاٽي ويندي سانس، هينئر ٿڪجي پئي آهيان.

”ڇئو ته ڪار بيهاريان، ڪجهه دير وڃي ٿي اچ.“ محبوب هڪ وار وري پڇيو.

”ڪجهه دير سان ڇا ٿيندو“، وراڻيم. ”ثميرا ته ڇيو هو الائي دير ڳالهيون ڪنداسين.“

”پوءِ پلي گهڻي دير ويهجان.“

پر سان الائي ڇو هڏ تر ۾ هجان، چيم:

”هينئر نئي وڃان، دير به ٿي وئي آهي، سپاٽي گهڻي دير وٽس ويهندس.“

محبوب ڪڏهن به ڪنهن جي گهر وڃڻ لاءِ ايڏو اصرار نه ڪيو آهي تنهن ڏينهن خبر ناهي ڪيئن مونکي ٿي چار پيرا وڃڻ لاءِ زور پريائين ۽ جڏهن ثميرا جو گهر پٺ تي ڇڏي آيس تڏهن دل ۾ عجيب قسم جو پڇتاءُ ٿيم ڇڻ ٻون محبوب جو چوڻ نه مڃي چڱو نه ڪيو.

سونکي ڪهڙي خبر هئي ته سنهنجي پياري ثميرا جي زندگي جي آخري شام به موڪلائي رهي هئي. انهيءَ پڇتاءُ به ثميرا جي وڇوڙي وانگر منهنجي دل ۾ گهرا گهاءُ وجهي ڇڏيا آهن.

سائس سنهنجي دوستي سوا سال جي مختصر عرصي تائين محدود رهي پر ان مختصر عرصي ۾ هن مونکي ڇڻ سڄي جمار جو پيار ڏيئي ڇڏيو. سندس ياد منهنجي دل ۾ هن جي ڀرپور پيار ۽ سڪ سميت هميشه زنده رهندي. سان ڪيس ڪڏهن به نه ويساري سگهندس.

اديب حساس هوندو آهي ۽ ثميرا ته بيحد حساس هئي.

وڏي ڀاڱي جي بيوقتي موت ڪيس ڏينهون ڏينهن گهٽتين ۾ ڳاراڻ ۾ وجهي ڇڏيو. هوءَ گهڻو اداس رهڻ لڳي هئي. شب برات واري ڏينهن کان سندس طبيعت ڏاڍي خراب ٿي پئي جنهن کي ڊاڪٽرن، گهٽتين ۾ فڪرات سببان معدي جي ڪمزوري ٻڌايو. يونيورسٽيءَ جي غلط ٽائيم ڪري، وقت سر ماني نه کائڻ ويتر معدي تي خراب اثر وڌس ۾ سندس صحت ڏينهون ڏينهن ڪرندي وئي. ڪيس پنهنجي زندگيءَ جو سفر پورو ٿيڻ جي خبر اڳ ئي پئجي چڪي هئي، ڏڪويل ماڻ کي چوندي هئي:

”امي، هاڻي نه بچندي ماڻ، مان ويندي ماڻ هلي.“

جڏهن مونکي به آخري خواهش ٻڌائي هيائين تڏهن مون کيس چيو هو ته اهڙيون وايون نه ڪر. پر هاڻي ته مان به ٿي پڇتايان ته مون سندس اِها خواهش، تهسندس آخري آرام گاهه مرن بدران خوبصورت جلد وارن ڪتابن سان ٻڌي وڃي .... پنهنجي مضمون ۾ چيو لکي. مون کي نه لکڻ کپندي هئي.

ٿميرا پنهنجو سفر پورو ڪري هلي وئي، سياڻي مان به هاي ويندس. اسين پراڻي اسٽوري وانگر محض هڪ ياد بنجي ويندا سين.

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

قربائتي مزاج واري ليکڪا

رشيده حجاب هڪ سٺي ڪهاڻيڪار ۽ هڪ سٺي سڀاجهڙي خاتون آهي. جنهن ۾ قدرت اهي ٻئي خوبيون سخاوت سان ڏنيون آهن.

ڪير هڪ دفعو سندس دوستي جي دائري ۾ داخل ٿئي ٿو ته پوءِ سندس مٺڙين ڳالهين ۾ اچي يا عمر سندس قربائتي مزاج جو مداح بڻجي وڃي ٿو. سندس سانورڙي رنگ، سڀاجهڙن نقشن ۽ مٺڙي زبان ۾ اهو حسن آهي جو اڇون چمڙيون ۽ ميڪس فيڪٽر گالا جون ليپيل شڪلون مٿس گهوري ڇڏجن.

هوءَ منهنجي پياري دوست آهي. اسين نه ملندا آهيون ته سال گذري ويندا آهن ۽ جي ملندا آهيون ته پوءِ پيا ملندا آهيون.

هو پنهنجي ڪردار ۽ ڳالهين جي ڪري هر پيري ڏاڍي آتاهين لڳندي اٿم، پهاڙ جيان بلند ۽ اڏول.

تنهن ڏينهن ١٤ آگسٽ ١٩٨١ تي وري ٻه ٽن سالن کانپوءِ اسانجو ملڻ ٿيو. هن ڏاڍي سڪ مان مونکي پنهنجن ٻن نياڻين جي آسين جو سڏ ڏنو. پر ان ڏينهن ادا حميد سنڌي امريڪا مان اچڻو هو، اسان ڪيس رسيو ڪرڻ لاءِ ڪراچي وڃڻا هئاسين تنهنڪري پنهنجي اچڻ جي پوري خاطري نه ڏيندي به ٻئي ڏينهن تي ملڻ جو پڪو واعدو ڪيو هاس. پر پوءِ محبوب جي هيڊ آفيس مان سرڪاري آرڊر اچي ويا جنهن موجب کيس پنهنجي آفيس جي سموري اسٽاف جي اڳواڻي ڪندي صبح سان قومي ترانو ڳائڻو هو ۽ 'فنڪار' واري سنڌس فرٽيلائيزر جي آفيس کي سينگارائڻ سنوارڻ جون پڻ سموريون سر انجاميون ڏيڻيون هيون. انڪري حميد ڏي نه وڃي سگهياسين هو ته پوءِ ان شام پهچي ٻه ويو ۽ مان رشيده

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي گهر هلي آيس. گلابي رنگ، جي بنارسي ساڙهي ۾ ست سري ڌهري ۾ هن تجلا پيءَ ڏنا. مونکي ڏسندي ئي قرب مان وڌي آئي. مونسان گڏ منهنجون ڪڪيون به هيون.

”اڙي ارم!“ رشيده ڪيس پاڪر پائيندي چيو.

”تون ته قد ۾ ماسيءَ کي اچي پهتي آهين.“

۽ پوءِ زمر کي پيار ڪندي اسانکي اندر هال ۾ وٺي آئي.

”لڳي ٿو سوير اچي وئي آهيان، اڃان ته ڪير نه آيو آهي.“ خالي هال ڏي نظر ڪندي چيم.

”ماهتاب توکي خبر ناهي پاڪستاني زالون ٽائيم جون ڪيتريون پابند ٿين. سون ته پاڻ انهن کي سادي چئين جو ٽائيم ڏنو پوءِ به انهن جا اِهي حال ڏس.“

سان هن جي ڳالهه تي مرڪي پيس. هال اندر سندس چارئي ڏيئر رنگ برنگي پوپٽين جيان چمڪيدار لباس ۾ زيورن ۾ گهمي رهيون هيون، ڏاڍيون پياريون ٿي لڳيون.

”رشيده ڪهڙي نه سهڻي نموني سان تو پارن جي ڊريس جي ڊزائننگ ڪئي آهي. مونکي ته خاص موقعن تي پائڻ وارن جهرمر ڪندڙ ڪپڙن جي خبر ئي ڪانه پئي.“ چيم:

”مونکي به ڪٿي پوندي هئي،“ هن کلندي وراڻيو. ”هيئنر هِن هِن ڪان پڇي، ڏسي مڙئي تيار ڪري ورتم.“

”پلا ادب کي ڇو ويساري ڇڏيو اٿئي؟“

”ڏاڍي مصروف آهيان ماهتاب، ڪاليج جي سڄي ايڊمنسٽريشن سنڀالڻ ڪيڏو نه ڏکيو ڪم آهي. وري گهر بار .... دنياداري .... سڀني کي منهن ته ڏيڻو پئي.“ هن احساس ڏياريندڙ انداز ۾ چيو.

”تنه به ڪجهه ته لکندي ڪر.“

”ها بس هاڻي سوچان پئي ته پنهنجون ڪهاڻيون گڏ ڪري مجموعو ترتيب ڏيئي وٺان.“

”اهو به ڏاڍو سٺو“ وراڻيم، ۽ دل ۾ سوچيم ته ڪاش هو وري لکي. سندس هڪ ڪهاڻي ’چنڊ چوڙ، تارا ٽڪ‘ مونکي اڄ به ياد آهي جنهن ۾ سندس صاف سٿرا خيالات جڻ آب ڪوثر سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏوتل آهن. هوءَ اعليٰ تعليم يافته ۽ نهايت ذهين خاتون آهي- هن لکڻ ڇڏي ڏنو آهي پر جڏهن به هن لکيو ته سندس لکڻي هر ڪنهن کي وڻندي.

”ثميره جي گهر ويندي آهين؟“ هن ٿڌو ساهه کڻي پڇيو.

ثميرا .... ثميرا .... ثميرا ....!

منهنجي ذهن ۾ هن جي پياري نالي جا پڙاڏا گونجڻ لڳا .... ۽ پوءِ ڪو ڏاڍو .... چپ ڪرڻ جو .... ڪي پل مان جي نبي .... نه رشيده، نه وچي سگهي آهيان، همت ئي نٿي ٿئي. ڪالهه هنڪي به ٻئي سال ٿيا اسانکان وڇڙئي....

”مان ڀاڻ ڪيتري وقت کان نه وئي آهيان، ڏاڍي ياد ايندي اٿم. سندس گذرڻ جي خبر به مونکي آتي سکر ۾ ڀين جي معرفت پئي ۽ ڏاڍو عجب لڳم.“

هن بيحد ڏک مان چيو ۽ مان سوچڻ لڳس ته ڪهڙا نه جيءَ جيارا اِن مٽيءَ ۾ دفن آهن جن جي همڪار هيانءَ تان لهي ئي نٿي.

ايتري ۾ اچن روَن جا وڏا ٻڪل ٻڌي ٽن ڪرڙويد عورتن هال ۾ پير پاتو، جن کي ڏسندي ئي رشيده چيو.

”اڄهو ميلاد پڙهڻ واريون به اچي ويون پر مهمان عورتون اڃا ڪونه پهتيون.“

”ميلاد به ڪيو اٿئي ڇا؟!“ مون ايئن پڇيو جيئن ڪو ڪانو به ٽنگو ڦاٿو هجي.

”نه تڏهن....“

”پر تو اهو ذڪر ته نه ڪيو....“

هن ڪاميابيءَ مان مرڪيو. نيٺ به ته ليکڪا آهي، ڪيس مون ٻارين عورتن جي نفسيات جي ڪيئن نه ڄاڻ هوندي جيڪي ميلاد کان وئون ويندڙيون آهن.

ڏسندي ڏسندي سڄو هال مهمانن سان ڀرجي ويو. رشيده جي اچ وڃ پئي پئي- ڪڏهن ميلاد تي ٻڌايئن ته ڪڏهن مهمان نوازيءَ

جا فرض ٿي پارياڻين- ڇگو جو ته گهڙيون اڳ ۾ آيس جو ساڻس ٿوري ڪچهري ٿي سگهي.

منهنجي آبزرويشن آهي ته ميلاد پڙهڻ واريون گهڻو ڪري سرءُ جي ساڙيل پنن جيان پيليون ۽ پراسرار ٿين- جڏهن ته چوطرف رنگ پکڙيا پيا هجن، اهڙي وقت نظرون رڳو مٿن ڪيئن ٿي ٽڪي سگهيون.

رڳو ريڊيو يا ٽي - وي ۽ تان ئي اهڙا پراسرار سُر پڌبا آهن ته بڻ ڪي هڪ ئي مرونو ڏيئي انهن ڪي گُهٽي چڏبو آهي.

هو ويچاريون پنهنجا سُرَ ٺاهڻ ۾ پوريون، ته مان مهمان عورتن جو جائزو وٺڻ ۾ مگن. ڏٺم ته اهي به هڪ ٻئي ڏي نه رڳو نهاري رهيون هيون پر مولودياڻين ڪان اک بچائي سنهڙيون ڳالهيون به ٿي ڪيائون.

مولوديائين نماز لاءِ وقفو ڪيو ته وجهه ڏسي مون به رشيده ڪان موڪلايو.

”ايڏي تکڙ ڇو؟“ هن حيرانيءَ مان پڇيو.

”ٻارن کي ١٤ آگسٽ جا ’چراغان‘ ڏيکارڻا آهن.“ ورائيم.

”ته وڃ، وري موٽي اچ، ماني ڪائڻ ڪانسواءِ نه ڇڏيندي مانءِ“ هن ڏاڍي قربن مان چيو.

”سچي ڳالهه اِها آهي رشيده ته مان جڏهن به دعوتن ۾ وئي آهيان ته ڪجهه ڪائڻ پيئڻ بنا ئي هلي ايندي آهيان، گوڙ ۽ افراتفريءَ ۾ گرهه به نڙيءَ مان نه لنگهندو اٿم.“

منهنجي ڳالهه تي هن کلندي چيو:

”منهنجو به ته اهو حال آهي، مان به ڪجهه نه ڪائي سگهندي آهيان.“

”پوءِ ته تون مونکي خوشيءَ سان اجازت ڏي.“

”ايئن وري ڪيئن ٿيندو، تون به مون وانگر پاسو ڪري ڪٽي ماني ڪائجان.“

”بس تو چيو، سمجهه ته مون ڪاڌي.“

بهرحال گهڻي هيل هجت سان اسان موڪلايو- پر اڳيان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رشيده وٽ ٻه قربن جا انبار آهن- هن وڏا وڙ ڪري گهر ويڻي ئي طعامن جا طشت ڏياري موڪليا.

اڄڪلهه هوءَ سڪرمان بدلي ٿي، هتي زبيري هوم اڪنامڪس ڪاليج جي پرنسپال مقرر ٿي آهي. خدا ڪري جتي ٻئي هجي سدائين خوش رهي.

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڳالهين جو ڳهيرو ڪو خوشقسمت هوندو جيڪو هن جي اڳيان ٻه ٻول ٻولڻ جو وجهه حاصل ڪري سگهندو. ڪچهرين جو ڪوڏيو، ويٺو ته آسر ڪري ڇڏيندو پر شوق جي شدت اهڙي جو ننڊ جو نالو نشان ڪوهن تائين اکين ۾ نه هوندس. پاڻ 'آزاد' هوندي به خوبصورت ۽ گنڀير سوچن کي ذهن ۾ 'قيد' ڪري ڇاڏي ۽ مهل سارو انهن کي تحريرن توڙي تقريرن ۾ ٽهلرام آزاد جي نالي سان پيو آزاد ڪندو آهي.

وڏيون اکيون ذهانت جي علامت ليکبيون آهن پر جي انهن ۾ ذهانت ناهي ته اهي ايئن آهن جيئن ڪنول بنا ڪا ٻنڊي. هن جي اکين ۾ ذهانت جا ڪنول ٽڙيل آهن. رنگت صاف شفاف، عمر ڇاونجاهه - سٺونجاهه - وار ٻنهي ڪپهه جي پوٽي ته به ڪيس ڪري قدرت کي دوکو نه ڏيندو. پنهنجي نوجوانيءَ جي زماني جو، ڪاري مٿي سان فوٽو ڏيکاريائين ته پاڻ ايئن لڳو ڄڻ انهن وارن ۾ ڪيس ٽيل هجيس. پر سچائيءَ جي هن پڄاريءَ کي نقلي شين جو سهارو وٺڻ پسند ناهي، جڏهن ته اسانجو معاشرو اصل کان وڌيڪ نقل تي هريل آهي. تنهنڪري سندس موتيءَ جي داڻن جهڙن ڏندن تي به ڪيترن کي نقلي هئڻ جو گمان گذريو. جنهن مان ثابت ٿيو ته گهڻي خوبصورتي نه رڳو پنهنجي اصليت وڃائي ويهندي آهي، پر سدا لاءِ مشڪوڪ بڻجي پوندي آهي. ان اصليت تي ڪنهن کي يقين آيو به ڪٿي ته نظر بد کان بچائڻ مشڪل ٿيو پئي. دادا آزاد کي به انهن موتي داڻن تي نظر لڳي هئي ۽ هو ان سلسلي ۾ ڪيترا ڏينهن بمبئي جي مشهور معروف ڊينٽسٽ ۽ پنهنجي سر هڪ اعليٰ انسان ڊاڪٽر ڪنهيا عالم پرسواڻي جي زير علاج رهيو. هاڻ خدا جي مهربانيءَ سان دادا صحت ياب آهي پر ماڻهو اڃان

۾ نظريندا اچنس، تازو محبوب جي ننڍي آدم واري دوست ميان ناظم کي ٻه اهڙي تشويش ٿي پئي ته ڪٿي دادا جا خوبصورت ڏند نقلي ته ناهن. جڏهن ته اهي ڀڃيهه آنا اصلي آهن.

ڳالهه ڳالهه تي شاندار نموني سان ٺهڪ ڏيڻ سندس شخصيت جي خاص خوبي آهي جيڪو هن جي خوش طبعي ۽ زندگيءَ سان ڀرپور پيار ڪرڻ جو سهڻو مثال آهي.

پاڻ اصل ننڍي محمد خان جو رهاڪو آهي جنهن ۾ سندس والد محترم، مقامي ليول تي وڏو ڪانگريسي ڪارڪن ٿي رهيو آهي. آزاد تي ٻه ڀيءُ جو اثر پيو ۽ هن اسڪولي دور ۾ ئي ٻه ڀيرا جيل جو منهن ڏٺو.

بمبئي جي 'سيتا سنڌو ڀون' ۾ ڪنهن ڪانگريسي ليڊر جيان هن نهايت ئي گنڀير ۽ جوشيلي تقرير پئي ڪئي. سڄو هال خاموشيءَ سان ڪيس ٻڌي رهيو هو. ته اوچتو مون طرف جهڪي رازداريءَ سان پڇڻ لڳو:

"يوگدان جو مطلب سمجهين ٿي؟"

مان ڪلي پيس، سڄي هال ۾ ٺهڪڙو پئجي ويو، منهنجي پت وائکي ٿي پئي. هونءَ نه ته اها تقرير ايئن ڪن لائي ٿي ٻڌم چڱ اکر اکر سمجهندي هجان، پر هرلفظ هنديءَ جو هجي ته ڏ وڙ سمجهيو هوندم. منهنجي لاءِ جهڙو 'يوگدان' تهڙو 'گلدان!'

دادا ٺهلرام سنڌ آيو ته وري ٻه ان 'يوگدان'

جو ذڪر نڪتو. چوڻ لڳو:

"جڏهن مون واري تقرير سمجهه ۾ ڪونه آيئي ته پوءِ 'اندر جنين اچ' ۾ ان بابت ڪيئن لکيمءَ؟"

"ظاهر آ دادا، جنهن جوشيلي انداز سان اوهان تقرير ڪئي ۽ جنهن خاموشيءَ سان انکي ٻڌو ويو، ان مان ايترو اندازو ته ڪري ٿي سگهيس نه ته تقرير اثرائتي هوندي، هندي لفظ ته برابر منهنجي سمجهه کان ٻاهر هئا."

"ها- ها-ها!" دادا منهنجي ڳالهه تي کليو پر جڏهن هن منهنجي اڻچاٽائي جو سا ڳيو قصو نئين سنئين فخر سنڌ راڳ جي راڻي عابده پروين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي پڙهايو ته هن مولائڻ تي جو آتي 'يوگدان' ڪي ما گهڻين 'ڪي دان' چئي دادا ڪي ڪن پل لاءِ ماٺ ڏياري ڇڏي. ڪيس ڪهڙي خبر ته اسان سنڌي، هندي جي معاملي ۾ هڪ جهڙا اعليٰ نور آهيون. تمام ٿورا سنڌي ليکڪ هندي لفظن جي صحيح ڄاڻ رکن نه ته اڪثر پنهنجي لکڻين ۾ جا بجا هنديءَ جا ڪي رنيل ۽ بي معنيٰ لفظ ڪم آڻين. ٽهلرام آزاد ته هنديءَ جو ماستر آهي پر جي ڪجهه وقت اسان سان رهيو ته ياڻ به 'يوگدان' کي 'پاندان' چوڻ ۾ دير نه ڪندو ۽ ممڪن آهي ته هنديءَ جا سمورا ڪورس ڪيس نئين سنئين پڙهڻا پون.

هن هتي ڪيترن کان 'يوگدان' جو مطلب پڇيو پر ڪير نه ٻڌائي سگهيو. جڏهن ساڳيو لفظ سٽ ۾ ڪم آڻي ٿي پڙهايائين ته ڏکي تي ڪنهنجو داءُ لڳي ويندو هو. مونکي به جيڪي هندي اکر ياد هئا سي سرخرو ٿيڻ لاءِ دادا جي اڳيان ڳالهائڻ لڳس، پر دادا بنيادي طرح هنديءَ جو ماستر، سو ڪيئن انهيءَ جي مٽي پليد ٿيندو ڏسي ها. اکر اکر سڌارڻ ۾ ايئن لڳي ويندو جڻ مونکي به پاڙهي پاڻ جهڙو هنديءَ جو ماهر بنائڻو هجس. مان چوان 'بيهوش'، ته پاڻ درستي ڪندي چوندو 'بيهوش' مان چوان 'آتسو' ته پاڻ چوي 'آتسو'، مان چوان 'آلوڪڪ' ته، پاڻ چئي 'آلوڪڪ' مان چوان 'پراشچت' ته، پاڻ چوندو 'پراشچت' ايئن به نه ته ڪٿي نظرانداز ڪري، هر غلط لفظ کي پيو صحيح ڪندو. نيٺ به استاد جو ٿيو! طبيعت جو سادو ۽ نماڻو چڙ بنهه ڪونه ڪري پر جي اها ڪندو ته ماڻهن کي ڏندين آڱريون اچي ويندي.

ساهت سڀاجي سميلن توڙي اڪل ڀارت جي ميڙن وغيره ۾ ڪرسين يا گوڏرين تان آئي ڏينهن جيڪي چٽاڀون پيون ٻڌبيون آهن هو انهن ڳالهين کان پنهنجي نماڻي سڀاءَ ڪري ڌار رهندو اچي. انڪري ئي ادب ۾ هيلتائين سندس پت رهندي آئي آهي، جيڪا الله شال سدائين نيبهه ڪريس، دشمن دفعي سڃڻ ساڻهون هجنس. اسٽارس ۾ سندس وڏو يقين آهي. بقول سندس،

طبيعت جي اها نمائائپ ڪيس پنهنجي اسٽار LEO ڪري ملي آهي.

نهلرام آزاد جي ادبي خدمتن کان ڪير ڪنڌ نه ڪيڊائي سگهندو. مضمونن لکڻ جو ته آهي ئي پڙ پر ڪهاڻين ۾ به پوئتي ناهي پيل. 'بک هڙتال'، 'ڪرشن سڏاما'، 'ڪوشان جي ياد ۾' هن جون انعام يافته ڪهاڻيون آهن. آگره، بمبئي ۽ الهاس نگر جي اسٽيج تي هندي ڊرامن ۾ ڪيترائي رول پڻ ادا ڪيا اٿس.

انڊيا جي آئين ۾ سن ١٩٤٨ع کان سنڌي ٻولي تسليم ڪرڻ لاءِ جيڪا ادبي هلچل ٿي تنهن ۾ هن ڀرپور حصو ورتو- جنهن جي ترجمان 'سنڌو ڏارا ويڪلي' هئي جيڪا هو خود آرگنائيز ڪندو هو، اڄ جي ڪيترن نئي مکيه ليکڪن کي وڏي پئماني تي ادبي هلچلن ۾ روشناس ڪرائڻ جو سهرو پڻ هن جي سر تي آهي.

تحريڪ آزادي جي سلسلي ۾، جڏهن شري جواهر لال نهرو بدين ويو ته نهلرام آزاد پهريون شخص هو جنهن کيس هار پارائڻ جو شرف حاصل ڪيو.

هو پراڻن توڙي نون ليکڪن کي سنڌن لکڻين تي تعميري تنقيدون ۽ تبصرا ڪري سدائين همٿائيندو رهيو آهي. اخبار 'هندستان' 'هندواسي' 'جهولي لال' 'هندو' 'پارت جيون' ۾ سندس تبصرا ڇپندا رهندا آهن. تبصرن جي مقبوليت ان مان ظاهر آهي ته هرڪو پيو چاهيندو ته نهلرام آزاد هن جي ڪتاب تي تبصرو ڪري. اها ڳالهه ٻئي آهي جو اڄڪلهه ايتري قدر وڌي وئي اٿس جو کيس ان ڳالهه جو خطرو آهي ته مستقبل ۾ ڪٿي هو رڳو تبصري نگار جي حوالي سان نه سڃاتو وڃي. پر اها سندس ڪسر نفسي آهي- ليکڪ ڪڏهن به محدود نٿو ٿي سگهي پر جيئن ته هو اڄڪلهه سنڌ جو سفرنامو لکڻ جي تيارين ۾ رڌل آهي. تنهنڪري تبصرا وغيره لکڻ وقتي طور هن جي مصروفيتن ۾ خلل وجهي سگهن ٿا.

هندي توڙي سنڌي پهاڪن ۽ محاورن ۾ به چڱي دلچسپي اٿس. مونکي لڳو ته سندس پسنديده پهاڪو 'گاگر ۾ ساگر سمائڻ' آهي. جنهن جو استعمال لاشڪ نه هو تبصرن وغيره ۾

فراخدليءَ سان ڪندو آهي.

ٻلي ساٿهوءَ ڪي دوستن‌جي ڪهڙي ڪوٺ، هونءَ ته ڪيس ڪيترائي دوست آهن پر پروفيسر رام پنجواڻيءَ سندس گهاٽن ۽ دل گهرين دوستن مان هڪ آهي ۽ ان ناتي هو ڪيس سڀ کان گهڻو سڃاڻي. هن سان سندس قرب جا اهڃاڻ ته پيچ پيل آهن جو پنهنجي تقرين تحريرن ۾ به سندس ذڪر ڪرڻ نه وساريندو. هوڏانهن رام پنجواڻيءَ جو به هن منجهه وڏو ويساهه آهي. دل جو ڪوبه حال احوال هوندس ته ڪانئس ڳجهو نه رکندو. نهلرام آزاد جي زندگيءَ تي سندس پتني، دادي لاج جو نوڙل ڪنٽرول آهي. نه ته جيڪر هو ڪڏوڪو ڪنٽرول مان نڪري وڃيس ها، پر دادا کي ان صداقت تي فخر آهي ته هن جيڪي به ترقيون ڪيون آهن سي لاشڪ ته دادي لاج جي يوگدان يعني **Contribution** جو نتيجو آهن.

لاج سان پيار جا پيچ پائي هن ڪيس حاصل به ته وڏين ڳالهين ڪانپوءَ ڪيو هو. اڄ ڏينهن تائين ڪيس بي حد گهڻو ڀائيندو آهي، ان ڳالهه تي وري سندس ڏيءُ راج ۽ ناتي ڪيس خوب پڇائيندا آهن. سنڌ آيو ته به اٺ نئي پهر لاج جي تات لڳل هوندي هئس. لاج هيئن ڪيو، لاج هونءَ ڪيو. وري جڏهن ڪيس خاص طرح سان ويهي ياد ڪندو هو ته ان مهل چهرو بنهه **Blush** تي ويندو هئس. جاڳ ۾ ته لاج جي تات هئس ئي هئس پر مان ته چوان ننڊ ۾ به هن جا ئي خواب لهندو هوندو. اهوئي سبب هو جو هو سنڌ ۾ سورهن ڏينهن کان مٿي رهي نه سگهيو ۽ رتل راند، متل ميڙو، ڇڏي سنجهيئي وڃي پنهنجي ڪکن پيڙو ٿيو. ايئن ڪيس پنهنجي اڪيلي ڏيءَ راج سان به بي حد گهڻو پيار آهي - لاج کي ياد ڪندي، هن راج کي به ڪونه ٿي وساريو. منهنجي ٻارن کي به هن ڏاڍيا قرب ڏنا. خاص ڪري زمر ۾ ته چڻ ساهه هئس. جيڪو وقت گهر ۾ ويهندو هو ته مومو، مومو ڪري پيو ڪيس سڏيندو هو، هوءَ به ڏاڍو گهرندي اٿس. سندس جنم ڏينهن تي مٿس قربن جون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ورڪائون ڪندي دادا جيڪي گيت ڳايا ۽ دعائون ڏنيون سي اسانکان ڪڏهن به نه وسرنديون. يادگيرين جا اهي خوبصورت لمحا 'ڏائيمز' فوٽو گرافر نور محمد جي قرب ڀريل مهربانين سان، اسان هميشه لاءِ پاڻ وٽ قيد ڪري رکيا آهن. بحيثيت گلوڪار، ٽهلرام آزاد هڪ پرڪشش ۽ سوزوگداز واري آواز جو مالڪ آهي- نغمو انقلابي هجي يا فلمي سندس گائيڪيءَ جو جوشيلو انداز ۽ جذبو هر گيت ۾ يڪسان نظر اچي. انقلابي نغمو 'آئو نيا ترانا گائين' ٻڌائي هن نه رڳو اسان سنڌي اديبن کي پر اردو اديبن کي به دنگ ڪري ڇڏيو، جن سان سندس اها ملاقات، ادب دوست ڀاءُ نور محمد 'ڏيل داس ڪلب' ۾ رکائي هئي. فلم انڊسٽري سان گهاٽو لاڳاپو رهڻ ڪري ان تي پڻ گهڻي ۾ گهڻا مضمون لکيا اٿس. پنهنجي دور ۾ سهگل، موتي لال، خورشيد، نور جهان، لتا، بيگم اختر ۽ مڪيش کي پنهنجو آئيڊل سمجهندو هو. ڪو وقت اڳي پرٿوي راج، بلراج سان به هن جا سٺا ناتا رهيا. خواجا احمد عباس ۽ فلم ايڪٽر اي- ڪي هنگل، جنهن جي نالي ڪٿڻ سان ٿي هانوَ تي ڳوڙهو چڙهيو وڃي نهن سان ته اڃا به سندس شخصي لاڳاپا آهن.

هڪ گڏجاڻيءَ ۾، مشهور ايڪٽر اميتاڀ بچن بابت سندس اهو انڪشاف اسان لاءِ بلڪل نئون هو ته سندس نانو جيئڻ ته ضلع ٿرپارڪر، ڏگري جو زميندار هو انڪري اميتاڀ جي ننڍپڻ جا شروعاتي سال ڏگريءَ ۾ گذريا. جنهن مان ثابت ٿيو ته اهو عظيم فنڪار به اصل ۾ ان سنڌ ڌرتيءَ جي پيدائش آهي جنهن هيلتائين ڪيترن ئي عظيم هستين کي جنم ڏنو آهي. اڳتي هلي ان ئي اميتاڀ جو والد مسٽر بچن، جيڪو هنديءَ جو وڏو شاعر آهي تنهن جي هٿان ٽهلرام آزاد کي سندس ڪنهن هنديءَ جي تصنيف تي انعام به مليو. سنڌ اچڻ سان ڪيترن ئي سڄڻن کي دادا ٽهلرام آزاد جا مهانڊا مشهور ليکڪ جمال رند جيان لڳا، اها حقيقت هئي- پر سونکي هو هند جي ايڪٽر رحمان جيان پڻ لڳو. جنهن ڳالهه سان متفق ٿيندي ڪلي چوڻ لڳو :

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”ها- ها- ها! اهو ته ڪيترن ئي سالن کان پنهنجي لا پڌندو اچان.“

وري تنهن ڏهاڙو پرٿوي راج جي جهلڪ ڏنائين- ان مهل اسانجي ڳالهه جو موضوع به ادبي انڊسٽري کان هٽي ڪري فلم انڊسٽري هو. دادا حسب معمول ٺهڪ ڏيئي چوڻ لڳو:

”پرٿوي راج سان ته نه، البت ڪنهن زماني ۾ ڪن کي راجڪپور جيان لڳو هئس.“

”پرٿوي راج ۽ راجڪپور ڳالهه مڙئي ساڳي- پيءُ پٽ ۾ ڪهڙو ليکو.“ چيم.

”ها- ها- ها! اهو صحيح آهي“ دادا کلندي وراڻيو.

آزاد کي اهو ڏانءُ آهي ته هوساٿوءَ جي چهري جا تاثرات يا ايڪشن هڪدم جهٽيو وٺي ۽ ساڳيو ان جيان ڪري ڏيکاريندو. تنهن ڏينهن محبوب جي اسٽائيل ۾ ڳالهائي هن سونکي عجب ۾ وجهي ڇڏيو. ڪيئن محبوب جو مهاندو، ويندي هر اسٽائيل ۽ ايڪشن سوهن ڪلپنا جيان لڳندو هو اٿندي ويهندي پيو محبوب جي ساڙس پيٽ ڪندو. تنهن ڏينهن بہ ڊائننگ ٽيبل تي ماني کائڻ دوران پرولي ڏنائين.

”ماهتاب پڌاءِ، محبوب کي جي ميڻ جي سنهڙي ڪٽ هجي ته ڪنهن جيان لڳي؟“

”اوهين پڌايو؟“

”ها- ها- ها، موهن ڪلپنا“ هن ڪلندي وراڻيو.

چاليهه سال پراڻي فلم ’پڪار‘ جا ڪيترائي ڊائلاگ ڪيس لفظ به لفظ ياد آهن، جيڪي هن فلم جي هيرو چندر موهن جيان چئي ڏيکاريا- ’سنڀلو بيگم، سنڀلو!‘ واري ڊائلاگ جو ته جواب ئي نه هو. باقي دليپ ڪمار جهڙو آواز ڪري ڳالهائڻ هن کان زور هو- شوخ مرڪ چهري تي آڻي چوڻ لڳو:

”دليپ ڪمار پاڻ ڳالهائي پاڻ سمجهي!“

هر فن مولا جون خوبيون بہ ڪنهن ڪنهن ماڻهوءَ ۾ ملن. ٺهلرام آزاد ۾ لاشڪ ته اهي گڻ گهڻا آهن، تڏهن ته

هند سنڌ جو ناميارو ۽ هر دلعزيز گلوڪار سنگيت آچاريا ماسٽر چندر، ڪيس پيارن مان 'گلدستو' ڪري سڏيندو آهي- ۽ نهلرام آزاد ان نانءُ سڏجڻ تي سچ پچ تہ گلن جيان پيو ٽڙندو آهي.

ڪراچي ايئرپورٽ تي قدم رکندي ئي هن جيڪي لفظ چيا آهي منهنجي هيانءُ ۾ کپي ويا.... سرزمين سنڌ تي سامت جو ساهہ کڻندي هن چوڏاري ايئن ڏٺو ڄڻ سڄي سنڌ ڌرتي هڪ ئي نهار ۾ پنهنجي اکين ۾ سمائي ورتي هجيس.... پوءِ درد ڀري مرڪ مرڪندي چوڻ لڳو:

"چوڏهن سالن جو سفر مون ڀڻ ڪلاڪن ۾ طئي ڪيو....
يا ڀڻ ڪلاڪن جو سفر مون چوڏهن سالن ۾ پورو ڪيو آهي!"

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي ادب جو ڪمپيوٽر

رسالي ’نئين زندگي‘ ۾ زندگي جي قيد کان آزاد ٿيل بزرگ ليکڪن جي تصويرن واري قطار ۾ هن جيئري جاڳندي نوجوان جي تصوير ڪنهن سڄي تپندڙ بيابان ۾ ڪانڊيري يا جهپ جيان لڳندي هئي جنهن کي درخت جاڻي ڪو پليل مسافر پگهر سڪائڻ لاءِ ڪي گهڙيون گهاريندو هجي.

ان مرحياتن جي سٽ ۾ ڪيس ڏسڻ جو اتفاق ٿيندو رهندو هو. ’نئين زندگي‘ ۾ مرحومن جي مقابلي ۾ حيات ليکڪن جون تصويرون گهٽ ڇپنديون هيون تن مان به ڪي اهڙي ڳريل حالت ۾ ڇپيل هونديون هيون جو نه جيئرن ۾ نه مئلن ۾! پر هن جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي.......

پنهنجي پر ۾ ٺاهوڪو پوز هنيل، ڪپڙي لٽي مان سڪئي ستابي گهر جي فرد وارو ڏيک، شڪل صورت جو سدا ملوڪ تنهن هوندي به هن لاءِ ڪا سٺي راءِ قائم نه ڪري سگهي هئس جو مختلف پرچن ۾ سندس تصوير توڙي بيانن سان گڏ ’نوجوان نوخيز شاعر‘ واري عبارت مونکي نه وڻندي هئي. نيٺ به ته ادب جي حوالي سان اديب جي تصوير هئي ڪو اشتهار ته ڪونه هو. پڙهندڙن کي اکيون هيون، ڏسي پئي سگهيا ته اڃا نوخيز آهي پوءِ اجايو هوڪا ڏيارڻ جو ڪهڙو ڪم، مونکي لڳندو هو ته اها عبارت پاڻ ڦونڊائڻ لاءِ هاسڪار ٿو لکرائي وري خيال ايندو هئم، ڪٿي ڪنهن ڪُراڙي سچ پچ نوجوانيءَ جو فوٽو ته نه ڇپرايو آهي جيئن اڄڪلهه ڪراڙا ڪن پيا ۽ تڏهن هو به هرهر اهڙي پڪ ٿو ڏياري. بهرحال هڪ خاموش احتجاج ذهن جي ڪنهن ڪنڊ ۾ محفوظ رهيو. آنهن ئي ڏينهن نئين زندگي ۾ هڪ افسانو ’سوڊا واٽر‘ لکيو هئم، جنهن ۾ ان ريت ڏيان حاصل ڪندڙ نوجوانن تي طنز ڪيل هو پوءِ به هو نه سڌريو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تہ دل ۾ عجيب خواهش جاڳي تہ ڪاش هن جي چپرايل پيانن ۽ تصويرن هيٺ، سنڌ جو ڪرڙوڊ بزرگ شاعر لکيل هجي، وس نٿي هليو نہ تہ عمر جا سمورا سال مٿس پاڻيءَ جي بالٽيءَ جيان پلن ۾ پلٽي ڇڏيان ها. اڄ جڏهن هن جي لکڻين جي ابتدائي زماني کي چڱو عرصو گذري ويو آهي ۽ هو اڏ ڏڄن ٻارن جو پيءُ آهي تہ بہ اڃا اهو ليبل نالي سان لڳو اچيس- شايد اها بہ ڪا لفظي ڪرامت چئبي جو جيڪو نوجوان منڊ ڪان ٿي پاڻ کي مڙهو ڪونڻ شروع ڪندو، اهو 'مڙهائي اسٽائيل' جو نوجوان ٿي پوندو، جهڙوڪ اسانجو ڀاءُ حميد سنڌي، نہ تہ هند مان آيل ادب دوست جئي وير جي ڇا مجال جو ڪٿي ڪيس هڪ ڪڙپيل ڪهاڻيڪار جي عمر سان پيٽيائين! اهو تہ پوءِ حميد ڪان رهيو نہ ٿيو جنهن آمالڪ دانهن ڪري ان انڌير تي احتجاج ڪيو. ظلم تہ دادا ٺهلرام آزاد بہ ڪيو جو انهيءَ تہ ماڳهين تاج کي پنجونجاهہ سالن جو سمجهو، ان اوچتي انڪشاف تاج کي ڪي پل ماٺ ڏيئي ڇڏي- هوش تڏهن آيس جڏهن لانءِ پيل ڪرسين تي ويٺل يوسف شاهين، محبوب ۽ مان ٺهڪن ۾ ٻڏي وياسين. آزاد حيران ٿي اسان ڏي نهارڻ لڳو تہ ايتري ۾ تاج ڪلندي شاهين ڏي اشارو ڪري چيس، "اڙي دادا مان تہ هن کان بہ سال اڏ ننڍو آهيان!"

اهو ٻڌي اسين ويتر کلياسين تہ ڇا پنهنجي وضاحت ڪافي نہ هئس. بهرحال ثابت ٿيو تہ عمر جي معاملي ۾ رڳو عورتون ئي حساس ناهن مردن جو بہ ساڳيو ئي حال آهي، پر ان ڳالهہ کي بہ ڇڏيو. اسانجو هيانءُ تہ وري انهن ٽين ايجرس ڦاڙيو آهي جيڪي ويهين سال ۾ قدم رکڻ جو تصور ڪنديئي ڪنبيو وڃن جنهن سان سندن ٽين ايج وارو سنهري دور ختم ٿيو وڃي- انهيءَ سوران هنن مرڳو پنهنجي رسالي 'ٽين ايجرس' ۾ انٽرويوز مان سن پيڇڻ وارو رواج ئي ختم ڪري ڇڏيو آهي- رڳو 'اسٽارز' ۽ ڊيٽ آف برٿ معلوم ڪرڻ جي ڏم ڪٿي لاتي اٿن.

سو ڳالهہ پئي ڪيم تہ جيڪو شروع ڪان ئي پاڻ کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نوخيز نوجوان سڏائڻ ۾ فخر محسوس ڪندو اهــو 'سدا حياتن'
جيان سدا جوان رهندو توڙي ڪٿي سؤ سالن جو ٿئي. تاج بلوچ
تہ سؤ ڪان سائيڪ و سال ننڍو آهي.

ڪراچيءَ ۾ رهڻ دوران، پهريون ڀيرو ڪيس ٽي. وي تان،
پهرئين سنڌي مشاعري ۾ شعر چوندي ڏٺم،

خوشبو ٿي نيلام وئــي
بند چمن جو ڪاروبار
گل شاخن تـــي بـــار
ڪير گلن جا پوئي هار
هٿ سڀن جا زخمي زخمي....

آواز ۾ بي حد درد ۽ ميٺاج هئس. مون سوچيو ڇا اهو سچ
آهي تہ خوشبو نيلام ٿي چڪي آهي.... يا گلن جو وهنوار ڪندڙن
جا هٿ ڦٽجي پوندا آهن. دل جي ديولن ۾ تصور جا تاج محل
سجائيندڙ ماڻهو ايڏو ڏکارا ڇو ٿيندا آهن؟ بي اختيار منهنجون
نظرون هن جي هٿن ڏانهن ويون، مونکي لڳو ڄڻ آهي سچ پچ
زخمي ٿي پيا هجن. ان همدرديءَ جي جذبن واري 'لڇ' شايد تہ
ڪو نيلي پيٽي جو ڪم ڪيو جو ترت ئي اسانجي ملاقات ٿي.

فاصلا سنڌجي ڇڪا هئا، نيٺ بہ تہ اسانجو سائٿ هـــو،
هنجي ۽ منهنجي ماءُ پاڻ ۾ پروچاڻيون ڀينر جو هيون. امان تہ
ڪيس پنهنجو پٽ ڪري سمجهندي هئي، بابا بہ گهٽ نہ گهرندو
هئس. تاج پاڻ بہ مونکي شديد احساس ڏياريندو رهيو آهي تہ
پنهنجي ننهي وڇڙيل ڀائرن ڪي هن ۾ موجود ڏسان. هنجي ان
صداقت ڀرئي خلوص ڪي مون ڪڏهن پرکڻ جي ڪوشش نـہ
ڪئي پر غيرارادي طور ڪيئي اهڙا موڙ آيا جنهن ۾ هن پاڻ
پرکائي ورتو. ڪيترا ڀيرا ڪيس رنجايو هوندم ڪيترا ڀيرا ڪائنس
منهن موڙيو هوندم پر هن اهڙي موٽ مور نہ ڏني هوندي. نـہ
رٺو هوندو نہ ڏمريو هوندو ۽ نہ دل جي آزارجڻ جو احساس
ڏياريندو، ايندو تہ ڪڏندو ايندو ڄڻ ڪا ڳالهہ ئي نہ هئي. ايئن
جيئن بہ ڀاءُ ڀيڻ گهر ۾ ڪنهن ڳالهہ تي رڻا هجن وري بنا سبب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڄاڻائڻ جي ڀاڻمرادو پرچي وڃن. اهڙي ته تاج جون ڳالهيون آهن کو سمجهي وٺيس ته ان لاءِ سر به گهوريو ڇڏي.

منهنجي اکين اڳيان اڄ به اهو نظارو تريو اچي جنهن ۾ هن ڀاڀي رضيه سان گڏجي ڏهين وارا ڏهه نوٽ منهنجي هنج ۾ لاڙيندي، شيفون جو گلابي رئو پارايو هئم ۽ ڪا دير قرب سان پنهنجا هٿ منهنجي مٿي تي رکي دعائون ڪندي ڀاءُ ڀيڻ جي ناتي کي وڏيڪ عظمت ڏني. تڏهن اها سڪ ڏسي منهنجي اکين جون ڪنڊون آليون ٿي ويون هيون.

اسين وس پڄندي هڪ ٻئي جي دل آزاري ڪونه ڪريون. هونءَ به تاج جهڙا ڀائر هرهر ڪو ٿورئي ملندا آهن، اهو ئي سوچي جيتري قدر ٿي سگهندو آهي اسان ڪوشش ڪندا آهيون ته پاڻ ۾ نه ڦٽجون ۽ امن امان، صلح سانت ۾ رهون جو حياتي چار ڏينهڙا آهي.

هڪ ٻئي کان ڊڄندا به آهيون. ڪتاب 'مٺي مراد' جو عنوان ڦيرائين 'مريم جو بت' تاج جي صلاح سان ئي رکڻ جو ارادو ڪيوسين جڏهن ڪتاب ڇپجي تيار ٿيڻ تي هو ته مون ۽ محبوب ان جو نالو 'مٺي مراد' رکڻ جو فيصلو ڪري ورتو پر تاج کي ٻڌائيندي ڊپ پيو لڳي ته متان ڇڙٻي نه پوي. هو ان ڪتاب جي سلسلي ۾ حيدرآباد ئي رهيل هو. محبوب کي چيم، "توهان چئوس" هو چئي، 'توهان چئوس'، آخر همت ڪري مون کيس چئي ڏنو.

"ادا، اسان جي صلاح آهي ته ڪتاب جو نالو 'مٺي مراد' هئڻ گهرجي."

"خدا جو قسم ادي، تو منهنجي سر تان ڇڻ بوجهو لاهي ڇڏيو. سوير کان ان ئي خفي ۾ پئي ڳريس ته اهو عنوان بدلائي 'مٺي مراد' رکجي پر ڊڄان پيو ته متان ناراض نه ٿيو ته ادا هڪ ڳالهه تي بيهي ئي نٿو."

تاج جي زباني اهو ٻڌي مان پاڻ سامت ۾ آيس. ڪڏهن ڪنهن ادبي ڳالهه ٻولهه تي يڪراءِ نه ٿي سگهنداسين ته ڳجهه ڳوهه ۾ محبوب کي پنهنجي پاسي ڪندو. هو وري پنهنجي ليکي ايئن سمجهائيندم ڇڻ تاج کيس پريوئي ناهي پر مان

سمجهيو وڃان ته هو تاج جو پاڙاهيل آهي.

منهنجي پهرين ڪهاڻين جي مجموعي 'چانديءَ جون تارون' ڇپجڻ کان پوءِ ٽيهن سالن بعد تاج صاحب اسان ڪي ٻه ڀيرا ٻڌايو ته هو انهيءَ ڏينهن ڪوڙ مٺائي کڻي آيو جا اسان گڏجي ڪاڏي باقي 'خواجا سرا' جي حوالي ڪيائين ته وڃي دوستن دڙن کي کارائي. اسانجي وايون بتال خدمتگار پيروءَ جي آڏٺي ويهڻي هلت چلت ڏسي، تاج ڪيس سدائين خواجا سرا ڪري ڪوٺيندو هو جنهن کي وري پيرو پاڻ لاءِ وڏو اعزاز سمجهندي تنهائين چيلهه لمڪائي هلندو هو، جنهن ۾ آئي ڏينهن ڪيس ڇـڪون پيون پونديون هيون.

'چانديءَ جون تارون' کي تمام گهڻي پبلسٽي ملي. ڊرائيوان سئنيما ۾ فلم 'افشان' ڏسندي تاج اوچتو اسڪرين ڏي اشارو ڪري ڀِرسان ڦاٽي دانهن ڪئي:

"هو ته ڏسو وحيد مراد جي هٿ ۾ 'چانديءَ جون تارون'!"

اسين فلم ڏسڻ ڪان وڌيڪ پاپ ڪارن کائڻ ۾ مصروف هجون، ڇرڪ ڀري سامهون ڏسون ڪٿي ته وحيد مراد ٽنگ ٽنگ تي رکيو ڪتاب سنجهه تارا کوڙيو ويٺو هو.

"محبوب ڏس ته، پوئين ڪور تي 'درد جي صحرا' جو اشتهار به ڇٽو پيو ٿو ڏسجي." تاج پنهنجي شاعري جي مجموعي جو اشتهار ڏسي هڪ وار وري خوشيءَ مان ڦونڊ ڀري دانهن ڪئي.

بس پوءِ ته بوڪڙين وانگر اسان جون اکيون 'وئيد مـُراد' جي هٿ ۾ جهليل 'چانديءَ جون تارون' ۾ کپجي ويون ڀانيون ته اهو ڪتاب رکي ٿي نه پر مار پٽي هيروئن عاليه کي جنهن کي به آن مهل ٿي 'برقعو مٿانٿو' هو. جيئن ته اهو اطلاع فون ذريعي وحيد مراد ڏي اچڻو هو تنهن ڪري ڪتاب ميز تي رکي فون اٽينڊ ڪرڻ لاءِ هليو ويو. هـُن انهيءَ دردناڪ خبر جو اثر ڪيئن ورتو تنهن ڏانهن ته اسان نهاريو ٿي ڪين اسانجون آسائتيون اکيون وري به ميز ۾ ڪتال هجن جنهن جي ڪنڊ اچا اسڪرين تي ڏسڻ ۾ پئي آئي، خيال ڪيوسين ته ڪٿي، ڪلوزاپ ۾ وري

نه اها ڪتاب سوڌو ساڻهون اچي، پر هيڏانهن وحيد مراد جو ٻڙڪو ٻڌيو، اچي پنهنجي ڏاڙ گهوڙا لڳس ته هوڏانهن ميز تي غائب.
فلم ۾ اهو ڪتاب ڏسي اسان چڻ ڪو ڪيپ ڪٽيو. تنهن وقت ڪلر فلم وڏي ڳالهه هئي ۽ وحيد مراد به ڏاپ جو هيرو هو، هاڻ ته ويچاري جا آهي دفتر ئي ڪيجي ويا آهن.
اهي ڳالهيون اڳ جون آهن، هاڻ اسان ننڍين ننڍين ڳالهين تي خوش ٿيڻ ڇڏي ڏنو آهي بلڪ وڏين وڏين ڳارين تي کلندا آهيون جيڪي اسانکي ادب ۾ 'اديبن' کان ملنديون آهن.
نه دل جو ڪونو نه نيت جو پليت. هن جو باطن آئيني جيان اُجرو آهي پر جهڙيءَ ريت ٻارن ۾ قدرتي طور هڪ ٻئي لاءِ ساڙ يا تيسي جو جذبو موجود رهي ٿو، تاج به انهن ئي جيان ڪنهن مهل ساڙيلو ٿيو پئي پر ايڏو به نه جو ماڻهين زهريلو بنجي وڃي.
اهڙي ڪا شخصيت، جنهن سان پهريون پيرو منهن ميلو ٿيس ته وڏيءَ حب مان ان سان ملندو، اصل گهور پيو ويندس پر جي ان جا خيال ساڻس نه ٺهڪيا ته آتي جو آتي اهڙو ڦرڪو ڦيرائيندو جو اهو ماڻهو دنگ رهجي ويندو ته تاج جيڪو ڪجهه گهڙيون اڳ مٿس ساهه ڇڙڪي رهيو هو، تنهن کي ٿيو ڇا!
۽ تاج کي اِن ڳالهه جو ڇڻ ڪو احساس ئي نه هوندو. ڳالهه ڳالهه تي ڪل ئي ڪل ۾ ويٺو آن کي نشانو بنائيندو ۽ اهڙا اهڙا ويڌ وجهندو جو مڙسالو ڇمي ويندو، ميس ئي مري ويندس ۽ وري پلجي به تاج هو ذڪر نه ڪندو.
ڪڏهن ڪنهن چاڻ سڃاڻ واري شخص جو اچي ذڪر نڪرندو ته تاج آن جي چڱاين سان گڏوگڏ لڳايون به اهڙيءَ ريت بيان ڪندو، جو هُن بابت ڪا به صحيح راءِ قائم نه ڪري سگهبي. ان مهل لاشڪ ته مرحوم محمد عثمان ڏيپلائي جي لکيل ڊراسي 'ڪوڙي شاهدي' جي ڪردار جي ياد ذهن ۾ تازي ٿيو وڃي جنهن هڪ ئي وقت ملزم کي ڏکهو به ظاهر ٿي ڪيو ته ڏينڊو به، پوڙهو ته جوان به، اڇو ته ڪارو به!

مان جڏهن به ڪجهه لکندي آهيان ته تاج کي ڏاڍي خوشي ٿيندي آهي، تنهن ڏينهن فون تي هڏايومانس ته رشيد پٺي تي خاڪو لکيو اٿم ته پڇيائين، "عنوان ڇا رکيو اٿئيس؟"

"شهنشاهه مرڪ." وراڻيم

"نه نه ڇا جو، لکينس مُرڪڻو شهنشاه!"

بي اختياريءَ مان هڏايل ان نئين عنوان ۾ لڪل ساڃ جي خوبصورت جهلڪ محسوس ڪري مان کِل روڪي نه سگهيس، نه هو پاڻ به کلڻ لڳو.

پٺي ڪنهن لاءِ هو ڪابه اٽونڊڙ ۽ طنزيه صلاح ڏيندو ته مان ان وقت ها ڪري کيس آٿت ڏيان، پر لکندي اهوئي آهيان جيڪو من ۾ هوندو اٿم- تاج به وري دل جو اهڙو صاف جو کيس پتو ئي ڪونه پئي ته مون ڪا لکڻيءَ ۾ تبديلي آندي يا نه، ڪانئس ڳالهه ئي وسري وڃي، بس وقتي طور جيڪو دل ۾ اچيس چيو ڏي پر زهريلا چنبا کوڙي ان ڳالهه کي ڇهڻي ڪونه پئي. رشيد پٺي به هڪ اڌ پيرو پنهنجي تقريرن تحريرن ۾ مٺڙيون ڪڙيون مٺيون جُملهون ڪيون آهن، جن تي مجال جو تاج ڏمرجي يا شوڪجي- پٺي پاڻ ۾ سدا دوست آهن.

تاج ۾ بهادري، جوانمردي ۽ جانثاري جا زبردست جذبا سمايل آهن نه ڪنهن کان مرعوب ٿئي، نه ڪنهن جي خوشامد ڪري ۽ نه ئي پنهنجي ان انداز ميرائڻ جي ڪوشش ڪري- سندس شخصيت جو اهو حصو پاڻمرادو پين تي ڇانئجو وڃي جنهن جي کيس به سڌ ناهي- ان فطري انداز مان سندس ويجهن کي وڏو آتساهه ملندو آهي- جنهن به محفل ۾ ويندو، اهڙو پيو ڏيک ڏيندو چڻ اها سندس ئي مانَ ۾ ڪوٺايل هجي پوءِ پل ڪٿي مهمان خصوصي ڪمشنر يا چيف جسٽس ئي ڇو نه هجي، تاج ڪنهن کي ڪٿ ۾ ئي ڪونه آڻيندو- تڏهن مان سوچيندي آهيان ته جهڙي ريت انگلينڊ جي راڻيءَ واري تاج جي اهميت پنهنجي ڪوه نور هيري سببان آهي ته اسان واري تاج جو شان وري ڪنهن تي فلڪ ئي نه آڻڻ واري بي نياز ۽ بي باڪ انداز ڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي- پر بي ٻاڪي ۽ جو اهو مطلب ڪونهي ته بنهه الف تي بيهجي، تاج واري بي ٻاڪي ۽ جو مطلب دليري، جرئت ۽ بهادري آهي.

اهڙيون بي ٻاڪيون جيڪي ادب جي نالي تي بدنما داغ آهن تاج کي تن کان سخت نفرت آهي- هڪ پيري اهڙين ئي 'ادبي بيباڪين' جو ذڪر ڪندي طيش مان چوڻ لڳو، "اسين جيڪي رسالا خريد ڪريون ٿا سي نيٽ نياٽيون سياٽيون به پڙهن ٿيون، ڇا انهن کي اهڙو لٽريچر ڏيو جنهن ۾ شرافت ۽ اخلاق جا ليڪا لتاڙيا ويا هجن ۽ سستي شهرت جي ماٺڻ لاءِ ئي ڪي اجايو لوڻ ۽ ننڊو ٻڌائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي هجي- اهو لٽريچر ناهي، اِها ته بيهودگي آهي حو اوگرائي اچين ته ان کي به لٽريچر ۾ شمار ڪيو ڇڏين، اوگرائي اِز نان لٽريچر."

تاج اهڙا ايڏو بزرگ نه ٿيو آهي جو ڪيس ڇڪي آڻي عالمن فاضلن ۽ دانشورن جي قطار ۾ ويهارجي پر ان کان انڪار ڪونهي ته هو نهايت محنتي ۽ قابل انسان آهي، جڏهن ته اسان وٽ اهڙن 'قابلن' جي کوٽ ناهي جيڪي لکن 'لکانا' ته پڙهن آلانا!

سندس قابليت ۽ حاضر جوابي ڏسي مان کيس سنڌي ادب جو ڪمپيوٽر ڪوٺيندي آهيان- مضمون هجن يا تحريري ۽ زباني تقريرون، ڪتابن جا پيش لفظ هجن يا ايڊيٽوريل، سيڪنڊن ۾ رهڙيو وٺي- مان انهي ۽ تي مٿس ڏاڍو رشڪ ڪريان، ته ڪاش اهي صلاحيتون مون ۾ به هجن ته جيڪر وڻ گهوڙو نه ٻڌڻ ڏيان ۽ ادبي محفلن توڙي مجلسن جي سمورين صدارتي ڪرسين جي مستقل ۽ واحد وارثياڻي ٿي ويهان ۽ endless speeches ڪري ايستائين ڳالهائيندي رهان جيستائين پاڻ بيهوش ٿيان يا ٻين کي بيهوش ڪريان، پوءِ پڪ ئي پڪ ممتاز مهر کي منهنجي مختصر تقريرون ڪرڻ واري شڪايت به نه رهي ها.

ڪهڙو به موضوع هجي، تاج ان تي ڪمپيوٽر جيان شروع ٿي ويندو- ڪو ساڻس پڇي نه سگهندو- هر ڳالهه جو هڪيو تڪيو جواب وٽس موجود هوندو. رڳو هڪ ۽ صرف هڪ ئي شخص

ڪيس ڦهلندو ۽ پکڙائيندو هو، جيڪو سڄي ادبي انڌ سڱري ۾ نه رڳو سنڌي ادب ۽ سڄي دنيا ۾ به ڳولهيو ئي نٿو ڳولهجي. اهو هو سنڌي ڪهاڻيءَ جو امام، سنڌي ٻوليءَ جو بيتاج بادشاهه سدا حيات نسيم کرل، تاج جو سڀ کان پيارو ۽ دل گهريو دوست.

هند ـ پاڪ جي مشهور ڪهاڻيڪاره عصمت چغتائي جڏهن پاڪستان آئي ته هوءَ تاج جهڙي با همت انسان کان ڏاڍي متاثر ٿي ۽ ڪراچي ۾ ٿيندڙ ادبي تقريبن جي حوالي سان هن انهيءَ سنڌي نوجوان شاعر جو ذڪر ماهنامي 'بيسوين صدي' ۾ پڻ نمايان طور ڪيو. هند سنڌ جي مهان ۽ هر دلعزيز ليکڪ موهن ڪلپنا، تاج جي تصويرن مان سندس حوصلن ۽ زنده دلي جي ڪٿ ڪندي خواهش ظاهر ڪئي ته ڪڏهن هو، محبوب ۽ تاج ٽئي پاڻ ۾ گڏجن ته سندن ٽمورتي ڪهڙي نه شاندار لڳي. ڪاش ڪلپنا جا اهي سمورا ارمان پورا ٿين جيڪي صدين کان سنڌ ڏسڻ لاءِ هن جي هر ساهه ۽ سپنن ۾ سمايل آهن.

مان پنهنجي ڪهاڻين تي ڪونه ڳالهايان پر تاج انهن تي ايڏي ته اعتماد سان ڳالهائيندو جڻ لکيون ئي پاڻ هجنس. پوءِ ڍلي سنهنجي ڪا ٻي سوچ هجي، پر هو نيڪا ٽپٽي ذريعي انکي انقلابي سوچ ڪوٺيندي ون يونٽ جي ڏاڍ خلاف قلم کنيل ثابت ڪندو ۽ مان حيران ٿي پڇندي آهيانس،

"ادا ڇا واقعي مون اها انقلابي ڪهاڻي لکي آهي؟"

"ٻيو نه ته وري، ان ۾ زبردست انقلابي ٽچ آهي."

"پر ادا اها لکڻ مهل مون ته ڪنهن انقلاب جي باري ۾ ڪونه سوچيو هو."

"تون مسڪين گگدام، توکي ڪهڙي خبر ته هن ۾ ڪهڙي نه وڏي ڳالهه چئي وئي آهين. نظرياتي پختگيءَ جو ثبوت ڏنو اٿئي."

مان حيران ته ڪهڙا نظريا ڇا جي پختگي! پر مونکي قائل ڪرڻ لاءِ ٻرين معنائن وارا اهڙا ته دانشوراڻا دليل ۽ ڏکيا سنڌي اکر استعمال ڪندو جو مان سوچڻ لڳندي آهيان ته

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

برابر ڪا انقلابي نوعيت جي ڳالهه ڪانه آهي. تاج کي لاشڪ ته ان ڳالهه جي پڪ آهي ته اهي سڀ ماسرا ۽ ڳالهيون فنڪار جي سب ڪانشيس ۾ دڦندا رهندا آهن ۽ پڇي راس ٿيڻ کانپوءِ ڪنهن تخليق جي روپ ۾ ظاهر ٿيو پون جنهن کي نقاد وري پنهنجون معناؤن ڏيندا آهن.

اسان وٽ صحيح تنقيد ڪندڙ آڱرين تي ڳڻڻ جيترا آهن. جن مان سرت پريو شاعر ذوالفقار راشدي به هڪ آهي، جنهن لاءِ لکڻ ايئن آهي جيئن آڪ مان ماکي لاهڻ. ڳالهه جو اهڙو ڳانو وٺندو جو لکندڙ پنهنجو ڳانو ڏٺندي محسوس ڪندو پر ٻڙڪ نه ٻوليندو، جي ٻوليائين ته پڻيان ٻيو مضمون ايندس. هن جن تي به تنقيد ڪئي آهي اڄ تائين پتين کي هٿ ڏيو روئيندا وتن پر ٻاهريون ٻنو رکندا اچن ته ڪين ڪا پرواه ناهي. پر اها قلمڪار ذوالفقار جي شرافت چئبي جو ڪيترين ئي ڪڙيون تنقيدون چو نه هجن، ذاتيات کي ڪڏهن به وچ ۾ نه آڻيندو.

تاج کي دوست ڀائرن کان به وڌيڪ پيارا آهن، ان پيار ۽ پنهنجائپ ۾ سائن جهيڙا جهٽا ڪندو آهي. ڪڏهن يوسف شاهين جي واڪاڻ پيو ڪندو ته خبر پوندي ته شاهين اڄڪلهه چوٽ چڙهيل آهي، پر جي ڪنهن جي خلاف منهن گهنڊائي ڪجهه چوندو ته سمجهندس ڏرئون رُڦني اٿس، جنهن کي اسين وري پنهنجي ڪوڊ وردس ۾ رکيو ”ڏرئون“ ڪوليون، پڇندي مانس ته، ”ڏيو خبر، فلاڻو ’ڏرئون‘ يا چوٽ؟“ وراڻيندو، ”اڄ ڪلهه وچٽرو آهي.“

اسانجون اهي ئي ننڍڙيون ننڍڙيون ڪميون ۽ ڪوتاهيون آهن، جيڪي پنهنجي دل دستور کي برقرار رکڻ لاءِ ڪندا اچون. هو وڏا وير ڪونه پاڙي جاڻي.

منهنجي نفاست پسندي، نازڪ مزاجي جا ته گهٽيءَ ڪوڙا سچا قصا وڏائي چڙهائي گهر ۾ مشهور ڪيا اٿس پر گهٽي پاڻ ۾ به ڪانهيس. جڏهن به اسان وٽ حيدرآباد ۾ اچي ته اهڙو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيک ڏيندو جڻ شاهي پيلس مان هلي ڪنهن پونگيءَ ۾ آيو هجي. سڄي رات ڊبل گاديلي واري پلنگ تي آرام جي ننڊ ڪري، صبح جو يارهين بجي اٿڻ سان لوڪ ڪهاڻيءَ real princes جي ان شهزاديءَ جيان دانهون ڪندو جنهن جي پلنگ تي بيشمار نرم گاديلن هيٺان پيل مٽر جي داڻي سندس نازڪ جسم تي نيرو وجهي ڇڏيا ۽ هوءَ سڄي رات بي آراميءَ مان پاسا ورائيندي رهي. تاج به چوندو،

”سڄي رات ميڙن سمهڻ ڪونه ڏنو، پلنگ جا گادا اٿو ڪين تختا! ڪُڪين ۾ گهڙي ويا آئم، پاسرائيون ڇلجي پيون آئم، راتو رات ڪُڪين ۾ ڏينٽ پئجي ويا اٿم.“

”ڪُکيون آئو ڪٿي؟ آهي ته it self گاديلو آهن.“ مان به ساڙ مان چوانس، ته ڦڪائي وندرائڻ لاءِ ڪليو پئي ۽ چوي، ”چو نه آئم ڪکيون.“ چوانس، ”پر چو هجنو ڪکيون. پاسرائيون، ڏڪاريل ڏورئي آهيو.“

ڪراچيءَ مان آيو ته ٽيڪسيءَ مان لهندي ئي پاڻي پاڻي ڪندو گهر ۾ گهڙندو، اصل رڙ پئي پوندس،
”بابا ٽانڪيءَ جي مشين هلايو ته پاڻي چڙهي.“
ڪيس اهو تلخ تجربو ٿيو آهي ته جڏهن به اسان وٽ اچي ته اتفاق سان ٽانڪيءَ ۾ پاڻي ئي ڪونه هوندو، خبر تان پوندي جو باٿ روم مان سندس هيانءُ ڦاٽيو رڙيون پيون پونديون،
”اڙي بابا پاڻي کوليو!“

پر پاڻي هجي ته کوليون نتيجي ۾ گهر جا ڊلا گوگهيون بالٽيءَ ۾ اوتي ڪيس ڏيندا آهيون هڪ پيري ته فرج مان بوتلون ۽ ڪولر به خالي ڪرڻا پيا. وري پاهر ايندو ته مجال آ جو پڻڪو بند ڪري،

”نسورو ناحق آ، ڪهڙي جهنگ ۾ اچي رهيا آهيو.“
هو حيدرآباد جي فيشن ايبل لطيف آباد کي جهنگ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪوٺيندي ڇڻ اسانجي گهٽتائي ڪندو.

”پني عاقل ڪان ته به اهو ’جهنگ‘ سڌريل آهي.“ مان وري ڪيس سندس اصلوڪو اباڻو ڳوٺ ياد ڏياري ٻڌايان، جنهن ڪي وريهه ٿيا خيرآباد ڪري اچي ڪراچي سيٽل ٿيو. پر هو منهنجي ان ڳالهه کي ٻڌو اڻ ٻڌو ڪري سوڳاري صورت ڏاهي چوندو، ”پوريءَ طرح ٻات به نصيب نه ٿيو.“ انهي تي محبوب وراڻيس، ”يار تون به ڏسي وائسي ويهنجڻيءَ ۾ گهڙندو ڪر، پاڻيءَ ڪان اڳ ڪپڙا نه لاهبا آهن.“

”ادا ڇا ڪريان، سپر هائي وي تي بسن ۾ ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي ويهڻ مان مسافرن جو سمورو ڪسبرو ڪپڙن ۾ جذب ٿيو وڃي، ڇت پٽي ايندي پوءِ جهڙو چتو ٿيو پوان.“ تاج نرمائيءَ مان وراڻيو نه ته سدائين دانهون ڪري ڳالهائي ڇڻ اڳيلوڪو ٻوڙو هجي.

پاڻيءَ واري مرحلي مان نڪرندو ئي مس ته ڦٽيءَ جو مسئلو آڏو اچيس. اسان وٽ اهو دستور آهي ته هر ڪو علحده ڦٽي رکي. تاج کي ان جي طلب ٿئي ته ڪير به ڪيس پنهنجي ڦٽي ڏيڻ ۾ اگرائي نه ڪندو، تڏهن هو طنز مان چوندو:

”اڙي بابا ڪا پڳل ٽنل چاري هاٺي ڦٽي گهر ۾ هجيو ته اهائي آڻي ڏيوم.“

”ادا اِها ڳالهه پهرين ڇو نٿي ڪيو؟ ترسو ته مان ڳولهي ٿي اچان.“ ڪيس پٽائڻ خاطر اهڙي ڦٽي آڻي ڏني مانس ته چرڪ ڀري ڪريپ مان چوڻ لڳو،

”بابا پري اڇلينس، مانکي لاچار پيو آ جو اِها ڏيندم.“

”پوءِ پڳل ٽنل ڦٽيءَ جو ٿلهو رعب ڇو ٿي رکيو؟ نيٺ ته اوهانکي نڪور ڦٽيءَ جو بندوبست ڪري ڏيون ها.“ اسانجو جهيڙو تڏهن ٽري جڏهن محبوب کهل ڪري پنهنجو برش يا نين ڦٽين جي اسٽاڪ مان هڪ آڻي ڪيس ڏيندو.

ايڊيٽري جي ڪرسي جو نشو به ڇا شئي آهي، سا به وري ڪنهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مشهور رسالي جي هجي ته انجي بات ئي اؤر ٿيو پئي. تاج به 'سوجهرو' جي ايڊيٽر جي حيثيت ۾ اوچتو ئي اوچتو اهو تخت ماڻيو تڏهن ئي سون ڪيس راجا اندر جو لقب لاتو. پلا جنهن کي ائرڪنڊيشنڊ آفيس ۾ روز بيانت خط يا ٽيليفون پنهنجي سريلي آوازن ۾ ايندا رهن ۽ انهن ۾ ڏوري گهٽي فلرٽنگ به هجي ته اهو ڪيئن نه راجا اندر بڻجي.

عزت ڏيڻ ۽ نه ڏيڻ جا خاص خدائي اختيار ته هونءَ به ايڊيٽر کي ملڻل هوندا آهن، جنهن کي ويٽو پاور جيان جڏهن ڪپيس، جنهن لاءِ وڏيس لاڳو ڪري سگهي ٿو، پر تاج اهڙن اختيارن جو ڪڏهن به محتاج نه رهيو آهي ڇو ته اها قدرتي ڏات هن منجهه اڳ ئي موجود آهي ۽ ايڊيٽري جي ڪرسي ماڻڻ بنا ئي ڪنهن جو تختو اونڌو ڪرڻو هوندس ته ان لاءِ پائڻ ڪرڻ ۾ منٽ ئي به لائيندو- وري ڪو ريچڪ آيس ته ڪلهن تي چاڙهي 'شاه جو دمبو ڪو مير جو دمبو' چوڻ ۾ به دير نه ڪندو ان ويل شاه صاحب جو بيت،

'وڏي جن وڏاس، ويچ به سيئي ٿيا.' دل تي تريو اچي.

ڪراچيءَ ۾ شاپنگ ڪرڻي پئي ته تاج کي ضرور گڏ ڪٺندا آهيون- دڪانن تي سندس داداگيريون ڏسڻ وٽان هونديون آهن- هڪ ڀيري بوري بازار ۾ هلندي منهنجي نظر وڃي دڪان تي رکيل ليڊيز نائلان وگس تي پئي، تن ڏينهن وگس پائڻ جو نئون نئون فيشن نڪتو هو جيڪي شهر ۾ ناياب هئڻ ڪري ٻاهران گهرائيبيون هيون، سونکي به اچي اها خريد ڪرڻ جو شوق جاڳيو. محبوب، دڪاندار کان ان جي قيمت پڇي ته هن هڪدم پنج سئو رپيا ٻڌائي- محبوب پئسن ڪڍڻ لاءِ پاڪٽ ڏي هٿ مس وڌايو ته تاج جهڙڪو هٽي ڪيس جهليو ۽ اڳتي وڌي ڪانئياواڙي دڪاندار کي دهمان مان چوڻ لڳو:

"اڙي مئل منڊمن جي وارن جا ڏو پنج سؤ وٺين!"

"سائين ڀيور (pure) نائلان وگ آئي، آيئن گهڻي وڃو."

"اي هل، ڪراڙين مٿل منڊين جا وار پڌرا پيا آهن، اسان سان ٺو استاديون ڪرين."

"پاپا ڳيرنٽي سان ڇو ن ٺا ڪرو!"

"ٺيڪ آ ٺيڪ آ، پنجاهہ رپيا وٺ ۽ pack ڪر."

"پنجا رپيا! پاء ڪرو ڇئو ٺا؟" ڪاٺياواڙي دڪاندار هيڏاهين ورتي.

"ڇگو ته رک پاڻ وٽ،" ايئن چوندي وري محبوب کي مخاطب ٿيو. "ادا هلو ته اڳتي هلون، ٻئي دڪان تي ان کان سٺي پنجويهن ۾ ملندي. ڪُرو ذات ڪرستانن جي مڪروح وارن جو ٽوپو لاچار پيو آهي منهنجي پيٽ کي جو وٺي پائيندي."

اسان اڃان اڳتي قدم کنيا ته ڪاٺيا واڙي دڪاندار پنهنجي ڇوڪائي آواز ۾ وٺي رڙيون ڪري سڏ ڪيا.

"ڳني وڃو پاپا — اي پا ڳني وڃو!"

اسان پٺ تي مڙي نهاريو ته چوڻ لڳو:

"هلو پلا سٺ ۾ ڳني وڃو، آيئن پي ڪرو ياد ڪندا."

تاج تيئن رعب رکندي محبوب کي چيو.

"ڇڏينس ادا، انهيءَ کان سٺي اڳتي پئي ملي."

"اي پا، ڳني وڃو. پئسڪ ڪري ڇڏي آئي، ڪرو."

تاج دادگيري لوڏ سان اڳتي وڌيو ۽ محبوب کي چيائين،

"ادا ڏينس سٺ رپيا."

محبوب ته مشڪندي سٺ رپيا دڪاندار کي ڏنا پر بدقسمت روگ جو درجو ته اوڏيءَ سهل ٿي منهنجي نظرن اڳيان دم ٽوڙي ڇڪو جڏهن هڪ ٿي جمپ ۾ انجو ريٽ، عرش تان فرش تي اچي ڪريو! رهي سهي ڪا ڪسر هئي ته اها تاج جي 'ڪرو ذات مٿل منڊين' واري ڪمينٽري پوري ڪري ڇڏي. اهو حشر حال ڏسي ڪنهن جي دل خواريءَ جو ٽوڪرو پاڻ تي ٿئي ها. پر تاج جي دادگيريءَ جو يادگار سمجهي آئي اسٽور ۾ ڦٽي ڪيم. جتي اڄ ڏينهن سوڏو پيو سڙي. ڪڏهن ڪڏهن سو پارن جي

هٿ چڙهندي آهي ته سوچيندي آهيان ته ويچاري ’ڪرو ذات مثل منڊسن‘ جي ’اتما‘ ڪي ڪيڏي نه ’اشانتي‘ ملندي هوندي ۽ ڪهڙي خبر ته هو گريوُ يارڊ ۾ صليب جي چوگرد ڦرندي لڪندي پڇندي ڏڪندڙ آواز سان انگريزي ”ڏن ۾ ’ڇو منهنجو روح رنجايو تئي‘ وارو گيت جهونگاري ماحول کي تنهائين غمناڪ بڻائيندي هوندي.

ڪي ماڻهو آگيا پيڇا جانچڻ بنا ئي پڙ ۾ ٽپيو پون. تاج به اهڙو ئي آهي- هو مصلحتن مان بنهه ڪونه ڄاڻي پر پنهنجن ڪن ڳالهين مان نهايت ئي سٺا نتيجا نڪرڻ جي اميد ۾ مصلحت پسند بنجڻ جي ڪوشش سان گهٽي ڪندو آهي، جنهن ۾ نه رڳو سدائين ناڪام وڃي پر پاڻ سان گڏ ٻين لاءِ مسئلا ۽ مونجهارا پيدا ڪيو ٽينشن جهڙي عذاب ۾ وجهو ڇڏي- وقتي ڏک ڇڏي، اسين هڪ ٻي مان سدا لاءِ ناراض ڪونه ٿيون ڇو ته سندس خلوص ۽ نيڪ نيتي تي بهرحال ڪنهن به صورت ۾ ڪنهن وٽ به شڪ جي گنجائش ناهي، البت اسين کيس سندس مصلحت پسنديءَ جي غلط نتيجن جو شدت سان احساس ڏياريندا آهيون، جنهن کي پهريائين ته هو ڪونه سمجهندو، رهندو اسانکي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪندو ڇڻ ڪنهن وڏي چڱائي لاءِ ئي سڀ ڪجهه ڪيو هجيس پر ترت ئي نتيجن کان اڳواٽ با خبر رهڻ واري منهنجي سوچ هڻ تي غالب پئجو وڃي ۽ کيس پنهنجي مصلحت پسنديءَ مان اگرن نتيجن نڪرڻ جو احساس ٿئي.

اعتبار ۾ نه اچڻ جهڙيون ڳالهيون تاج ايڏي ته سنجيدگيءَ سان ڪندو آهي جو مان ذري گهٽ اعتبار ڪيو ڇڏيان- تنهن ڏينهن ڳالهين ئي ڳالهين ۾ لفظ ’سيفيون‘ جو اچي ذڪر نڪتو، تنهن تي مون کيس ياد ڏياريندي چيو:

”ادا حميد به ته سيفيون آهي.“

”مان ڄاڻان ٿو، پر خبر آٿئي اهي سيفيون ٿيا ڪيئن؟“

”مونکي ته اهو ڄاڻڻ جو ڪڏهن خيال ئي ڪونهي آيو.“ وراڻيم.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”اِها ته ٻڌڻ ۾ڙي ڳالهه آ، مشهور قصو آ، ٻلي حميد کان پڇي ڏسجِ.“

”توهان ئي ڪٿي ٻڌايو.“ مون بي صبريءَ مان پڇيو.

”ته ٻڌ، اِنهن جا وڏا هر پيري زيارتن جي بهاني وچي درگاهن جي چانئٺن تان چمڻ جي بهاني سان ڳنڍيون سونن جون چڪ ۾ چوِرائي ايندا هئا!“

”ناممڪن، سون ته سخت ٿئي چڪ ۾ يڪدم ڪيئن هليو ايندو.“

”صفا ڪا درويشڻ آهين، نجو سون ته ٿيئي نرم.“ هن ساڳي سنجيدگيءَ مان چيو. اها حقيقت ٻڌي مونکي اچرج وٺي ويو. حميد کان ان جي تصديق ڪيم ته پهرياڻين اِن انوکي انڪشاف تي ڪجهه گهڙين لاءِ هڪو ٻڪو ٿي ويو پر پوءِ کلي چوڻ لڳو، ”بڪواس ٿو ڪري بي ايمان.“

تاج پنهنجي نالي جڳي اثر رسوخ وارو شخص آهي تنهنڪري اڪثر ماڻهن جا منجهس ڪي نه ڪي ڪم پوندا ئي رهندا آهن. جنهن کي پورو ڪرڻ کان وسان نه گهٽائيندو پر جي ڪو ڪم هنجي پهچ کان ٻاهر هوندو ته ان لاءِ لاچاري ڏيکارڻ، ٻئي جي دل آزاري ڀانئيندو ۽ ’سخيءَ کان شوم ڀلو‘ واري وائي سور نه وائيندو، رهندو وڏي اعتماد مان دلداري ڏيندي چوندو، ”اها ته ڪا وڏي ڳالهه ڪانهي، منهنجو ۾ ڪم ٿي ويندو.“

پوءِ اهي سندن ڀاڳ ته ڪم ٿئين يا ’مُنڪر جي ماءُ‘ واري آسري ۾ محشر رُلين.

تاج جون کهڙيون ڳالهيون لکي ڪهڙيون لکان جو ڪاغذ، دل جي فرحي جي ڀيٽ ۾ ڪڏهن به پورا نه پوندا آهن. تاج سان ڪيڏائي قرب جا ناتا، حجتون ارڏايون ڇو نه هجن، پر به اسين محض ڀاڇا آهيون .... خواب آهيون .... روح آهيون....زندگي جي رڃ ۾ پنڪندڙ روح .... اِها حقيقت ڪيڏي نه اذيت ناڪ آهي ته نيٺ به گهري چوٽ بنجي .... ڪڏهن به نه ڀرجندڙ زخم جيان .... پنهنجن پين پيارن جيان، هڪ ئي جنم ۾ مري مري جيئڻ

ڄا ڪيئي جنم وٺي هڪ ڏينهن سدا لاءِ وڇڙي ويندا سين .... انهن ئي فضائن ۽ هوائن ۾ دونهين جيان تحليل ٿي ويندا سين.... دونهن، جيڪو ڪائنات ڪان به وسيع دل جي دنيا ۾ ڇهاتي پاڻ سان ڇٽو نظر ايندو آهي .... جنهن ۾ هڪ ئي آواز پيو گردش ڪندو ....

’دلبر هن دنيا ۾ وهي رهندو واس
ٻئي سڀ لوڪ لباس، ڪو هڪول هوندو هيڪڙو.‘

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ايشيائي ادب ۾ اضافو

سرحد جي سنڌ طرف سنڌي ڪهاڻيءَ کي پهريون اوج ثميره زرين ڏني آهي ۽ سرحد جي هند طرف سندري اتمچندائي، مگر سنڌ جي تاريخ ۽ مرڪب سنڌي ڪلچر جو ڪو پختو تصور ۽ ذاتي طور مونکي سنڌي ڪهاڻيءَ جي، فن، فڪر، مزاج ۽ انجي ترقيءَ جي مرحلن جي صحيح ڄاڻ آهي ته اها ڳالهه چوڻ ۾ مونکي ذري به هٻڪ نٿي ٿئي ته، ماهتاب محبوب سنڌ ۽ هند جي سنڌي ادب جي خاتون اول آهي.

مون، ماهتاب محبوب جا لکيل کي خاڪا پڙهيا آهن. اهي خاڪا نه آهن مگر ڪن فنڪارن جا جاندار بت آهن. جنجا ڪنڌ ۽ ڪلها اوچا ۽ دنيا جي فنڪارن جي برابريءَ جي سطح جا آهن.

مهان، مگر، خبر نه آهي، ڪير آهي؟ اهي فنڪار، جن ماهتاب کي لکڻ لاءِ اتساهه ڏنو يا ماهتاب خود، جنهن هننجي آتما ۾ ليٿو پائي ايشيا جي ادب ۾ هڪ وڏيڪ عالمي ڪتاب جو اضافو ڪري ڇڏيو.

موهن ڪلپنا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منگل ۲ نومبر ۱۹۸۲

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book